જરથોસતી ધરમની મોતેબરી

અથવા

પેગંમબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મતો.

[આવરતી બીજી.]

(જુદા જુદા પુસતકો ઉપરથી સંગરહ કરીને)

લખનાર

એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી

તે

જાનુની પવરાસગી, દગાર નીગેરવન તથા કુનાતમ આતશગાનાના કરતા

મુંબઈ મધે:

ધોબીતલાવ ઉપર નંબર ૮૭૨ વાળા મકાનમાં

મુંબઈ વરતમાંન છાપખાનામાં

મંનચેરજી હોરમજજી જગોસે છાપેલી છે.

યઝદજરદી સને ૧૨૬૦— ઈસવી સને ૧૮૯૧.

કીંમત આના ૬.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી

અથવા

પેગંમબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મતો.

[આવૃતી બીજી.]

(જુદાં જુદાં પુસ્તકો ઉપરથી સંગ્રહ કરીને)

લખનાર

એરવદ દાદાભાઇ ખરશેદજી દોરડી

તે

પ્રાન્સની પથરાંમણી, દાદગાહે નોશીરવાંન તથા પુરાતમ આતશંખાનાંના કરતા.

મુંબઇ મધેઃ

ઘોબીતલાવ ઉપર નંબર ૮૭૨ વાલાં મકાંનમાં

મુંબઇ વરતમાંન છાપાખાનામાં

મંનચેરજી હોશંગજી જાગોસે છાપેલ છે.

યઝદેજરદી સને ૧૨૬૦—ઇસવી સને ૧૮૯૧.

કીંમત આના ૬.

પેગંમબર જરથોસ્ત વીશે અવસ્તામાં આવેલી સ્તુતિ.

અવસ્તા.

૧. સુતો. ઓર્યેને. વએજહિ. તુમ જરથુશ્ત્ર.

(યજ. હા. ૯. ૧૪. વે. જં. તે. પાને ૨૬.)

૨. યેહેજાંથએચ. વખ્શએચ. ઉર્વાસ્ને. આપો. ઉર્વેરાએસ્ચ. યેહેજાંથએચ. વખ્શએચ ઉખ્શીન આપો ઉર્વેરાએસ્ચ. યેહેજાંયેએચ. વખ્શએચ. ઉશ્તતાતેંમ. નિશ્રવંન્ત-વીસ્પાઓ સ્પેન્તો-દાતાઓદામાંન્.

(ફરવરદીન. યશ્અશત ૯૩. વે. જં. તે. પાને ૨૩૬.)

૩. ઉસ્ત. તે. અપવતહિ. પૅરૂ-વચાંમ્. એરેંજુખ્ધનાંમ્. ઉસ્ત. તે. નાઇતિ. પઇરિ. ક્રાસ. એરેંજુખ્ધેમ્. પૅરેસહિ. વાચેમ્.

(યજ. હા. ૯. ૨૫. વે. જં. તે. પાને ૨૮.)

અરથ.

૧. ઇરીંનવેજમાં વખાણાયલો તું છે અએ જરથોસત !

૨. જેહના જનમવા (સીખવવા) તથા વધવામાં (બોલવામાં) પાણી તથા ઓરવરો ખુશહાલ થયાં, જેહના જનમવા તથા વધવામાં પાણી તથા ઓરવરો ઉગયાં, જેહના જનમવા તથા વધવામાં બીજી તમામ સપેનતોમીનોના કાએદાવાલી પેદાએશે આબાદીની દુવા ચાહી.

૩. શુકરાના તાહરે વાસતે કે તું રાસત બોલેલા સખુનોના પુરા વચન સીખવે છે, શુકરાના તાહરે વાસતે કે તું રાસત બોલેલા સખુનને આડા સવાલે કરી પુછતો નથી. (ઇઆને કે રાસત સખુનોને જે રીતે સમજાવા જોઇએ તેજ રીતે તું સમજાવે છે, આડી અટાડી વાત લાવાને તેને ગુંચવાવી નાખતો નથી.)

અ ર પ ણ પ ત્ર.

(એરવદ કાવશજી એદલજી કાંગાની ખોરદેહ અવશતાની ત્રીજી આવૃતી ઉપરથી.)

એવેસરૂથરેમ ગેહેના અવસતાના અરથ—અશો નારી (જે) વધારે નેક મનશનીવાલી, વધારે નેક ગવશનીવાલી, વધારે નેક કુનશનીવાલી, પુરતી રીતે (તથા) સારી રીતે શીખેલી, પોતાના ખાવંદને તાબેદાર (તથા) સાચ્ચું બોલનારી (તથા) જે (નારી) સપંદારમદ (અમશાસપંદ) ના જેવી, તથા, અએ હોરમજદ! તારા જે (બીજા) નારી શીકલના ફરેશતાના જેવી (એ બધી સીફત ધરાવનારી નારીને) હમો વખાણીએ છીએ.

ઉપર વરણવેલી, અવસતામાં વખાણેલી જેવી, જે બે મુંબઇની પાકજાદ, હીંમતવાંન જવાંન જરથોસતી નારીઓ.

બાઈ બચુબાઈ અરદેશર ગોદરેજ

અને

બાઈ પીરોજબાઈ શેરાબજી કામદીન

એ વો એ

મુંબઇની યુનીવરસીટીની જોડેના રાજાબાઈ ટાવર ઊપરથી પોતાની પાક દામન જાલવવાને ખાતર

રોજ ૧૧ મો માહા ૮ મો શેહેનશાહી સને ૧૨૬૦ યઝદેઝરદી, તા૦ ૨૫ મી એપરેલ સને ૧૮૯૧ ને દીને

પોતાના પવીતર પરાંણ ખોહેઆ

તે મરહુમ બાઈઓની નેક નઈએતની યાદગારીમાં

આ "જરથોસતી ધરમની મોતેબરી"ની નાહાની કેતાબ તેમનાં પાક રૂહને અરપણ કરી છે.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટરાંનસલેશન ફંડના ટરસટી શાહેબોએ આ ચોપડીને આપેલી મદદ.

(હમોએ લખેલાં પત્રની નક્લ)

મુંબઇ તારીખ ૨૩ મી જુલાઈ ૧૮૯૧

નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટરાંનસલેશન ફંડના ટરસટી શાહેબો......જોગ.

શાહેબો—અમોએ "જરથોસ્તી ધરમની મોતેબરી" નામની એક નાહાની કેતાબ બનાવી છે તેનો એક નમુનો આ સાથે મોકલેઓ છે. એ ચોપડી આપણા જરથોસ્તી ધરમને લગતી ઘણી ઉપીઓગી છે, કેમકે આપણા ધરમ અને પેગંમબર શાહેબને વીશે પારકા ધરમ વાલા એટલેકે યુરોપીઅનો, મુસલમાનો, હીંદુઓ વીગેરે કેવાં સરસ મત આપી ગયા છે તે શરવે વીદવાંનોનાં મતોનો સંગરહ છે, ને તે નાહાનાં મોટાં જરથોસતીઓએ વાંચી અભીયાસ કરવા જેવા છે.

એટલા માટે હું અરજ કરૂં છું કે એવી શરશ ચોપડીની કેટલીક નકલો આપ શાહેબો ઉપલાં ફંડ ખાતેથી ખરીદીને એવાં કાંમને આસરો આપશોજી. તમો શાહેબો જે સારી સંખયાની નકલ ખરીદશો તે માટે એ ચોપડીમાં તમો શાહેબોથી મદદ મલી છે તેનો ઇશારો છાપી જણાવાનો હમારો વીચાર છેજી તેથી મેહેરબાંની કરી એનો ખુશી ભરેલો જવાબ લખી વાલશોજી. એજ અરજ.

લા૦ દુવાગીર શેવક,

એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડીની

પઅદાંપનાહ બાદ કબુલ રાખજોજી.

—:o:—

(ઉપલાં પત્રનાં જવાબની નકલ.)

સંને ૧૮૯૧ નો નંબર ૩૦૭.

પારસી પંચાએતનાં ધરમખાતાંઓના ફંડ તથા મીલકતોનું તરસટ ખાતું.

મુંબઇ, હોરનબી–રોડ–નંબર ૧૩૧.
તા૦ ૨૯ મી જુલાઇ સને ૧૮૯૧.

એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી...........................જોગ.

જત ચાલતા માસની તા૦ ૨૩ મીનો તમારો પત્ર, પારસી પંચાએતનાં ધરમખાતાંઓનાં ફંડ તથા મીલકતોના તરસટી શાહેબો આગલ રજુ કીધો હતો, અને તેના જવાબમાં હું લખી જણાવું છું કે, તમોએ છપાવી પ્રગટ કીધેલી "જરથોસતી ધરમની મોતેબરી" નામની ચોપડીની બીજી આવરતીની ૧૨૫) અંકે એકસોને પચીશ નકલો, દર છ આના લેખેની કીંમતે, સર જમશેદજી જીજીભાઇ ટરાંનસલેશન ફંડખાતાંને હીશાબે ખરીદ કરવાનો એ સાહેબોએ ઠરાવ કીધો છે તે જાણજોજી.

લા૦ સેવક નશરવાંનજી બેહરાંમજી

સેક્રેટરી.

ઉપલી મદદને માટે તરસટી સાહેબોનો આએ જોગવાઇએ અમો જાહેર ઉપકાર માનીએ છીએ.

લા૦ એ૦ દા૦ ખ૦ દોરડી.

દીબાચો.

અશો અહુરમજદ શાહેબ જે બંધે દુનીયાંની કુલ હસતીનો પીતા છે, તેનું પરથમ મુબારક નામ યાદ કરવા પછી, અશો સપેતમાન જરથોસત જે એક માહા પ્રતાપી બુધીવંત પેગંમબર થઈ ગયો છે, અને જે પેગંમબર આ દુનીયાંમાં બુત પરસતી જેહેવી ખરાબ સકતીવાલી રસમની પરસતેસ કરનારાઓને વાલીને એક ખરા નીરમલ ખોદાની પરસતેસ કરવાના ભલા મારગ ઉપર પોતાના ટોલાના લોકોને મેલી ગીઓ છે તેવા માહતમાં નરનાં પવીતર રૂહ ઉપર શદા હજારો હજાર દરૂદ અને આફ્રીન કરવા બાદ, વાંચનારા દાનેસમંદ શાહેબો આગલ આ રેશાલો લખવાના કારણમાં ખોલાશો કરવાની રજા લેઉં છું કે આપણો પુરાતમ માજદીયસની જરથોસતી ધરમ કે જે આ દુનયાંમાં હજારો વરસ અગાઉનો જાહેર થાએલો છે, અને જે વીશે પરકોમનાં નામાંકીત વીદવાન ગરંથકારો અને પુરાતન વખતમાં થઈ ગયલા નામોચા ફ્રીલસુફો વતીક પોતાની શોધો ઉપરથી વખાણ કરી ગયા છે, તેવો પુરાતમ નીતીવંત ધરમ આપણે જરથોસતીઓ પાલીએ છીએ, અને તે માટે આપણે ખરાજ ભાયગશાલી ગણાઇએ છીએ. અસો જરથોસત અને તેના આવા માહાભારત માજદીયસની ધરમ વીશે પરકોમના કાબેલ વીદવાંનો અવલથીજ શું મત ધરાવી ગયા છે અથવા હાલ ધરાવતા જાયછે તે આપણ જરથોસતીઓને જાણવું ઘણું અગતનુંછે. એ વીશેનાં વીચારો આજ ઘણુંક થએઉં માહારા મન ઉપર આવેઆ કરતા હતા તેથી તે વીશેની ખોલ કરવાનું મેં સહરૂ કરેઉં હતું અને જેહારે માહારા મોબેદીના ધંધામાંથી મને ફુરશુદ મલતી તેહારે ઉપલી બાબદને મલતી વીગતોને લગતાં પુસતકોમાં હું ખોલ કરતો હતો. તેમ કરતાં ઘણીક મેહનત કરવા પછી આ રેસાલો તઇયાર કરવામાં આવેઓ છે અને તેને જુદા જુદા તરણ ભાગોમાં વેહેંચી નાખી છાપી પરગટ કીધોછે. એ ફ્કત એક અથોરનાન તરીકે માહરી નાકેસ સકતી પરમાણે જે ફ્રજથી હું બંધા એલોછું તે પરમાંણે માહારા પુરાતમ પીઆરા ધરમની શેવા આ સાથે બીજી વેલા બજાવેલી હું સમજુંછું. બીજીવારની એટલા માટે કહુંછું કે મેં એકવાર આગલ "પુરાતમ આતશખાના" નામનો રેસાલો બનાવેઓ હતો, તે માહારા કદરદાંન વાંચનારાઓને યાદ હશે. તેની તરીજી આવરૂતી કાહાડી હતી, તેમાં મને જોઇતી મદદ અને ફ્તેહ મલીઆથી તથા તે માહારા હમદીન ભાઇઓને શારી રવેશે પશંદ પડે આથી આ બીજીવારની કોશેશ કરવાની મને હીંમત થાઈછે. બીજું આ રેશાલામાં પરકોમના વીદવાંનોએ અસો જરથોસત અને તેના સથાપેલા માજદીયસની ધરમ

વીશે જે ઉમદાં મતો આપેલાં શમાવેઆમાં આવેઆં છે તેમાં કેટલાંક એવાંતો મોતેબરછે કે તે વાંચીઆથી માહારા હમદીન ભાઇઓનાં હઇડાં હરખાયા વગર રેહેશે નહીં એવી ઉમેદ રાખવામાં આવે છે.

આ રેશાલો અતરે પરગટ થતાં જોરાસટરીઅન કાલેંનડરના યજદેજરદી સને ૧૨૫૮ નાં અંકમાં પેહેલીવાર છપાઇ ચુકો છે અને તે પછેનાં છુટાં ચોપાનીયાં પેહેલીવાર તેજ વરશમાં છાપી પરગટ કીધાં હતાં, તે ખપી ગયાથી આ તેની બીજી આવરૂતી છપાઇછે, અને તેમાં કેટલાક ભાગોનો ફેરફાર ને શુધારો કીધો છે, તેથી એવી આશા રાખીઆમાં આવે છે કે જરથોસતી કોમનાં શાહેબો તરફથી એને જોઇતો ઘટતો આશરો મલેઆ વના રેહેશે નહીં.

આએ રેસાલો લખતાં જે જે પુસતકોની મદદ લેવામાં આવી છે તેનાં નામની ટીપ નીચે આપી છે :—

તવારીએ કદીમ ઇરાંન, તવારીએ સાસાનીયાન, તારીએ જરથોસતી, તાલીમે જરથોસતી, તજકરતોલ હોકમા, તવારીએ મલુકે તવાયફે જરથોસતીઆંન, ચુંટી કાહડેલાં લખાંણો-પુસતક ૧ લું તથા ૨ જું, જરથોસત નામું શેઠ ખ. ર. કાંમાજીવાલું, જરથોસતી ધરમ વીશે રેસાલો, હેવાલે ઝંદ અવસતા, દીને માજદીયસની, આઇને દીનબેહ માજદીઆસની, હેકાએતે દીને જરથોસતી, ફરમાને જરથોસત, ઇરાનની તવારીખ, દબેસતાંન, દસાતીર, ગુલજારે નરીએત, તકવીએતે દીને માજદીયસની, નરમકાવ્ય, જરથોસતી અભીયાસના આંકો, પારસી પ્રકાશના આંકો, પારસી મીતરના આંકો, જગત મીતરના આંકો, નુરેએલમના આંકો, ગણીયાન વરધકના આંકો, બાંમદાદનાં આંકો, કરનલ ઓલકાતનું જરથોસતી ધરમ ઊપર કીધેલું ભાશાંન, રાહાનો માએ માજદીયસનાનાં આંકો, પારસીઓના વારસા હીસા તથા લંગન તલાકનું પુસતક, મુંબઇ સમાચારની ફાઇલો, મુંબઇના ચાબુકની ફાઇલો, મુંબઇનાં જામે જમસેદની ફાઇલો, અખબારે સોદાગરની ફાઇલો, રાસત ગોફતારની ફાઇલો, સુર્યે દએની ફાઇલો, સતીઅ મીતરની ફાઇલો, કયસરે હીંન્દની ફાઇલો, ભરૂચ મીતરની ફાઇલો, યજદાં પરસતની ફાઇલો, સંદે રીવીયુની ફાઇલો—૭૦.

રોજ ૧ લો માહા ૧૧ મો શેહેનશાહી શને ૧૨૬૦.

લા૦ એરવદ દાદાભાઇ ખરશેદજી દોરડી.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી,

અથવા

પેગંમબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મત.

ભાગ ૧ લો—પેગંમબર જરથોસતની તારીફમાં.

જરથોશતી ટોલાના પેગંમબર અશો સપેંતમાન જરથોસતની પોતાની, તથા તેના પાક માજદીઅસનાન ધરમની તારીફમાં દુનીઆની શઘલી વરનના મોટા વીદવાંન અને કાબેલ ફીલશુફો ઘણાં સરસ અને મોતેબર મતો આપી ગયા છે. આ વાંચવા લાયક અને જાંણવા જોગ મતોનો એકંદર સંગરેહ કરીને ઉપજાવી કાહાડેઓ છે; જે હમારા તમામ જરથોસતી વાંચનારાઓને ઘણો ઉપઓગી ધારીને નીચે જણાવીએ છે:—

પેગંમબર જરથોસત શાહેબ કેહેવા ખુબીવંતો પેદા થાયો હતો તે એટલાજ ઉપરથી શાબેત થાય છે કે એ પાકજાદ પૈગંમબરની શીફત આપણા ખુદ અવસતા કલાંમ મધે પણ આવી છે. ફરવરદીન યશતનાં ૯૪ માં ફકરામાં આ અવસતા છે કે—"ઉસતા નો જાતો આથરવ યો સપીતામો જરથોશતરો"—એનો અરથ એમ થાય છે કે—"શુકરાના! આપણે વાસતે એક અથોરનાન પેદા પડેઓ છે જે સપેંતમાન જરથોસત છે."

જરથોસત જનમ પામતી વેલા હસીઓ હતો તે વીશે દબેસતાંન[1] કેતાબનો બનાવનાર એમ જણાંવે છે કે:—

"જે દાહાડે જરથોસત આએ આબાદી ભરેલી દુનીયાંમાં આવીઓ તેવારે જનમ લેતાંને વાર હસીઓ અને તે વખતે જે કોઇ પાડ પડોશીની ઓરતો હાજર હતી તેંવોએ તેનો હશવાનો અવાજ સાંભલાઓ અને જરથોસતના બાપ પરોસસપે એ વાત જાણી પોતીકા દેલમાં વીચારીઉં જે એ છોકરો ખોદાતાલાનો ચમતકાર છે. શા વાસતે જે એ છોકરા શીવાય બીજું કોઇ માએને પેંટ પેદા થતી વેલાય હશેઉં નથી, પણ તે રદતું આવે છે. તેહેવાર પછી તે મુબારક ચમકાટ ભરેલા છોકરાનું નામ જરથોસત રાખેઉં અને જરથોસતનો જનમ થતી વેલા જે ઓરતો હાજર હતી તે સરવે જરથોસતનાં હસીયાથી અદેખાઇ કરવા લાગી અને એ હસીયાનાં મોજેજાની ખબર આંલમમાં જાહેર થાઈ હતી."

સર જાન મલકમ પોતાની ઇરાંન દેશની મુશાફરીવાલાં પેહેલાં પુસતકના બાબ સાતમાંની ૩૧ મી નોટમાં જરથોસતને લગતી બાબદ જણાવતાં એ પેગંમબરને જનમ પામવાની બીનાં એમ જણાવે છે—કે "નેકરો મેનસરના પાદશાહ "મરલીન" માફક, જારે જરથોસત જનમ પામીયો તારે તે બુલંદ અવાજથી હસી પડેઓ હતો અને તેનાં શરીરમાંથી એટલી બધી તો રોશની પરકાશી નીકલી હતી કે તેથી તમામ ઓરડો ગોયા રોશન થઈ ગયો હતો. જરથો-

---

૧ દબેસતાંનોલ મઝહબ વાને મઝહબોની મતલબ અથવા આચારોનો નીસાબ.

સત વીશેની આ કદીમ વારતા જેમ ફારસી પુસતકોમાં આપણા જોવામાં આવે છે તેમ "પલીની" એ પણ પોતાના પુસતકમાં જણાવેલી છે." ૧

ઉપલા ફકરામાં સર મલકમે કરેલા ઇશારા મુજબ "પલીની" નામનો નામીચો રૂમી ફીલશુફ, જે ઈ. સને પેહેલી સદીમાં થઇ ગયો છે તે જરથોસતના જનમતી વખતનાં હસવા વીશે પોતાનાં "ખુદરતી તવારીખ" નામના સાતમાં પુસતકમાં એમ જણાવે છે કે :—

"પેદા થતી વેલાએ જો કોઇબી આદમી હસયો હોય તો તે માતર એખલો જરથોસતજ હતો, અને તેનું ભેજું એવું તો જોસમામાં ધગધગતું હતું કે તેના માથાપર હાથ મુકીએ તો તરતજ ઉડી જાય, માટે તે ઉપરથી આગલ જતાં તે ઘણો બુધીવાંન પુરૂશ નીકલશે એવી આગાહી જણાતી હતી." ૨

વલી જરથોશત ગોશેનશીન થયો તે વીશે "પલીની" પોતાનાં અગોઆરમાં પુસતકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે "જરથોશત અલબરૂજ પાહાડનાં ગોફામાં ખોદાતાલાની મોનાજાત અને બંદગીને શારૂ વીશ વરશ વેર ગુતાયલો હતો." ૩

"રેવરંડ અલીવર" નામનો એક કાબેલ ધરમગુરૂ જરથોશત ગોશેનશીન થયો, તે જગોનાં બેઆંનમાં એમ લખી જાય છે કેઃ—

"જરથોશતના જમાનામાં આખી પુરથવીમાં જણાયલી તમામ વીદયા અને ફીલસુફીથી જરથોસત માહીતગાર હતો, અને બોખારાના પાહાડો મધેના એક પાહાડમાં જરથોશતે એક ગોલ આકાર ગુફામાં એકાંતવાશ કીધો હતો. જે ગુફાને ખગોલ વીદયાને લગતી તમામ નીશાનીઓથી સણગારેઓ હતો, તથા તેનાં છાપરાંના એક ભાગમાં જહવેર રૂપમાં શુરજને ચીતારીઓ હતો, અને દુનીઆના ચાર જમાનાઓને શુંનાં, રૂપાં, પીતલ અને લોઢાંની તરેવાર નીશાનીઓમાં ચીતારીઆ હતા."

જરથોસત ગોશેનશીન થયો તે વીશે બીજી તવારીખના પુસતકોમાં એમ જણાવીઉંછે કઃ—

"ઇરાંન દેશની પુરવ દીશાએ સજસથાંનનો મુલક આવેલોછે, તેને અવસતામાં "વેએકેરત" કરીને કહે છે. આગલા યુનાની લોકો એ દેશને "દારનજીયાના" કરી કહેતા હતા. ફારસી ભાશામાં એને "નીમરૂજ" ના નામથી જણાવેલો છે. એ મુલકમાં દરેગા નદીની પડોશમાં "ઉશીદરન" નામનો પાહાડ આવેલો છે, તે પેહેલવીમાં "દુશદાશતર" ને નામે ઓલખાય છે, તે બોલનો અરથ "હોશ-હોશીયારી" રાખનાર કરી થાય છે, એનું એ નામ એટલા માટે આપવામાં આવેઉં છે કે એ પાહાડ ઉપરથી અશો જરથોસતે આશમાનની હોશ મલવી હતી, યાને એ પાહાડ ઉપર અશો જરથોશત શાહેબને દાદાર અહુરમજદ સાથે દીનની બાબદમાં વાત ચીત થઈ હતી, અને એ પાહાડ ઉપરથી જરથોસતને પવીતર નુશકો મલીઆં હતાં—યજશનેના પેહેલા હામાં જરથોશતી દીનના પુશતકોને યાદ કાધા પછી, એ પાહાડને યાદ કીધો છે."

ઉપલી બાબદ વીશે બીજા વીદવાંન લખનારાઓ એમ કહે છે કે જરથોશતે "અશનવત"

---

૧. જરથોસત કયા દેશમાં જનમેઓ હતો તે વીશે વીદવાંનોની શોધ પરમાણે ઈરાંન દેશમાં "જબર" નામના પાહાડમાંથી વેહેતી "દરજી" નામની નદીને કીનારે આવેલાં "રેએ" શેહેરમાં પોરૂસસપના ઘેરમાં રોજ ૬ ઠો ને માહા ૧ લાને દીને બામદાદે જનમ પાંમેઓ હતો.

૨ પલીનીનું મરણ ઇશાવી સને ૭૯માં નેપલસ શેહેરની પડોશમાં આવેલો વીસુવીસ નામનો બલતો પાહાડ ફાતવાની આફત વેલા દુખીઆરાઓનું દુઃખ તાલવાની કોશેશ કરતાં પેલા બલતા અને ગંધકનાં પાહાડથી ગુગરાઈ મરણ પામેઓ હતો.

૩. પેગંમબર જરથોશતનો જનમ અચંબા ભરેલી રીતે થયા પછે, એ પેગંમબર વીશે હેવુ કેહેવામાં આવે છે કે પોતાની પાકીજગી પહરેજગારી વધારવા શારૂ તથા તે પાક પેદા કરનાર પરવરદેગારની શનમુખ પોંહોંચી પોતાનું ગનેઆન પુખત કરવા માટે એ પેગંમબર કેટલીક મુદતવેર એક ઊંચા પાહાડ ઉપર એકાંત જઈ વશેઓ હતો કે જેમ (રીયાજત વગેરે) કરવાનો અશલો ઇરાંની લોકોમાં રેવાજ હતો, એ વાતોના વધુ દાખલા બીજા લખનારાઓબી બોલી ગયા છે, જે આગલ વાંચતાં માલમ પડશે.

નામના પાહાડ ઉપર રીઆજત કરી હતી, યાને ખોદા સાથે પુરશીશ પાશોખ એટલે વાતચીત કીધી હતી. એ પાહાડ આજરબાએજાન શેહેરમાં આવેલો છે, અને જરથોશતનો જનમ રએ શેહેરમાં થયો હતો, તે રએ શેહેરબી એજ આજર બાએજાનની નજદીકમાં આવેલું હતું.

"ડીસોકરીસાસટ" નામનો એક વીદવાંન પોતાના પુસતકમાં જરથોશતની પાકીજેહ-પહેરેજગારી વીશે એમ લખી ગયો છે કે:—

"જરથોશત પોતાની પાકીજગી અને પહરેજગારી બચાવવા શારૂ એકાંત જગામાં લોકોથી દુર રહેઓ હતો" (યાને ગોશેનશીન થયો હતો)

જગત પરસીધ સાએર ફીરદોસી જે ઇશવી ૯૪૯ નાં વરશમાં ખુરાશાનના તાબાના "તુસ" શેહેરની પડોસમાં રીજવાંન ગાંમમાં જનમેઓ હતો, અને જેના બાપનું નામ અમદ કરી હતું તે એક મોટો જાગીરદાર હતો. ફીરદોસીનું અસલ નામ અબદુલ કાસમ મનશુર કરીને હતું. પાછલથી તેને ફીરદોસીનો ખેતાબ મલયો હતો. ઈશવી સને ૧૦૨૧ માં વરસમાં ૭૫) વરસ ને ૧૦) મહીનાંની ઉમરે તે મરણ પાંમયો હતો, તેણે જે પારસી શેહેનશાહોનું શાહાનામું રચેલ છે તેમાં એક જગોએ જરથોસત પેગંમબર અને જરથોશતી ધરમનાં બાબમાં કેટલાક ફારસી બેતો બનાવેઆ છે, તેનો ગુજરાતી અરથ નીચે મુજબ છે:—

"પાદશાહ ગુસતાશપના વખતમાં એક પાક મરદ પેદા થયો, અને તે મુબારક કદમનાં મરદનું નાંમ જરથોસત કરીને હતું, અને તે સદાકાળ બદકરણીનાં હેરેમન (બુરી કરણીનાં માણસો) ને તોડનારો હતો તથા હેરેમન જે ખોદાતાલા શાથે દુશમન છે, તે જરથોસતનો પણ દુશમન છે. તે જરથોશત પાદશાહ ગુશતાશપની દરબારમાં આવીઓ અને પાદશાહ ગુસતાસપને કહેવા લાગયો કે હું ખોદા તરફનો પેગંમબર છું, અને તુંને પાક ખોદાતાલાની તરફ રાહાનો બતલાવનાર છું. તે જરથોસતના હાથમાં આતશનું એક ધુપદાંન હતું, તેને માટે જરથોસત કેહેવા લાગયો કે હું બેહેસતમાંથી એ ખુશી શાથ લાવીઓ છું.[1] તે આતશનું નામ આતશે મેહેર બુરઝીન કરીને હતું, તે આતશ ધુમાડા વગરનો હતો, તથા તે કાઠી યા ખુશબો મેલયા વીના હમેશાં રોશન રેહેતો હતો, તે વીશે જરથોશત એમ કેહેવા લાગયો કે, પાક ખોદાતાલાએ મને એમ કહયું હતું કે તું એ આતશના કેબલાને કબુલ કર, તથા આશમાન અને જમીનનાં દરમયાનમાં એની તું જાલવની કર, કાંયકે પાંણી તથા ખાક વગર મેં એને રોશન નુરથી પેદા કીધો છે. એટલા માટે તું સારી પેઠે જો કે મેં એને શીરીતે અજમતી કીધો છે, અને તું ચોકસાઇ કરીને જોકે એ રવેશનો નુરી આતશ કોણથી બની શકેચ, મગર હું જે દુનીઆનો પેદા કરનાર છું, તે હુંએજ એને આવો ચમતકાર ભરેલો ઉતપન કીધો છે. જેઆરે તું પુરતી ચોકસાઇ કરી જાણે કે મેંજ એ આતશને પેદા કીધો છે, તયારે તો તુંએ મને દુનીઆંનો પેદાનો કરનાર કરી બોલાવવો જોઇએ. જેઆરે પાદશાહા ગુસતાસપે જરથોસતથી ભલી દીનની તમામ વાતો સાંભલી તેઆરે તે બેહેતર અને નેકતર ખોદાની દીનને કબુલ કીધી, તથા તેજ માફક દરેક દેશના સરદારો, પાદશાહો, વડાઓ, દાનાઓ, સુરાઓ તથા તમામ લોકો ઉપર એ ભલી દીનમાં આવવા માટેનાં ફરમાંનો મોકલીયાં, અને એ તમામ લોકો પાદશાહ ગુસતાસપની દરબારમાં આવેઆ, તથા કમર ઉપર કુસતીઓ બાંધીને દીનમાં આવેઆ, તથા તે પછી ખોદાઇ ચમતકાર જાહેર થયો (યાને આ દુનીઆમાં માજદીયસની દીન જાહેર થઇ,) અને બુરા લોકોના દેલમાંથી બદ અને ભુંડા વીચારો નીકલી ગયા, તથા બુતપરસતી નાબુદ થઇ, અને ખોદાને માનવાના મારગ ઉપર શરવે કોઈ શામેલ થયા.

---

[1] આતશ વીશે કદીમ યુનાનીઓમાં પણ એક એવી દંત કથા ચાલતી હતી કે આગલ દુનીયાંમાં આતશ હતે નહીં, તેને "પરોમીથીયુશ" નામના દેવ બેહેસતમાંથી ચોરી લાવી આ પરથવીમાં આપીયો હતો.

તેમજ જરથોશતી મહજબ અને પાદશાહા ગુસતાસપના અદલ ઇનશાફથી દુનીયાં એકદમ આબાદ થઈ, તથા બુધીમાન અને ગ્નાની લોકોના દેલ તે દીન તથા ઇનશાફથી ખુશાલ થયાં."

"કાજી નશરૂદીન બીજાવી" નામના એક મુસલમાન ગરંથકારે હીજરી શને ૬૭૪ ના શાલમાં બનાવેલાં "નીજામ અલતવારીખ" નામના પોતાના એક પુસતકમાં પાહાદશાહ ગુસસપના વખતમાં જરથોસત પેગંમબરે માજદીયશની ધરમ જાહેર કીધો તે બાબદમાં લખેલછે કેઃ—

"જેઆરે ઇરાંનમાં પાદશાહ ગુસતાસપની પાદશાહી થઈ, તેઆરે જરથોસત માજદીયશની ધરમ લાવેઓ, અને દુનીયાંનાં લોકોને તે ધરમ કબુલ રાખવાને પોકાર કીધો. (યાને મજદીયશની દીન જાહેર કીધી) જરથોસત ઇઅશતેખરની પડોશમાં "નઇરીસટ" નામના પાહાડ ઉપર રેહેતો હતો. જે વેલા પાદશાહ ગુસતાસપે જરથોસતનો ધરમ કબુલ કીધો તે વેલા તે પાદશાહ ઇઅસતેખરમાં આવેઓ, અને તેયાનાં પાહાડ ઉપર જઈ રહયો, અને ઝંદ અવસતાનાં પુસતકો વાંચવા માંડયાં, તથા આતશખાનાંઓ બાંધવાનો હુકમ કીધો."

મોલવી ગયાસુદીન બીન મોલવી જલાલુદીન નામના રામપુર શેહેરના એક રેહેવાસી ગરંથકારે ઈ. સ. ૧૮૨૬માં "ગયાસુલ લોગાત" નામની પોતાની ફારસી કેતાબમાં હજરત જરથોશતની તારીખમાં લખેલ છે કે :—

"હજરત જરથોસત કે જે શાહેબે પાકને જરદસત, જરદેહસત તથા જરતુસત કરીને કેહે છે તે મીનોચેહેર પાદશાહા કે જે ફરેદુનની ઓલાદનો હતો, તેની નસલથી પેદા થયો અને એક નામીચા, વખાણાયલા, તથા કામેલ અને ફાજેલ હકીમ નામે "ફીથાગોરસ" નો સાગરેદ હતો.[1] એ શાહેબે અશોએ ગુસતાસપ પાદશાહાના જમાનાંમાં પેગંમબરીનો દાવો કીધો હતો, અને પારસી લોકો એ શાહેબને પોતાનો બરહક તથા રાસત પેગંમબર કરી ગણતા હતા તથા તે જે ઝંદની કીતાબો લાવેઓ હતો, તેને પારસી લોકો આશમાની કેતાબ કરીને કહે છે. બીજી તવારીખ લખનારાઓ હજરત જરથોસતને "ઇબરાહીમ" કરી કહે છે. તે શાહેબે પાક બીલકુલ પઈસા ટકાની ઉપર કે આ ફાની દુનીયાંની કોઇબી ચીજ ઉપર પોતાનું દીલ લગાડતો ન હતો. તથા પોતાની મુબારક નજરમાં શુનાને એક જવ બરાબરનુંબી વજન આપતો ન હતો, અને તેથી કરીને એ શાહેબને "જરદસત" કરીને કહે છે, બીજું કેટલાક મુસલમાનો હજરત જરથોસત ને માનતા નથી પણ "ફાજેલે શેહરૂજી" તથા અલલામએ સીરાજી તથા અલલામએ દવવાની તથા મીર સદરૂદીન, અને બીજા કેટલાક ઓલમાંઓ એ હજરત જરથોશતને હકીમે કામેલ તથા પેગંમબર કરી લખી ગયા છે. આ ઉપર લખેલી બીના "કસફુલ

1. ઉપલો ગરંથકાર જે એમ લખે છે કે જરથોશત પોથા ગોરાસનો સાગરેદ હતો તે વાત તદન ગલત છે, ઉલટું કેટલાક ખરીસતી વીદવાંનો પીથા ગોરાસને માટે એમ લખે છે કે તે જરથોશતનો સાગરેદ હતો. એ વીશે "જનીમીયાં હાઉ" નામના એક કાબેલ વીદવાંને ઇ૦ સ૦ ૧૮૬૨ માં પોતાનાં ગરંથમાં લખેલ છે કે "પીથા ગોરસ નામના આગલા મોટા યુનાની ફીલસુફે વટીક પારસીઓના પેગંમબર જરથોસતની રાહારીતી મુજબ ચાલવાનું એખતીઆર કીધું હતું." વલી "એપુલીઅસ" નામનો રૂમી ગરંથકાર પણ પીથો ગોરશને જરથોસતનો સાગરેદ જણાવી ગયો છે. વલી "પરીડો" નામનો ગરંથકાર કે જેણે યાહુદીઓની તવારીખ બનાવી છે, તેના ચોથાં પુસતકમાં પીથો ગોરસ જરથોશતનો સાગરેદ હતો તે વીશે લખી ગયો છે કે "પીથો ગોરશ પોતાના ધણી હજરત જરથોસતની પેરવી કરીને એક ગોફામાં જઈ બેઠો હતો." (જેમ અશો જરથોશત પાક ખોદાતાલાની બંદગીમાં ગોસેનશીન થયો તેમ પીથા ગોરશ પણ થયો હતો) વલી પ્રારફરી નામનો રૂમી ફીલશુફ એમ જણાવે છે કે "ડાઇઓ જીનીઅશ લખે છે કે પીથા ગોરસને બાબીલોનમાં જરથોશતે શીખવેઓ હતો. વલી "સેનટકલેમેનટ" નામનો એક ગરંથકાર જે ઇશવી શને ૨૦૬ માં એલેકઝેનડરીઆ નામના શેહેરમાં થઈ ગયો છે તે પોતાના પુશતકમાં પીથા ગોરશ જરથોશતનો ચેલો હતો તે વીશે એમ લખે છે કે "પીથા ગોરસ અથવા ફીસા ગુરસ જરથોશતનો ચેલો હતો અને મેજાઇ (મેબેદ) લોકોની સહુલા લેતો હતો. "દબેસતાંન"વાલો લખે છે કે અસપંદીયારે જરથોશતી દીનનો ફેલાવો કરેઓ તે વેલા યુનાન દેશના કાબેલ ફીલસુફોએ "નોઆતુરા" નામના એક નામીચા ફીલશુફને જરથોશત સંગાથે શવાલ જવાબ કરવા શારૂ મોકલીઓ હતો તે જરથોશતથી આજેજ થઈને પાછો પોતાના દેશ ગયો હતો, એ વાત ધારવામેથી પીથા ગોરશને લાગુ પડે છે.

ઘોગાત" રસીદી "બુરહાને કાટેહ" તથા "મદારૂલ અફાજેલ" નામની કેતાબો મજેથી લીધીછે."

"મી૦ જરમીઅહાઉ" નામના એક અંગરેજ વીદવાને શને ૧૮૬૨ માં છપાએલાં પોતાનાં એક પુસતકમાં જરથોશત વીશે એમ લખેલ છે કે :—

"આગલા જમાનામાં આએ દુનીયાંની સપાટી ઉપર જે જે પુરૂશો સઉથી નામાકીત થઇ ગયા છે તેઓ વચે એલમ અને ગનેયાંનતનાં બાબમાં સઉથી પેહેલી પદવી ધરાવનારો પુરૂશ તે જરથોસત હતો, જેણે ગયાં ૨૪૦૦ વરસની વાતપર પોતાના માદા અને બાલેશ ધરમની નીતી લોકોને સીખાડી હતી. જેને માટે "પોરફીરીઅસ" નામનો ગરંથકાર લખી ગયો છે કે ઈરાંન દેશનો પારસી લોકોનો ગુશતાસપ પાદશાહ ખુદ જરથોસતના હાથ હેઠલ શીખેઓ હતો અથવા તેના અશતકથી તેનો ધરમ બાહાલ રહેઓ હતો તેથી તે પાદશાહ પોતાના મનમાં એટલીતો મોટાઇ ધરાવતો હતો કે તે પાદશાહે પોતાનાં મરણ બાદ પોતાની ઘોર (દોખમાં) ઉપર એ હકીકતની યાદગારી કોટરાવી રાખવાનો હૂકમ કરીઓ હતો. વલી "પીથાગોરાસ" નામના આગલા મોટા જુનાની ફીલસુફ વતીકે પારસીઓના એ ફીલસુફ પેગંમબરની રાહ રીતી મુજબ ચાલવાનુ અખતેયાર કરેલ હતું એવું કહેવામાં આવે છે."

"મો૦ એમ ફરાંક" નામનો એક ફરેંચ વીદવાંન જરથોશત તથા તેના ધરમ વીશેના પોતાના રેશાલામાં એમ લખે છે કે:—

અહુરમજદે આ દુનીયાના માણસોની રાહનુમાઇ કરવાને માટે વારાફરતી કેટલાક પેગંમબરોને મોકલયા, કે જેઓમાં જરથોશત, કે જે દોગદો અને પુરૂશસપનો બેટો થાય છે, તે સૌથી છેલો અને માહા પુરવીન હતો. માણસને સચાઇ અને જુઠાઇ, તથા રોસની અને અંધકારથી વાકેફ કરી, તેમાંથી કોઇબી ચીજ પસંદ કરવાને તેણે (જરથોશતે) સમજણ શકતી આપી છે. જરથોસતના પુશતકો એ અસલ ઈરાંનીઓના મનનો સઉથી ઉમદા અને સાધારણ ચીતાર આપે છે. અને જરથોસતનું એવું ધારવું હતું કે સઘલી પેદાયશમાંથી બદી દુર થાય, અને આ દુનીયા બેહેસતની મીશાલની થાય. જરથોશતી ધરમ એક વેલા દુનીયાંના સઉથી મોટા ભાગો અને શેહેરોમાં ફેલાયલો હતો, કે જે શેહેનશાહનોનાં લશકરની ફોજ દશલાખ માણસો કરતાંબી વધારે હતી, અને જેઓની વસતી કરોડોને કરોડની હતી.

"પ્રોફેસર મેકસમુલર" નામના જાણીતા કાબેલ અંગરેજ વીદવાનનાં અધીપતીપણા હેઠલ "પુરવ દેશોના ધરમ પુસતકો" એવે નામનાં ગરંથો અંગરેજીમાં છપાવી બાહેર પાડવામાં આવ્યા છે તેમાં પુસતક ૩૧ મું કે જેમાં ગાથાનો તરજુમો આપવામાં આવીઓ છે તેનો કરતા પ્રોફેસર ડાક્ટર એલ. એચ. મીલસ નામનો કાબેલ વીદવાંન છે તેને એ પુસતકનાં દીબાચામાં જરથોસત અને તેની દીનની તારીફ કરતાં જરથોસતે પોતાની માજદીયસની દીન રચતી વેલા તેની મુલમતલબ અને નેમો શું હતી તેવીશે એમ જણાવેલ છે કે:-

"જરથોસતની અસલ યોજનાં (યાને ધરમ સથાપવા) ની મુખીય ખુબીઓ ટુંકમાં જણાવતાં આપણ કહીએ કે તે અને તેના સાથીઓ ખોદાની સરવોપરી સતા હેઠલ એક એવી હકુમત (યાને માજદીયસની દીન) સથાપવાની મેહેનત કરતા હતા કે જેણી પેહલી કાલજી દુઃખ ઘટાડવાની તથા પરમાંણીક અને ઉપયોગી ગરીબ લોકોનું રક્ષણ કરવાની હતી તેના (યાને ખોદાના) તેજી અશોઇથી ભરપુર પવીતર કાંનુન અથવા મુકતીની ગોઠવણ પરમાણે અને આબાદી અને અમરપણું આપવાનાં મુખ્ય હેતુંથી એ હકુમત ચલાવવાની નેમ હતી તેના (યાને જરથોશતનાં) મનમાં સમાયલી બારીક સહમજ, તેનાં રચેલાં કાનુંનો ઉપરથી તેની નીતાને લગતી ઉંડી "પ્રેરણા" જેટલીજ માલમ પડે છે (એની સહમજ નેકી શે શું અને બદી તે શું એ પાંમી જવાની તેનામાં જેટલી ઉંડી કુદરતી સહમજ હતી તેટલીજ સહમજ તેનાંમાં

બીજી બાબદો વીશે પણ હતી) તેની વીચાર કરવાની રીત અને તે દરસાવવાની રીત તરફ જોતાં તે આપણને અતીશય અજબ તહરેની માલમ પડે છે, તે આપણને એવાં લખાણો (અવસતાઓ) આપી ગયો છે કે જેમાં દરેક બોલ વીચારથી ભરપુર જણાય છે, તે એક હીમતવાલો નર હતો, એ વીશે આપણને ખાતરી મલે છે, તેનામાં આફતની શામે થવાની ઉતમ ખંત હતી. તેનો "ઝરઝદશ્તી" શબદ તેનાં કામો અને નેમોની તે કુંચી હતી.

પ્રોફેસર જેમસ દારમેસતેતર નામના કાબેલ અવસતા ભાષાના વીદવાંને "અવસતા ધરમની ઉતપંનતી" એવે નામના પોતાનાં એક રેસાલામાં જરથોસતી ધરમ જે અવસતાને નામે ઓલખાય છે તેનું મુલ શું છે યાને એ ધરમનો ફેલાવો થયો તે આગમચ આગલા ઈરાનીઓ કયો ધરમ પાલતા હતા અને તે પછી તેમાં ફેરફાર થઇ અવસતા ધરમ કેમ ઉતપન થયો તે વીશેનું એક કાબેલીયત ભરેલું લખાણ કરવા શાથે હીંદુ ધરમની પણ અવસતા શાથે કરેલી સરખામણીઓ આપવામાં આવી છે. એ લખાણોમાં જરથોસત અને તેનાં માજદીયશની ધરમની બાબદ જણાવતાં ૪૦)માં ફકરામાં એમ લખે છે કે—

"મજદયસની ધરમ જરથોશતનો ગણાય છે એટલે કે એ ધરમ જરથોસત નામે એક શખશનો રચેલો હતો, કે જે વીચારને પારસી તથા ગ્રીક હેવાલોથીજ નહીં પણ એ આખા ધરમમાં જે મજબુત એકતરપણું અને સરખાપણું જોવામાં આવે છે તેથી ટેકો મલે છે. વલી મજદીયશની ધરમમાં નીતી સંબંધી અને પૃથક વીચારો વેદીક વીચારોથી જુદા છે અને દેવ શબદનો અરથ સંસકરીતમાં દેવતા અને અવસતામાં ભુત; પલીદ થનો હોવાથી એવું વીચારવામાં આવતું હતું કે હીંદુઓ ઘણા દેવતાઓને માનતા હતા તેની વીરૂધનું કામ જરથોશતનું યાને ધરમનાં સંબંધમાં તેમનાથી (યાને હીંદુ મુરતી પુંજકોથી) છુટા પડવાનું હતું. તે (જરથોશત) કયારે થઇ ગયો તે કોઇ જાણતું નથી અને દરેક જણ સવી કારે છે કે પારસીઓ તથા ગ્રીકો જે કાંઇ તેને માટે કહે છે તે માતર દંત કથા છે કે જેમાંથી કાંઇબી સંગીન તવારીખને લગતી બીના મલી શકતી નથી, સવાલ એ છે કે જરથોસત ફરેશતાના આકારમા બદલાયલો માણશ છે કે, માણસના આકારમાં બદલાયલો ફરેશતો છે? જે કોઇ શખશ આગલી યુનાની અને રૂમી તવારીખને લગતી બાબદથી મનને ચોખખું રાખીને ખુદ અવશતાનું લખાંણ વાચે છે તેને કસસો શક રેહતો નથી કે, મજદીયશની ધરમને લગતી દંત કથામાં જરથોશત જે મીશાલે કયમતને વખતે આહરીમનનો નાશ કરવા માટે તેને એક પુતર જનમવાની જેટલી અગત છે, એટલીજ અગતય ધરાવે છે. જરથોશતને નવી શચ્ચાઈ લાવનાર અને ભુલચુક દુર કરનાર તરીકે નહીં પણ દેવ દરૂજોને શીકશત આપનાર દાખલ વરણવામાં આવેઓ છે. (પેહેલવાન) કેરશાશપની મીશાલે તે (જરથોશત) દેવોને મારનાર છે અને તે (જરથોશત) કેરેશાશપ કરતાં વધુ બલવંત અને વધુ બાહાદુર છે; જરથોશત અને એ (કેરેશાશપ)ના વચે તફાવત એ છે કે જયારે તે (કેરેશાશપ) ફાની દુનયાંને લગતાં હથીઆરોથી દેવો (યાને બદ માણસો) ને મારેછે તયારે તે (જરથોશત) તેમને (યાને બદ માણસો) ને મુખય કરી ગીનોઈ હથીઆરથી અથવા બંદગીથી મારે છે. "મુખય" કેહેવાનું કારણ એ છે કે, માથરવાંણી કાંઇ એકલુંજ હથયાર તેના કંને નથી, આહરીમનના હુમલાઓને તે "અહુરએ" તેને આપેલા ઘર જેટલા મોટા પથથરોથી હઠાવે છે, અને ઈનદર, અગની, મારૂત અથવા થોર પોતાના દુશમનો શામે જે ખાણનાં પથરા ફેંકે છે તેજ ખાણમાંનાં પથરા તે બેશક હોવા જોઈએ. એ પથર જવાલા હોય છે કે જેની મારફને ગોયા પથર મીશાલે તોફાનનો દેવતા દેવો શામે પોતાની નેમ ટાંકે છે. એટલા માટે તે (જરથોશત) ના જનમ માટે

દરેક તોફાનના દેવતાનાં જનમ મીશાલે તમામ હાડમંદ દુનીયાં પોતાનાં છુટકારા માટે ઘણીજ આતુરતા અને ખુશાલી શાથે રાહ જોએ છે કારણ કે તેનો (યાને જરથોશતનો) જનમ એ દેવોનાં અંધારાં અને વેરાંન રાજ્યની આખેરી છે.

જરથોશત અહુરની પક્ષમાં રહે છે. દોજખમાંથી દેવો તેને મારી નાંખવા માટે ધસી આવે છે પણ તેના (યાને જરથોશતના) "ઓરેહ" થી ધાશતી ખાઇને તેઓ નાસી જાય છે. અગહરમઇનયુ પોતખી તેની (યાને જરથોશતની) શામે તે જે પથરો ફેંકે છે તેથી નાહરી છે પણ જરથોશતનું મોટું હથીઆર તે જે ગગડાત રૂપી પથર ફેંકે છે તે કે તેની આશપાશ જે "ઓરેહ" છે તે નહીં પણ પવીતર (અવસ્તા) કલાંમ છે.

"રેવરેંડ લાલ બેહારીડે" નામના કલકતાના એક દેશી ખરીસતી ધરમગુરૂએ શને ૧૮૭૫માં "બેકુન" સોશાઇટી નાંમની મંડલી આગલ પારસીઓ અને તેઓનાં ધરમની બાબદ જણાંવતાં પારસીઓ એકજ ખોદાને માનનાર છે તે વીશે તથા જરથોશતની તારીફમાં એમ કહી શહમજાવીઊં હતું કે—

"હવે છેવટે માજદીયશનાંન અથવા જરથોશતી ધરમ વીશે એક બે બોલ બોલી હું માહારૂ ભાશાંન સમાપ્ત કરૂં છું. ડાકટર હાઉગે પ્રતેમંદી શાથ શાબેત કીધું છે, અગત કરીને યજશનેના સૌથી પુરાતમ ભાગ ગાથાની શાહાદતથી સાબેત કીધું છે કે, સપીતમાન જરથોશતે ચોખી ખોદા પરશતી દીન શીખાડી હતી. તે કેહેવા જમાનાંમાં થઇ ગયો તે ચોકસ થદતુજ નથી પણ પારસીઓ કેહે છે કે તે પાહાદશાહા દારાએસ ગીસતાસપનાં વખત માં થઇ ગયો છે એ બાબે હું તેઓ સાથ મલતો થતો નથી તે સપીતમાન જરથોશતને ઇનશાન જાતીના ખોદાઇ બસારત નહીં પાંમેલા તોપણ એક શરૂથી મોટા ધરમગુરૂ તરીકે હું ગણું છું. "બનસન" તેને હીબરૂ લોકોના "અબરાહામ" ની મુકાબેલ સરખાવે છે તે વાજબી છે, કે જેણે (યાને જરથોશતે) મુરતી પુંજકોની એક આખી દુનીયાંમાં ખાલેસ ખોદા પરશતી આશકારા કીધી હતી. વીદવાંનો એવું કહે છે કે હીંદુ આરીઅનો ઇરાંન આરીઅનોથી બાકટરીયાની સરજમીન ઉપરથી જુદા પડવાનો શબબ ધરમ સંબંધી મત ફેર હતો. એ વાત જો ખરી હોયતો આ વાતમાં કાંઇજ સક નથી કે, સપીતમાન જરથોશતે જે બાહાદુરીથી અને બેદેહેશતપણાથી પોતાની આશપાશનાં તતંવોની પુંજા તથા મુરતી પુંજાને ધીકારી કાહાડી અને ખોદા એકજ અહુરમજદ જીવતો અકલમંદ છે એ માહાભારત રાસતી જાહેર કીધા તેથીજ કરીને ઇરાંની આરીઅનો અને હીંદુ આરીઅનોમાં આ મતફેર પડીયો હતો."

પ્રોફેસર ફરેડરીક સપીગલ નામના નામીચા જરમન વીદવાને "અવશતા અને જેની સીસ" અથવા ઇરાંનીઓનો સેમાઇટ લોકો સાથનો સંબંધ એવે નામનાં પોતાના એક રેશાલામાં એકગેમ જરથોશત પેગંમબરની તારીફ અને તેણી જનમભુમીની બાબતમાં એમ જણાવેઉ છે કે

"આપણી સોધો ઉપરથી ચોકસ રીતે સાબેત થયું છે કે પેગંમબર જરથોશતની જનમ ભુમી "બાખતરીયા" માં નહીં પણ પસચમ ઇરાંનમાં હોવી જોઇએ અને ખરેખર એવું માલમ પડે છે કે, તે પેગંમબર પેહેલાં "આરા-રાતપરવત" ની નજદીક "એરાખસીસ" નદીના કીનારા આગલની ફલવંત જગયામાં જનમેયો હતો અને ઇરાંનીઓમાં સુધારાનું મુલ તે હતો. સેમાઇટ લોકોને ઇરાંની ધરમ શાથે સંબંધ છે તે વીસે વધુ તકરાર કરવાનું કારણ મને પેગંમબર જરથોશત જે પદવી ધરાવે છે તેને લીધે મલે છે. કોઇપણ બીજા ધરમના સ્થાપનારની પદવી સેમેટીક વીચારોને જરથોશતની પદવી કરતાં વધારે મલતી આવતો નથી. જે

ધણી (જરથોશત) ને મુશા અને મહમદ મુવાફીક ખોદા સાથેની મુલાકાતનું માન મળયું હતું તે જરથોશત હતો. તેણે જે અવસતા પરસાધ કરેયા છે તે તેણે (યાને જરથોશતને) ખુ-લ્લી રીતે ખોદા તરફથી બોલે બોલ મલેલા જણાવે છે. ઇરાનીઓનો "અહુરમજ્દ"ની સીફત હીબરૂ લોકોનો "જીહોવા" અથવા 'ઈલોહીમ"ની સીફત શાથે મલતી આવે છે "હુરા"જેનું અસલ "અહુ" થાય છે તેનો અરથ અશલ ઝંદ ભાશામાં "શાહેબ" કરીને થાય છે જેનું શંશક્રીતમાં "આહ" એટલે હોવું કરીને થઇ શકે છે જેનો એશતેલાહી માયનો "હમેશગીનો જીવનાર" કરીને થાય છે. જે હીબરૂ ભાશાનો "જીહોવા"ને બરોબર મલતો આવે છે. આએ બંવે પરજાઓમાંથી કંઇ પરજાએ સુધારાઓમાં આગેવાંની કીધી હતી તે મુકરર કરવાને આપણની હીમત ચાલતી નથી. પણ મને એવું લાગે છે કે આપણી સોધોની મારફતે તે ચોકશ કરવાની અની ઉપર આપણે આવયા છીયે પણ જયાં સુધી ખીલા રોકા હરફો પુરતા ઉકલે નહીં તેયાં સુધી આપણને આગલ શોધ કરતાં અટકવું જોઇયે. હાલ તરતતો આટલું જણાવવું બશ છે કે, માંણુશ જાતની સુધારાની શરૂઆત મુખયે કરી જરથોશત અને તેનાં જમાનાથી થયલી છે."

"મીઃ જોન ફરાંનસીસ દેવીશ એશકવાયર, એફ. આર. એશ." નામના એક અંગ્રેજ વીદવાંને "ધી ચાઇનીશ" નામનું પુશતક શને ૧૮૩૬ નાં વરશમાં છાવી બાહેર પાડીયું હતું તેમા ચાનાઓનો ધરમ શથાપનાર "કોનફુશશ" અને જરથોશત શાથે મુકાબલો કરતાં જરથોસત વીશે એમ લખે છે કે—

"જરથોશતના જોડીદાર ધરમોપદેશક દુનયાંમાં ખોલતાં ઘણું થોડા અથવા નહીંજ મલયા છે કેમકે જે ફીલશુફી એણે (યાને જરથોશતે) પોતાનાં ધરમમાં જણાવી છે, તે દરેક ધરમની છુટી છુટી ફીલશુફી છે તોવણ એ ફીલશુફની કોઇ એવી શી ખામી હશે, કે એના પાલનારાઓ ઘણાજ થોડા અથવા દુનયાંમાં કોઇબી નથી (!)—એ ખામી જણાતી નથી તયાં શુધી વગર વાંધે એને અચછો પેગંમબર કહી શું."

'ઝોરાશટરીએનીઝમ ઇન ફરાનશ" એવે નામનું એક પુશતક જે અશલ ફરેંનચ ભાશામાં હતું તે પુશતકનો અંગરેજીમાં તરજુમો થએલો છે તેને શફે ૯૭ માં જરથોશતની જે વખાણ કરવામાં આવાછે, તેમાં એમ જણાવછે કે "જરથોશતની માતાએ પોતાનાં દીકરાને જનમ આપીઓ, તે તો ઇરાની લોકોની માતા હતી; કેમકે જે જણને એક શખશની બાઈ તરીકે ગરજ પડી, તેને જનમ આપનાર તે પેલા ગરજાઉનીબી માએ છે. ફરાંનઝમાં જો જરથોસતના ધરમનો પ્રસાર હાલની શદી જેવોજ જો આવતી શદીઓમાં ચાલુ રહેઆ તો ફરેંનચોનો પેગંમબર જરથોશત થઇ પડશે; કેમકે તેની નીતી-તેના સુમારગો-તેની ઊંડી અને છુપી રહેલી ફાયદાકારક નેમો મારસેલસ અને તુલાંનનાં રેહેવાસીઓની નેમોને આબાદ મલતી આવે છે. "વલી એનો લખનાર એજ પુશતકનાં ૧૧ માં પ્રકરણમાં એમ લખે છે કે "હું જરથોશતનેજી માંનું છું કેમકે તેની શીખામણ માગ શીખકને મલતી છે."

"ધી તરેઝરી ઓફ નાલેજ" એવે નામનાં એક અંગરેજી પુશતકને શફે ૩૪૨)મે જર-થોશતની તારીફમાં એમ લખે છે કે—

'જરથોશત બેકતરીયા (બલખ)નો પાદશાહ જેણે માજદીઅશની ધરમ શથાપીયો અને ફીલસુફીમાં પોતાની ઉંડી અને ઉમદા સોધ ખોલો કીધી હતી અને દુનયાની ઉતપંનતી અને ખગોળ વીદયા વીશેના ગણીયાનો પરથમ એનેજ જાહેર કરીયાં હતાં."

"એ નયુ યુનીવરશલ બાયોગ્રાફી" એવે નામનાં એક અંગરેજી પુશતકને શફે ૮૯૫)માં જરથોશત વીશે એમ લખે છે કે

"જરથોશત એ પુરવે દેશ તરફનો એક પ્રશીધ ફીલસુફ હતો, એની તવારીખ ઘણી અંધારાંમાં રહી ગઇ છે, કેટલાકો એવું કહે છે કે એ નામનો ઇરાંનીઓમાં "ઝરદસ્ત" કરીને

હતો. પણ બીજાઓ એવા ઘણાકોને માટે વરણન કરે છે અને ઘણાઓ એ નામને છેક પ્રાચીનકાળ ઉપર લઈ જાય છે, પણ ખરું માનવા જોગ જે અટકલવામાં આવેલ છે તે એકે એક ઝોરાસ્ટર નામનો ઇરાની મીડીયન "દરાંયસ હીસતાસપ"નાં વખતમાં થયો હતો અને તેણે માજ્દીયસની ધરમ સ્થાપયો હતો અને તેને માટે એમ કહે છે કે "જોસીયા" ના આવવા વીશે ખુલ્લા અને સ્પસટ શબ્દોમાં એણે ભવીસય વરતીલ હતું, અને પુરવ તરફના દાનાવ આલમાઓ "ઇશ્વયર"ને તેના "તારા" ને લીધે તેઓ પુજવા આવયા હતા તે સઘ-લાઓ તેના (યાને જરથોસતના) ચેલાઓ હતા."

ચંદ્રમાંની સપાટી ઉપર જે કેટલાંક ઠામાંઓ છે તેઓમાંનાં સઊથી મોહોટાં ઠામાંને આગલા વીદવાંન ફીલસુફો જરથોસતનું નામ આપી ગયા છે તે વીશે એક માસીક ચોપાંનીયાંમાં આવેલી બાબદમાં એમ લખે છે કે "મોટા મોટા અંગ્રેજ વીદવાનો વઠીક અસલનાં વખતથીજ જરથોસ્તી ધરમને માનની નજરે જોતા આવેલા છે, અને તે કાબેલ ફીલસુફ (જરથોસતની યાદગારી કાયમ રાખવા માટે પણ તેઓએ ધયાંન આપેલ હતું. ચાંદની સપાટી ઉપર જે કેટલાક ઠામાં છે તેઓમાંનાં સઊથી મોટાં ઠામાંને અંગ્રેજ પુરવીનોએ "ઝોરાસ્ટર" એટલે જરથોસત કરી નામ આપેલું છે. જરથોસત તારાઓની વીદયામા પુરવીન હતો તેટલા ઉપરથીજ તેના માનને માટે આએ નામ આપેલ છે.

રાજ્યમાન રાજેશ્રી કવી નર્મદાશંકર લાલશંકર નામના પરલોકવાસ થઈ ગએલા હીંદુ કવીએ "નર્મગદ્ય" નામનું પુસતક જે સને ૧૮૭૫ માં છપાવી બાહેર પાડેલ હતું તેમાં સફે ૩૭૧ મે જરથોસતનું જનમ ચરીત્ર ટુકમાં જણાવતા એમ લખેલ છે કે "જરથોસત ઇરાની સને પુરવે ૫૨૦) માં વરશો ઉપર તેહેરાનની પાસે રએ શેહેરમાં જનમેઓ હતો. ઇરાનમાં માજી નામનાં ધરમ ગુરૂઓ જેઓ લોકોને અનેક પાખંડ ધરમ શમજાવતા હતા તેઓએ ઇરાંનના રાજમાં મોટી સત્તાઓ મેલવી હતી. જરથોસને પોતાનાં ધરમ શાસ્ત્રનું પૂરતું જ્ઞાન મેલ-વીને લોકો શાથે તકરાર ચલાવી હતી અને મુરતી પુજા તથા જાદુ વીગરે વહેમોની સામે થઈને એક નીરંજન ઇસવરના સદાચારણોનો ઉપદેશ કીધો તે ઉપરથી તેના ઘણાક શતરૂઓ થયા, પણ તે જે બોધ કરતો હતો તે બંધ પાડીઓ નહીં. તેણે બલખમાં જઈને કેટલાકને પોતાનાં મતમાં સામેલ કીધા અને ઇરાંનનાં રાજા ગુસતાસપે એક મોટી સભા ભરીને સઘલા ધરમવાલાઓને એકઠા કર્યા અને તેમાં જરથોશતનેબી બોલાવીઓ. એણ તેઓ શાથે તક-રાર કરી તેઓને હરાવ્યા હતા. પણ તે પછી ગુસતાસપને કેટલાકોએ ભમાવીઆથી જરથોસ-તને કેદ કીધો હતો. હવે એવું બનેલ કે, ગુસતાસપ આજારી પડેઓ અને ઘણાક ઉપાયો કીધા પણ સાજો થયો નહીં ત્યારે જરથોસતે કેહેવાડીલ કે તમે અને દેશના લોકો માહારો ધરમ કબુલ કરોતો હું તમારૂં દુઃખ ટાલું. ગુસતાસપે તેના સખુન કબુલ કીધાથી જરથોસતે તેનાં મનનું સમાધાન કરી તેના પીડા ટારી મટાડી હતી. એ રીતે જરથોસતે ચાલીશ વરશની ઊમરે પોતાનાં દેશીઓને નવો ધરમ સમજાવેઓ હતો અને તે સીતાતેર વરસની ઊમરે એક શતરૂ રાજાની તરવારનાં ઘાથી મરણ પામેઓ હતો."

રાજ્યમાન રાજેશ્રી કાલીદાશ દેશાઇ નામનાં એક હીંદુ પંડીત કે જેવણ ચીકલીનાં રેહે-વાસી છે તેવણે શને ૧૮૮૬ માં "મુક્ત મુકતી શાશતર" એવે નામનું એક પુસતક છપાવી બાહેર પાડેલ છે તેને શફે ૨૦૧ માં જરથોસત અને તેનાં ધરમ વીશે એમ જણાવે છે કે—

"ઝંદમાયાનો જરથોસ્તી ધરમ; એમાં જુનાંમાં જુની ઉતમ ગાથાવાણી નામનો ગ્રંથ છે; ને એના પછી કીરીઆ કરમનું જ્ઞાન આપવા વંદીદાદ નામનો ગ્રંથ ઉત્પન થયેલો છે. તોપણ ઝંદ અને સંસ્કૃતમાં થોડોજ ફેર રહેલો છે; તેથી કરીને ધરમ, કીરીઆ, ચાલચલણ, રૂઢી

વગેરેમાં તે આર્ય પરજાને મલતો રહેલો છે, કારણકે સંસ્કૃતનો વેદ, તે ઝંદનો ગાથાવાણી એ બેગ્રે જુનામાં જુના ગ્રંથો છે. આર્યો પોતાનાં ધરમને એકજ ઇશવરને માનનારો ધરમ તેજ વેદ ધરમ કહે છે, તેમ જરથોસ્તીઓ પોતાના એક ઇશ્વરને માનનારાવાળા ધરમને માજ દીસ્નની ધરમ કેહે છે. આર્યો અને જરથોસ્તીઓ ઘણા જુના વખતમાં સાથે રેહેતા હતા, ત્યારે શીવ પુજન કરતા હતા, પણ જયારથી જુદા પડયા, ત્યારથી ધરમની ખરાબી જણાઇ, સારાંશ કે ઇ૦ સ૦ પુર્વે ૬૫૦૦ વરસ ઉપર હજરત જરથોસ્ત પેગંમબર થયા પછી તેમણે મુખ્ય મોટાં ટોળાંમાંથી (બુતપરસ્તી રસમ) મુરતી પુજાનો રીવાજ કાઢી નાખેઓ, તેથી આર્ય પરજામાં બે મોટાં તડાં પડી ગયાં, ને માહોમાંહે દુસ્મનાઇ થવાથી કાટકુટની શરૂઆત થઇ, ને પછી હજરત જરથોસ્ત પેગંમબરે અનેક શબદોનાં અરથો ફેરવી નાખેયા, અને પોતાના ધરમને અને પોતાના ટોલાને સૈથી ચઢીઆતા ઠરાવીને બીજા પક્ષ-વાલાઓને (મુરતી પુજકોને) ધીકકારી કાઢયા. આ જરથોસ્તી ધરમમાં આર્ય ધરમને શુર ધરમ એટલે કે અપવિતર, ખોટા, દેવ દરૂજવાલો ધરમ ગણેલો છે, અને તે ધરમ પાલનારાઓને દેવ લોકો યાને પાજી, નીચ, તથા રાક્ષસ કહેલા છે. અને પોતાના ધરમને અશુર ધરમ એ-ટલે પવીતર, ખોદાઇ, સાચ્ચો ગણેઓ છે, અને પોતાના ટોલાને સાચો, પવીતર, સર્વમાં સરસ, ગણેઓ છે.

જયારે જરથોસ્ત પેગંમબર પેદા થયા તેવારે તેવણે તમામ આરીય ટોળાની સરવ પર-જાને એક કરી એવું ગ્નાન આપેલું કે પરમેશ્વર નીરાકાર, નીરંજન, સઘલું જાણનાર છે, અને તેવણ અવતાર લેતા નથી.”

રાજ્યમાન રાજેશ્રી રામકરસણ દેવશંકર ભટ નામના એક હીંદુ પંડીત કે જેવણ એલફીન-સટન હાઇસ્કુલના એક માસતર હતા તેવણે “શબદારથ ધાતુ સંગ્રહ” એવે નામનું એક પુસ્તક સને ૧૮૭૩ મા છપાવી બાહેર પાડેલ છે તેને સફે ૫૯ માં જરથોસ્ત વીશે એમ લખે છે કે:—

‘ઝોરાસટર (જરથોસ્ત) પારસીઓનો પેગંમબર, પારસી ધરમનો પરવરતાવનાર એ મહાન પેગંમબર કરાઇસ્ટની પેહેલા ૫૮૯ માં જે વખતે દરાયસ હીસતાસપીસ ઇરાનમાં રાજ કરતો હતો તે વખતે એનો જનમ રેએ શેહેરમાં થયો હતો, એવું લોકો ધારે છે. એ ઘણો વીદવાંન પેગંમબર હતો એ પોતાની ૭૬ વરસની ઉમરે મરણ પાંમયો.”

રાજ્યમાંન રાજેશ્રી “મનીશંકર લાલશંકર” નામના એક હીંદુ પંડીત સને ૧૮૭૮ માં “હ-રીગીત” નામના એક ચોપાનીયામાં જરથોસ્તની તારીફમાં એમ જણાવે છે કે—

“તું મારો થા, જરથોસ્ત તારો થશે-તું ઇસવર ભજ, જરથોસ્ત ખુશી રેહેશે-તું ગમર રેહે, જરથોસ્ત માનય કરશે-તું નીતીને જાણ. જરથોસ્તની તે બેટી છે. એવું જાણનારા જર-થોસ્તીઓ સુખી રેહેશે. એવો મત યુરોપના વીદવાંનોનો છે, તે વીશે હું એક મત છું કેમકે તેનો (યાને જરથોસ્તનો) ધરમખી ઠીક ધરમ કહી શકાશે.”

“પ્રોગરેસ”એવે નામનાં મદરાસમાં છપાતાં અંગ્રેજી પત્રના જુલાઇ સને૧૮૯૦નાં અંકમાં જરથોસ્ત વીશે એમ લખેલું છે કે-“ઝોરાસટર! તું શું પેગાંમ લાવયો છે, તે તું મને કેહેશે? (જરથોસ્તે જવાબ આપયો જે) પવીતાઇ અને સચ્ચાઇથી રેહે તું સુખી થશે. અપવીત્રાઇથી તું દુઃખી થશે. આ! પણ જરથોસ્ત હું લુચ્ચાઇથી રહેલો છું, તેથી મારાં દીલમાં ધગધકારો અને બલાપો રેહેલો છે; કોઇ બીજો એવો નથી કે જે મારે માથેનો બોજો ઉપાડી શકે, અને મને મુકત કરી કાંઇ સારી આશા આપે? એ વેલાએ જરથોસ્ત મુગો ઉભો રહેઓ” (યાને કે કોઇના ગુનાહ અથવા કોઇનાં સવાબ તે કોઇનાથી અદલ બદલ થતાંજ નથી અને કોઇએ કરેલાં પાપો બીજાના માથે લેવાતાંજ નથી.)

"મડમ બલેવેસકી" નામની એક અંગ્રેજ બાનું, જે થીઓસોફીસીકલ સોસાયટી નામની મંડળીમાં એક આગેવાંન તરીકે ગણાય છે, તેણીએ બાક્ દેશ મધેના અસલ આતશખાનાના પાસે છપાવેલા હેવાલમાં જરથોસતની તારીફમાં લખેલું છે કેઃ—

"જરથોસત એક સુનેરી સીતારાનાં રૂપમાંથી ઈનસાન તરીકેના આકારમાં જાહેર થયા-બાદ તેણે પોતાના નવા મહજબને લગતી વાતો શીખાડવાનું શરૂ કીધું હતું, તેણે એક ખોદાની પરસતેશ કરવનું શમજાવેલું હતું."

ઈલીજ થીયોસોફીસીકલ સોસાયટીના પરમુખ કરનલ હેનરી એસ. આલકાટે તા૦ ૧૪મી ફેબરવારી સને ૧૮૮૨ ને દને મુંબઈના ટાઉનહાલમાં જરથોસતી ધરમની મુલ મતલબ વીશે કરેલાં ભાશણ વેલા જરથોસતની તારીફમાં એવું કહી શમજાવીઉં હતુ કે :—

"જરથોસત પવીતર ગેબી વીદયાથી વાકેફગાર હતો અથવા બીજીરીતે બોલીએતો તેણે માણસોના સ્વભાવ તથા પોતાની આસપાસની દુનીયાંના છુપા ભેદોની બારીકીથી માહીતી મેલવી હતી. દુનીયાંમાં પેહેલ વેહેલો સુધારાનો પાયો નાખનાર તે જરથોસત હતો કે જેણે એવી વીદયાની માહીતી પોતે મેલવયા પછી ઈરાંનીઓને તેમાંનો કેટલોક ભાગ જે દુનીયાંના અનુક્રમ છ કાલ યાને છ ગંમબાર વીશે હતો તે શીખવેલો હતો. જરથોસતે પોતાના ધરમનો દબદબા ભરેલા મેહેલનો પાયો તરણ શબદોમાં રચેલો છે, તેમાં હુમત–હુખત–હુવરસત, એક ધરમનો ભાવારથ એક બચું વટીક સમજી શકે એટલા થોડા શબદોમાં સમાયલો હોય તે ધરમને હું ઘણોજ ખુબી ભરેલો સમજનો આર્વાઓ છું. જરથોસત ખરેખરી સરસ ફીલસુફ હતો."

વલી એજ ભાશણ કરતાએ, જરથોસત વીશે બીજી ગમ એમ કહી સમજાવીઉં હતું કે તે બીજા થઈ ગયેલા ફીલસુફો કરતાં ઘણે ચહડતે દરજેનું ગ્નાન ધરાવતો હતો અને તેણે પરથમ આગલી બે શકતીઓ પીછાંણી હતી તે ઉપરથી એમ બોલીઓ હતો કેઃ—

"જરથોસતી ધરમમાં પારસીઓને સંભાલથી એવો બોધ કીધેલો છે કે એહેરેમનની શકતી સામે લડવું, અમશાસપંદ તથા યઝદો જે પ્રાણીરૂપી ખુદરતના સારા નીયમો છે, તેની વખાણી ગાવી. કોઈબી યુરોપીયન ગ્રંથકારોએ તેમનાં વીશે ઘટતાં માન સાથનો ઈસારો કોધો નથી. તેઓએ તો એમની ઓલખાંણ ફક્ત આરયનોના ખુદરતી દેવતાઓ તરીકેજ કીધી છે. તેઓતો એવું માને છે કે, કોઈ ઈરાની શહરાગાતમાંથી અથવા આરારાયન કલપણામાંથી તેની ઉતપતી થઈ છે એબી એક ઠીક તાન છે. સામ સામે લડનારી સારી તથા માઠી એ બે શકતીઓ આપણી આજુબાજુએ છે, એવું સાદી અકલથી પણ એ સમમાવાલા પંડીતો માનતા નથી. પણ તેઓને હું પોતે જણાવવાને આંચકો ખાતો નથી કે હું તો એ બીના પુરેપુરી માનું છું, એટલુંજ નહીં પણ તેઓની ખરેખરી હસતી છે એમ હું જાણું છું અને એટલાજ ઉપરથી હું કહું છું કે ખુદરત વીશે જે કંઈ "ટીનડલ" ગ્નાન ધરાવે છે, તે કરતાં વધારે વરગનાં નીયમો વીશે "બાલફોરટ સટુઅરટ" જાણે છે, તે કરતાં વધારે વરગોના મુલ વીશે "ડારવીન" અથવા "હેયકલ" જાણે છે, તે કરતાં વધારે માણસમન તથા તેનાં સંભવીતપણા વીશે "માડલીસ" અથવા "બેન" જાણે છે, અને તે સરવે કરતાં વધારે જરથોસત ગ્નાન ધરાવતો હતો."

"મીસીસ ફ્રાનસીસ પવર કાબ" નામની એક કાબેલ અંગ્રેજ બાનુએ સને ૧૮૬૫ માં જરથોસતી ધરમ ઉપર એક રેસાલો લખેલો છે તેમાં જરથોસતની તારીફમાં લખેલું છે કેઃ–

"ખરેખર મરણ પામેલા મહાન પુરૂશો સાથ આવતી દુનીયામાં સવાલ જવાબ કરવાની જો આપણને રજા મલે તો કદાચ એવું બને કે લગભગ તવારીખ શરૂ થઈ તે અગાઉ જે બાકટરીયન (બલખ) નો ફીલસુફ (જરથોસત) જીવ્યો તથા ડહાપણ શીખાડી ગયો, તે ધરમ

સંબંધી મુળ આદમી માલમ પડે છે. જેણે (જરથોસતે) શીખાડેલા ધડાઓથી (યાને અવ-સતાઓથી) આપણાં મગજને એટલો બધો વારસો મલ્યો છે કે આપણથી વીચારી શકાતું નથી કે જો જરથોસત પેદા નહીં થયો હતે તો માણસ જાતનું એકીન આજે કેવું થાતે ?"

"ડાકટર સરાનરી" નામનો એક કાબેલ વીદવાંન ધરમગુરૂ જરથોસતની તારીફમાં પોતાનાં "ખાલડીઆન દેશની ફીલસુફી" એવે નામનાં એક પુસતકમાં લખે છે કે—"જરથોસત જેવો એક નામીચો પુરૂશ માણસ જાતનો મોટો ખેરખાહ હતો, તે નામીચા પુરૂશના નામ ઉપરથી પાછલા જમાનામાં તેના જેવી કારકીદી ભોગવી ગએલા પુરૂશોનેબી એ નામ લોકો આપતા હતા. તેમા એક ખાલડી જરથોસત, બીજો એસીરીયન, તરીજો બાકતરીયન જે પા-દશાહ નાઈનસના જમાનામાં થઈ ગયો હતો અને ચોથાને ઇરાંની અથવા મીદીયન જરથો-સત, પાંચમાને એમફીલોયન અને છઠાને પરોકોનીસીયન કરી કહેતા."

લારડ "બાયરન" નામનો નામીચો અંગરેજ કવી જરથોસતની તારીફમાં પોતાનાં કવીતાનાં પુસતકમાં લખી જાએ છે કે :—

"બેકટરયાનાં (બલખના) દાનાવ જ્ઞાનીએ (જરથોસતે) જબરા ભરમ ભેદોના પરદા ખ-સાડી નાંખી આપણી નજરને તદનજ રોશન અને ખરી બનાવી, ખોદાઇ રાહો ખોલ્લી કરી બતાવી છે. જેના દરએક કલાંમ (અવસતા) સાંભલતાં અથવા જાણતાં દીલ પાક બની આપણે પાપી બનવાની દેહશત એકદમજ નીકલી જાય છે. તે (જરથોસત) જે જે શીખવી ગયો છે તે ખોદાઇ રોશની અને પવીતાર છે."

વલી એજ લારડ બાઇરન બીજું એમ કહે છે કે જરથોસત તથા પીથાગોરસ અને તેઓની પછીનાં અશો પુરૂશોએ માણસોનાં રૂહને વધવાની દુનયાં ઉપર છે હેવું જાહેર કરીને આટીપુસીસ નામના ગ્રીક ફીલસુફ તથા સોફીસટસ નામના એક માતબર યાહુદીના તેવથી ઉલતા વીચારોને ખોટા પાડી આપણાં મોહોતનાં બીકાંનાની આપદા હલકી કરી આપી છે.

"પલીની" નામનો વખાણાએલો રૂમી ફીલસુફ જરથોસતની તારીફમાં પોતાના પુસતકમાં એક ઠેકાણે લખે છે કે :—

"જરથોસત પરજાંની ગેબી ચીજોનો શમજનાર ફીલસુફનો ફીલસુફ હતો."

જરથોસતની તારીફમાં આગલા કદીમ યુનાનીઓ જેવાકે આથેનસ શેહેરવાલો "પલેતો" (અફલાતુન) જે ઇ૦ શ૦ પુરવે ૪૨૮ થી તે ૩૪૭ વચે થઈ ગયો છે તે અને બીજાઓ એમ લખી ગયા છે કે :—

"જરથોસત અહોરમજદનો છોકરો યાને અહોરમજદની તારીફ ગાનાર હતો. જે ધરમ જરથોસતે સ્થાપેઓ તે ધરમના શમજનારા માજીઓ (માજદીયસનાંન) હતા. તેઓ ખોદાની પરશતેશ કરનારા હતા."

"બેરોસસ" નામનો બાબેલોન શેહેરનો બીલસના ધરમનો ઉપાધ્યો, જે બીજા એનટી એકસના રાજયમાં ઈ૦ શ૦ પુરવે ૨૬૧ માં થઈ ગયો છે તેણે ગ્રીક ભાશામાં બાબેલોન શેહેરની જે તવારીખ રચી છે, તેના થોડાએક ફકરાઓ બીજા ગ્રંથકારોનાં પુસતકોમા ટાંકેલા હાલના જમાના સુધી બચી રહેલા છે. તેમાં જરથોસત વીશે એમ જણાવેલું છે કે :—

"જરથોસત, માજદીઅસનાન ધરમ પાલનારાઓનો દસતુર, બાકતરીયન (બલખના) લોકોનો પાદશાહ, મીડ લોકોનો મુલ પુરૂશ તથા દેવતાઓ (ફરેશતાઓ)નો પીતા થઈ ગયો છે."

વલી એજ ગ્રંથકાર જરથોસત વીશે એક ઠેકાણે બીજું એમ જણાવે છે કે "મીદીયા દેશના રધ (રએ) શેહેરવાલા જરથોસત નામના પાદશાહે બાબેલાન શેહેરને ઇ૦ શ૦ પુરવે ૨૨૩૪ વરસો ઉપર જીતી લીધું હતું અને તેયાંની બુત પરસતી રસમને જબરીથી તારાજ કરી નાખી હતી અને તે પછી તેની ઓલાદના આઠ પાદશાહોએ તાંહાં બસો ચોવીશ વરસો

સુધી રાજપાટ ચલાવીઊં હતું."[1] આ ફકરા ઊપરથી નામીચો વીદવાંન પ્રોફેસર દાકટર માર-ટીન હાઉગ જરથોસતનો સને ઇસુની ૨૨૦૦ વરસ પુરવે જણાવી ગયો છે.

'મેજર જનરલ વાનસકેનડી" નામનો એક લશકરી વીદવાંન અમલદાર, કે જે જરથોસતી ધરમનું ગ્નાન ધરાવતો હતો. તેણે "પરીનસીપલસ ઓફ લેંગવેજીશ" નામના પોતાનાં પુસતકમાં જરથોસત અને જરથોસતી ધરમ વીશે એવું જણાવેઊં છે કે:—

"આસપાસનાં શેહેરોમાં જે ધરમ ચાલતો હતો. તે ઊપરથી આપણે વાજબી રીતે કહીશું કે જરથોસતે મુરતી પુંજાના ધરમને પાયામાલ કીને ઇરાંની લોકોને દરતી પુંજવાથી દુર રાખયા. અને તે કીરતાર વીશે વાજબી અને ખરા આચારો તેમનાં દીલમાં પેવસ્ત કીધા હતા."

"પલુતારક" નામનો રૂમી ફીલસુફ જે ઇશુની ૧ લી સદીમાં થઇ ગયો છે તે જરથોસત વીશે પોતાનાં પુસતકમાં એમ લખે છે કે:—

"જરથોસત અને બીજાઓ અહુરમજદને ઓરાતાં નામથી ઓલખતા હતા, તથા તેને નેકીનો શાહેબ અને પજદોનો પેદાનો કરનાર કરી માનતા હતા."

"આગાથીયસ" નામનો એક રૂમી ઈતીહાસ લખનાર જે ઇશવી શને ૫૩૬ થી ૫૮૨માં ઈસટેમબોલ શેહરમાં થઈ ગયો છે તેણે પોતાનાં એક પુસતકમાં તે વેલાના ઇરાની જરથોસ-તીઓ અને તેઓના પેગંમબર જરથોસતવીશે જે વીચારો જણાવેયા છે તે આ પરમાણે છે:—

"હાલના જમાનાનાં ઇરાંનીઓએ પોતાની આગલી રસમમાં ઘણેક ફેરફાર કરેઓ છે. જો કે તેવો "ઓરોમાસદીસ" (અહુરમજદ) ના છોકરા જરથોસતનો ધરમ પાલે છે. જરથો-સત જેને "જારદીસ" કરીને પણ કહે છે તે કયા જમાનામાં પોતાનો ધરમ ચલાવી ગયો છે તે કંઇ માલમ પડતું નથી; પણ આ વાત ચોકસ છે કે તે (જરથોસત) માજદીયસની ધરમનો ગુરૂ તથા ઇરાંનીઓનો પેગંમબર થઇ ગયો છે અને ઇરાંનીઓના ઘણા પુરાતમ ધરમમાં ફેરફાર કરી એણે (જરથોસતે) ઘણા અજાએબ જેવા ધારાઓ નવેસરથી એ લોકો (ઇરાંનીઓ) માં દાખલ કીધા હતા."

---

૧. જરથોસત રએ શેહેરનો પાદશાહબી હતો અને દશાતુરબી હતો તે વીશે આગલા કાબેલ વીદવાંન શેઠ ખ૦ રૂ૦ કામાજીએ બનાવેલાં જરથોસત નામાના બીજા બાબના ૧૧ માં ફકરામાં યજશનેના ૧૯માં હાનો ૧૮ મો ફકરો તાંકી દેખાડવા પછી નીચે નોટ મારી એ ફકરાના ખોલાશામાં એમ જણાવે છે કે "આગલા વખતમાં ઇરાંન દેશમાં હકુમત કેમ ચાલતી હતી તેનો થોડો એક ખેઆલ લાવવાને ઉપલો ફકરો ઘણો અગતનો છે. એકએકથી ચહડતા તબકકા કરીને તેના જુદા જુદા સરદારો ઠેરવીઆમાં આવતા હતા—જેમકે ઘરનાં ઘણીની ઉપર મોહલાના ઘણીને મુકવામાં આવતો હતો અને તેની ઉપર પરગણાઓનો અને તેના ઉપર મુલકનો પાદશાહ રેહેતો હતો. અને મુલકના પાદશાહનીબી ઉપર જરથોસત રેહેતો હતો. યુરોપની તવારીખમાં વાંચીએ છઈએ કે કેટલએક સદીની આગમચ યુરોપના મોહોટા મોહોટા પાદશાહો પોપના ઘોડાની લગાંમ પકડીને ચાલવામાં કસે દરજજે હલકું નહીં ધારતા હતા, બલકે બેહેસતમાં જવાનો તે એક ઊપાએ સમજતા હતા. એ માંસલે આગલા વખતમાં આપણા લોકોમાં પણ હોય એવું ધારવાને ઉપલો ફકરો ટેકો આપે છે. ઉપલા ફકરામાં જાંહાં જરથોસત બોલ આવેલો છે તાંહાં સપેતમાન જરથોસતને તથા તેના પછી તેની જગો રાખનાર દશાતુરને સમજવો જોઇએ છે. આજનો વખત કેવો આવેલો છે અને દશાતુરોનો દરજજો કેટલો હલકો થઇ ગયો છે તે શાથે ઉપલી બાબદ સરખાવતાં કોઇ શુખરાના કરશે અને કોઈ દલગીર થશે.

રએ શેહેરમાં ચાર સરદારો અને બીજા મુલકોમાં પાંચ તેનો તફાવત એટલોજ ગણવો કે રએ શેહેરમાં પાદશાહબી જરથોસત અને દશાતુરબી તેજ હતો, અને બીજા મુલકોમાં બીજાઓ પાદશાહો હતા અને જરથોસત માતર દશાતુર હતો. જેમકે હાલનો રોમન કેથોલીક ધરમનો વડો પોપ, રોમ શેહેરમાં પાદશાહબી પોતે અને પોપબી પોતે છે, પણ ફરાંનસ, સપેન, પોરતુગલ, ઇતીયાદી રોમન કેથલીક મુલકોમાં પાદશાહ બીજાઓ છે અને તાંહાં તે તો માતર પોપજ છે. એ ઉપરથી ઘણું કરીને ચોકસ ઠરે છે કે રએ શેહેરમાં જરથોસતનો જનમ થયાને લીધે તે શેહેરને પાદશાહ ગુસતાસપે પોતાનાં હાથમાં રાખીઆને બદલે જરથોસતને સપુરદ કીધું હોય અને તેની હકુમત જરથોસતના ખાનદાનના હાથમાં રાખી હોય અને તેની વચે પડવાનું પાદશાહ ગુસતાસપે છોડી દીધું હોય.

"બામદાદ" નામના માસીક ચોપાનીયાંનો ખરીસતી અધીપતી ૧૮૬૨ ના મે માસના અંકમાં જરથોસતની તારીખ અને તેના શેના બાબમાં લખે છે કે:—

"જે શખશ (જરથોસત) એક મોટા પેગંમબરના જેવો ગણાય છે, અને જેની બાબદમાં કેહેવામાં આવે છે કે તેણે ધરમ સંબંધી બધી દુનીઆને ઉથલ પાથલ કરી નાખી. અથવાતો તે એક એવો ધરમ લાવ્યો કે તેની સામે બીજા બધા ધરમો ડુબી ગયા. જે સબબસે દુનીઆંમા એવો મોટો ફેરફાર કીધો તેનો જમાનો કયો તે બાબદ કંઇ ચોકસ માલમ પડતી નથી."[1]

"સર વીલીયમ જોનસ"[2] નામનો એક કાબેલ વીદવાન દબેસતાન તથા દશાતીર નામની માહાભારત કેતાબો વીશે મુંબઈના "એસીઆટીક સોસાઇટી" નામની મંડલી આગલ પોતાનું છઠીવારનું ભાષણ આપતી વેલા જરથોસત અને તેના લાવેલા ધરમ વીશે એમ બોલેઓ હતો કે:—

"પેગંમબર જરથોસતે સઉથી મોટું કામ એ કીધું હતું કે એક બુલંદ ખોદાતાલા જે છે તેની પરશતેશ કરવાનું મંડાન કીધું હતું. અને શરવે મોતેબર કીરીયા મારગ હજરત જરથોસતથી જ ચાલુ થઇ હતી, અને તે પેગંમબરે અસલી ધરમનાં ફરેસતાઓને આરાધ-

---

૧. પેગંમબર જરથોસત કયા જમાનામાં થઇ ગયો છે તે વીશે સઘલા વીદવાંનો આજ સુધી એક મતથી જણાવી શકતા નથી પણ તે સઘલાનો શાર જોતાં માલમ પડે છે કે જરથોસતનો પેદા થવાનો શને ઘણો પુરાંણો હોવો જોઇએ. આજ શુધીમાં જરથોસતના જમાના વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ જે જુદા જુદા સને જણાવેઆ છે તેની એક ટુંક ટીપ નીચે આપીએ છાએ:—

શામીરના શેહેરનો ફીલસુફ "હરમીપસ" જે ઇ૦ સ૦ પુરવે ૨૫૦) વરસો ઉપર થઇ ગયો છે તે જરથોસતનાં જમાના વીશે પોતાના પુસતકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે "જરથોસત તરોએની લડાઇ•(જે ઇ૦ સ૦ પુરવે ૧૧૮૦ માં થાઇ હતી તે) ના જમાનાની પાચ હજાર વરસો ઉપર થઇ ગયો છે યાને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૬૧૮૦) વરસો ઉપર થઇ જવો જોઇએ."

યુનાની ફીલસુફ "અરસતાટાલીસ" જરથોસતનો સને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૬૩૫૦)નો એટલે આજથી આઠ હજાર વરશની ઉપરનો જણાવી ગયો છે.

લીડીયા દેશનો "જેનથેસ" નાંમનો ફીલસુફ જે ઇ૦ સ૦ પુરવે ૪૫૦ વરશોની વાત ઉપર થઇ ગયો છે અને જે શેહેનશાહ દારાયસ હીસતાસપ અને ઝરકસીસના વખતમાં હયાત હતો તે પોતાનાં પુસતકમાં જરથોસતને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૬૫૦૦) વરસો ઉપર થઇ ગયલો જણાવી ગયો છે.

"યુદોકસસ" નામનો ફીલસુફ જે ઇ૦ શ૦ પુરવે ૩૫૦ વરશો ઊપર થઇ ગયો છે તે જરથોસતનાં જમાંના વીશે પોતાનાં પુસતકમાં એમ જણાવે છે કે "જરથોસત પલેતો (અફલાતુન જે ઇ૦ સ૦ પુરવે ૩૪૮ વરસો ઊપર થઇ ગયો છે તે) ના મરણનો છ હજાર વરસો ઊપર થઇ ગયો છે."

પલીની નામનો વખણાયલો રૂમી ફીલસુફ જે ઇશુની પેહેલી સદીમાં થઇ ગયો છે તે પોતાનાં શાતમાં પુસતકમાં જરથોસતના જમાના વીશે એમ જણાવે છે કે "યાહુદીની જાતવાલા મુસા જાદુગર તથા લોટપોયા જરથોસતનો ઘણા હજારો વરસો પાછલથી થઇ ગયા છે."

"બેરણ બુનસન" નામનો કાબેલ જરમન વીદવાંન ગ્રંથકાર જરથોસતનો શને ઇ૦સ૦ પુરવે ૩૫૦૦ માં ઠેડવી જાયછે.

"પરોફેસર ડાકટર મારટીન હાઉગ" જરથોસતનો સને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૨૩૦૦ થી તે ૨૪૦૦ વરશો ઉપર યાને આજ ૪૧૦૦ થી તે ૪૨૦૦ વરશો ઉપર જણાવી ગયો છે.

વલી આપણા હાલના જાણીતા કાબેલ પારસી વીદવાંન શેઠ ખરશેદજી રૂશતમજી કામાજીએ પોતાના જરથોસત નામામાં જરથોસતનો સને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૧૩૦૦ વરશ ઉપર યાને આજ ૩૨૦૦ વરશોની વાત ઉપરનો લખેઓ છે.

"પલીડો" નામનો એક ગ્રંથકાર પોતાનાં પુશતકમાં જરથોસત કયા શાલમાં થઇ ગયો તે વીશે એમ લખે છે કે "ક્રાઇસટની ઓછામાં ઓછા એક હજાર વરસ અગાઉ જરથોસત થઇ ગયો છે અને માજદીયશની ધરમ તે વખતથી ફેલાતો ચાલયો હતો."

"મસુદી" નામનો એક વખણાયલો આરબ ગ્રંથકાર કે જે આજ આસરે નવસો વરશની વાતપર થઇ ગયો છે તે પોતાનાં પુસતકમાં જરથોસતી શને વીશે એમ લખી ગયો છે કે મજુસી (યાને માજદીયસનાંન) લોકોનાં કહેવા પરમાણે સીકંદરની ૨૮૦) વરસ પુરવે (એટલે જે ઇ૦ સ૦ પુરવે ૫૧૬ માં) જરથોસત થઇ ગયો છે.

નામીચો વીદવાંન "જીઓરજ રોલીનસન" જરથોસતને વીશે એમ જણાવે છે કે "ઇબરાહીમ પેગંમબર જે ઇ૦ શ૦ પુરવે ૧૮૨૫ વરશો ઉપર થઇ ગયો છે તેના જમાનાની પુરવે બે હજાર વરશો ઉપર જરથોશતનો જમાનો હતો."

"પરોફેસર આપરટ" નામનો ફરેંચ વીદવાંન જરથોસતનો શને ઇ૦ સ૦ પુરવે ૨૩૦૦ વરશો ઉપરનો જણાવે છે.

૨. સર વીલીયમ જોનસ લંડન શેહેરમાં તારીખ ૨૦ મી સપટેમબર સને ૧૭૪૬ માં જનમયો હતો અને તા૦ ૨૭ મી એપરેલ શને ૧૭૯૪ માં ૪૮ વરશની ઉમરમાં કલકતા ખાતે કલેજાંનાં દરદથી મરણ પાંમીઓ હતો. કલકતાખાતેની અદાલતમાં શને ૧૭૮૩ માં વડા જડજ તરીકે તેની નેમણુક થઈ હતી.

વાનો ઉમેદો કરી, તે જુના ધરમને સુધારીઓ હતો, અને એ પરેસનાઓ જે છે તે દહાડા તથા મહીનાઓ ઉપર મવકલ છે. નવી ફીરીવાનું કામ પેગંમબર જરથોસ્તને આતશની એબાદત કરવાથી દેખડાવીઉં હતું. બેહેમન તેજ જરથોસ્ત હતો. અને તે માન આપવા લાયક હતો. કાંયકે તે (જરથોસ્ત) ખરેખરો પવીતર હતો. તેના એતેકાદમાં એવું ન હતું જે પરથમ બે ખોદા છે, જેમાં એક મોટો નેક અને બીજો મોટો બદ. એવા સાશતરને તે મંજુર ન કરતો હતો. એ પેગંમબર પોતાની રોશન દરેમેહેરમાં સેજદો કરતો હતો.'' (યાને ખોદાતાલાની બંદગી કરતો હતો.)

''અબદોલ ફરજે'' નામના એક મુસલમાન ગ્રંથકારે ''રાજવંશાવલી'' નામનાં પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્તે ઇરાનીઓને જે ખોદાઇ ધરમ દેખાડયો હતો, તે વીશે લખેલ છે કે ''જરથોસ્તે ઇરાનીઓને નીતીવચન અને કુદરતી ડહાપણનાં કલમો શીખવીઆ હતા.''

'મુલ્લાં જલાલ દવાની'' નામના એક મુશલમાન ગ્રંથકારે ''સરેહ હએઆક ઊલનુર'' નામની એક કેતાબમાં જરથોસ્ત પાક ખોદાતાલાનો પેગંમબર હતો તે વીશે લખેલ છે કે ''પારસીઓનો પેગંમબર જરથોસ્ત હતો. અને તે ખોદાનો ''દુત'' (ખોદા તરફનું માણસ જાત માટે ફરમાંન લાવનાર) યાને ''કાસદ'' હતો.''

એજ ગ્રંથકાર જરથોસ્તની તારીફમાં ''સરેહએમરાક'' નો દાખલો ટાંકી જણાવે છે કે જરથોસ્ત આજર બાહીજાનની અવસતાઓ અને ઝંદની કેતાબોનો ખાવીંદ, કામેલ (પુરવીન) પેગંમબર અને મોટો દાનાવ હતો.''

''મીરજાં તાએરેવહીડ''.નામના મુશલમાન ગ્રંથકારે ''તજકરતોલ હોકમાં'' નામની પોતાની કેતાબમાં જરથોસ્ત અને તેના બીકટ અવસ્તા વીશે એમ લખેલ છે કે:—

''હજરત જરથોસ્ત મોટો હકીમ તથા ફાજેલ હતો, પણ તેની વાતો (અવસ્તાઓ) ને સમજવામાં મારી અક્લ આજેજ તથા હેરાંન છે.[1]

''મીરમોખતાર તેહરાંણી'' નામનો એક મુશલમાન ગ્રંથકાર પોતાનાં એક પુસતકમાં જરથોસ્તના એલમની તારીફ કરતાં એમ લખે છે કે ''જરથોસ્ત ''એલમે ગરીબા'' યાને ચમતકારીક અથવા નાદર એલમ જાણનારો હતો.''

''પેણીસાઇક્લોપીડીયા''નામનાં પુસતકમાં જરથોસ્ત વીશે એમ જણાવવામાં આવેલછે કેઃ–

''આગલા જમાનામાં એક જરદોશત અથવા ઝોરાસટર પાદશાહ ગુસતાસપના વખતમાં થઇ ગયો છે અને તેણે મોટો સુધારો કીધો હતો'' (યાને એકલા એક ખોદાને માનવાને માટે આજદીયનની ધરમ સ્થાપીઓ હતો.)

ઇગલંડના રાજના એક આગલા પરધાન અને ખજાંનચી મી૦ સેમીઉલ લેંગે ''આજના વખતનો એક જરથોસ્તી'' એવે નામે એક પુસ્તક શને ૧૮૮૭ માં રચેલું છે, તેમાં તે જરથોસ્ત પેગંમબર વીશે લખે છે કેઃ—

''પુરાતન નોંધોમાં એ પેગંમબરને કશી પણ મોજેજાની યા દેવતાઈ હમતી ધરાવનારો ન જણાવતાં તેને નામાંકીત લ્યુથરની પેઠે એક ઊંડો વીચારનાર અને બળવાન ધરમોપદેશક લેખે જણાવયો છે. કે જેણે પોતાના જમાના અને પોતાની કોમના ધરમ તથા ફીલસુફીના મોઘમ ને અનઘડ વીચારોને નવું રૂપ આપીઉં તથા નવો અવાજ આપીઓ. તે ધરમને લગતા વેહમો સુધારયા તથા પોતાનાં ભાષણોના જોશથી અને છટાથી પોતાના વખતના આગેવાંન મગજોને ફેરવયાં, કે જેઓમાં તે વખતનાં પોતાના પાદશાહને પણ દાખલ કરેલો હતો. હું તો મારી તપાસમાં જરથોસ્તની હશતી કબુલ રાખીને આગલ વધું છું, અને એટલું જ દેખા

૧. જરથોસ્તના તમામ અવસતાઓ ભેદી છે તે આપણ શારી પેઠે જાણીએ છે, તેમજ સઘલા ફારસી ગ્રંથકારો જરથોસ્તને ''પેગંમબરે રમજગોકરી'' લખે છે તેનો અરથબી ભેદનો જાણનાર તથા ભેદનો કેહેનાર કરીનેજ થાય છે.

ડવા માંગુ છું કે ધરપાયાના વીચારોમાં તથા મુળ હેતુમાં જરથોસ્તનો ધરમ આજનાં વખતના આગલ વધેલા વીચારો શાથે બહુજ અજાયબ જેવી રીતે મલતો આવે છે, અને ધરમનું એક ઓખ્ખું પુરૂં પાડે છે, કે જે ધરમ હાલ જમાનાની વપરાશમાં આવતી હાજતોને અનુકુલ થવાને તથા 'ઇમાન' અને 'વીદ્યા' વચેની લડાઈને સાંધવાને બીજા બધા ધરમો કરતાં ઘણો આગલ વધેલો છે."

પ્રોફેસર ડાકટર માર્ટીન હાઉગે પુણા મધે 'યુનાઈટેડ સરવીસ ઈનસ્ટીટ્યુશન આફ વેસ્ટરન ઇનડીયા" એવે નામની એક મંડલી આગલ તારીખ ૧ લી મારચ સને ૧૮૬૧ ને દીને "જરથોસ્તી ધરમની ઉતપતી" વીશે એક ભાષણ કરેલું હતું તેમાં તે પેગંમબર જરથોસ્ત વીશે નીચે મુજબ બોલીઓ હતો :—

"ગાથા એહનુઅદ ઉપરથી એવું માલમ પડેચ કે જરથોસ્ત આપણી આગલ એક તદન અજાએબ તરહનો શખશ થાઇ ગયો છે અને પોતાનાં દેશની તવારીખનાં તખાતા ઉપરજ નહીં પણ આખી દુનીયાનાં મનુશ જાતની તવારીખમાં તેણે એક મોટું કામ બજાવેલું છે. તે કહેચ કે તેને એક પેગંમબર અથવા કાશદ ખુદા ઓહરમઝદે આએ દુનીયાંમાં શુધારો અને અગત કરીને ખેતીવાડી અને જીંદગીની સથીર હાલતનું સુખ બખશવાને અને જેમ શરીરને તેમજ આતમાને ખરાબ કરનારી મુરતી પુજાનો નાશ કરવાને મોકલેઓ છે. તે કહેચ કે હું હીઆં શચાઇ અને જીંદગીનો વધારો કરવાને, જુઠાં અને લબાડીનો નાશ કરવાને અને આખી દુનીઆંમાં જીવતા ખોદામાં વીશવાશ બેશાડવાને અને મનુશ જાતને શરીરનું તેમજ જીવનું સુખ બખશવાને આવેઓ છું. આટલું ખરૂં છે કે તે જરથોશત પએગમ્બર થાઇ ગયેચ–તેની મતલબ અને નેમો ધરમનું તેમજ બદનનું મનુશ જાતને શુખ આપવાની–માનુશ જાતથી બનવાને ઘણીજ મોટી હતી–તેના કામો પાક અને ઉચાં હતાં અને નેકી તથા શચાઇનો ચાહાનાર હતો તે પોતે એક સખોનયનતો હતો કેમકે આતશની આગલ ઉભો રહીને તેણે પોતાનાં ભાશણો આપયાં હતાં અને તે પવીતર કેબલાની મારફતેજ અહુરમજદની તરફના જવાબો તેણે મેલવીઆ હતા–તેથી આપણે જરથોસતને આએ દુનીયાંમાં થાઈ ગએલો શઉથી મોટો મનુશ અને મનુશજાતનો ખરોજ ભલુ કરનાર લેખવો જોઇએછે." (ડાકટર માર્ટીન હાઉગ તા૦ ૩જી જુન સને ૧૮૯૬ માં સવીતઝરલાંડનાં રાગાલઝ શેહેરમાં હવા ફેર બદલ કરવા જતાં મરણ પામીઓ હતો.)

પેગંમબર જરથોસતે પોતે એકલે હાથે અથવા પોતાના શાગરેદો શાથે મલી અવસતાઓનાં માહાભારત પુસતકો રચેઆં હતાં તે વીશે, શમીર શેહેરનો યુનાની ફીલસુફ હરમીપસ જે ઇશવી સન પુરવે ૨૫૦ વરશોમાં થઈ ગયો છે, અને જે "એસ્તેનાસીન નામના" જરથોસતી દશતુરનો શાગરેદ હતો તેણે જરથોસતી ધરમનાં પુશતકોની અથાગ શોધો કરીને એક શાંકલીએ યાને શલોકમાં રચેલી બાબદોની તીપ ઉતારી હતી તેમાં જરથોસતે બનાવેલા ૨૦) લાખ બેત અથવા શલોક હતા એમ આપણને "પલીની" નામનો વખણાયલો રૂમી ફીલશુફ પોતાનાં પુસતકમાં જણાવી ગયો છે.

પેગંમબર જરથોસત કયે-રોજે અને કયાં સાલમાં મરણ પાંમીયા હતા તે વીશે કોઈબી વીદવાંન ગ્રંથકારો ચોકશપણે જણાવી ગયા નથી પણ જરથોસતી ધરમને લગતી શારેશતાંન તથા દાદેસતાને દીની નામની કેતાબોમાં તે વીશે નીચે મુજબની વીગત આપી છે :—

જરથોસત પેગંમબર રોજ ૧૧ મો ખોરશેદ યઝદ અને માહા ૧૦ મો દએ દાદાર અને પાદશાહ ગુસતાસપની પાદશાહીનું વરશ ૯૮ મું હતું તે દને ગુજરીઆ હતા, અને તે પેગંમબર શાહેબનું મરણ એમ નીપજયું હતું કે પાદશાહ ગુસતાસપ એકવાર સીસતાંન શેહેરમાં

પેહેલવાંન જાલેજરને ઘેર મેહેમાન દાખલ ગયો હતો, તે વેલા બલખમાં નવતરૂં જોઇને ખુત પરસત પાદશાહ તુરકી અરજાસપ કે જે ગુસતાસપનો તેમજ જરથોસ્તી દીનનો એક મોટો શતરૂ ગણાતો હતો તે એક ભારે લશકર લઇને બલખ શેહેર ઉપર ચહડી આવેઓ અને એક ભારે ખુનખાર લડાઈ થાઇ હતી. તે વેલા તુરકી અરજાસપનો એક સરદાર તુર બરાતુર નામનો હતો તેણે અશો પેગંમબર જરથોસત જે એક આતશખાનામાં બેશીને ખોદાની બંદગી કરતા હતા ત્યાં જાઇને તે પેગંમબરને એક હથીયારનો જખમ કીધો તેથી તેનું મરણ નીપજીઉં. મરતી વેલા પોતાનાં હાથમાં જે એક ચમતકારી તશબી હતી તે પેલા બદકાર સરદાર ઉપર જરથોસતે ફુંકી. તે અજમતી તશબીનાં ચમકાટમાંથી એક અજમટી આતશ નીકલેઓ અને તેથી પેલો બદમાશ સરદાર બલી મરણ પાંમેઓ હતો.

વલી જરથોસતનાં મરણ વીશે નામીચો થઇ ગયલો ફરેંચ "વીદવાંન આકુટીલ ડુપેરો" પોતાની દુનયાની તવારીખવાલાં પુસતક પેહેલાંને શફે ૩૧૨) મે લખે છે કે "ગુસતાસપે જરથોસતની પક્ષ ખેંચવાથી એક ઘણી જબરી માંહોમાંહેની લડાઇ ઉઠી કે જે ધરમને માટે થયેલા પેહેલ વેહેલી લડાઈ જણાયલી છે. જરથોસત તેનો ભોગ થયો હતો કેમકે તેના કેટલાક દુશમનો જેઓ દેશમાં બરપા થયલી બદીનું મુલ તેને વીચારતા હતા તેઓએ તેની બંદગીની જગોમાંથી ખોલી કાહાડીને તેનું ખુન કીધું હતું" વલી ઉપલા વીદવાંનના વીચારથી ઉલટો વીચાર સરજોન માલકમ પોતાની ઇરાંન દેશની મુશાફરીવાલાં પુસતક પેહેલાંનાં બાબ ચોથાની ૯૬) ની નોટમાં જરથોસતના મરણ વીશે લખે છે કે "તુરકી અરજાસપ જાહારે બલખ ઉપર એક ભારે લશકર શાથે ચઢી આવયો અને તે પાએતખત શેહેર ફતેહ કીધું તેની થોડાક માસ આગમજ જરથોસત મરણ પાંમીઓ હતો."

મીસર દેશનાં પુરાંતમ "બખર" માં જરથોસતનાં મરણ વીશેનું એક એવું બેયાંન જોવામાં આવે છે કે "જરથોસતે અહુરમજદ સોડેથી એવું માંગી લીધું હતું કે મારો જાન મારા શરીર ઉપર વીજલી પડવાથી કબજ થાએ. આએ મુરાદ જરથોસતને બખસવામાં આવી હતી એવું "બખર" ઉપરથી માલમ પડે છે."

ભાગ ૨ જો—જરથોસતી ધરમની તારીફમાં.

આગલા કદીમ ઇરાંનીઓ એકજ ખોદાને માનનારા હતા તે વીશે વીદવાન ફીલસુફ તેમજ તવારીખનો પીતા હીરોડોટસ જે ઇ. સ. પુરવે ૪૪૪ માં વરશમાં થઇ ગયો છે તે પોતાનાં પેહેલા પુસતકનાં બાબ ૧૩૧ માં એમ જણાવી ગયો છે કે :—

"મારી અજમાયેશ પરમાંણે ઇરાંનીઓ મુરતી, દેવસથાંનો અથવા દેહેડાંઓ બનાવતા નથી અને જે લોકો એ પરમાંણે કરે છે તેઓને ઇરાંનીઓ બેવકુફ કરી ગણે છે; કાંએ જે હું એમ ધારૂં છું કે જે પરમાંણે યુનાની લોકો ખોદાને આદમીઓના જેવું રૂપ આપે છે તે પરમાંણે એ ઇરાંનીઓનો એતેકાદ નથી. તેઓમાં પાહડોના મથાલાં સુધી ચહડવાની ટેવ હોએ છે ત્યાં તેઓ જુપીતર (અહુરમજદની) પરસતેશ કરેછે અને આખાં આશમાનના ઘેરાવનેબી તેઓ જુપીટર કરી કહે છે. તેઓ ખોરશેદ, માહાતાબ, ખાક, પાણી તથા આબો—આતશને ભોગ આપે છે.[1] પુરાતમ જમાનાથી તેઓ એ તતવોને બુજરગ કરી ગણતા આવયાછે."

---

૧. હીરોડોટસનાં આ પાછલાં તોહોમત ભરેલાં લખાણને પલુટારક, ડાઆન, સરીસોસટમ, અને લુશીયન નામના ગ્રંથકારો ખોટા પાડી ગયા છે.

વલી નામીચો વીદવાંન "જ્યોરજ રોલીનસન" કે જેણે હાલના વખતમાં "હીરોડોટસ" નાં પુસ્તકનો સઉથી સરસ તરજુમો કીધો છે અને જેણે ખીલારોકા હરફોની મદદથી તથા બીજી કેટલીક વાકેફગારીથી તે માંહેલી ઘણીક બાબદોનો નોટ અને રેસાલાના આકારમાં ખુલાશો કીધો છે, તે ધણી પોતાના ગ્રંથનાં પેહેલાં પુસતકના પાંચમાં નીબંધમાં હીરોડોટસનાં લખાણને ખોટું પાડી એવું કહી જાય છે કેઃ—

"ખીલારોકા હરફોની તપાસ કરતાં આગલા ઇરાંનીઓ તતવોની પુંજા કરતા હોઅ એવું માલમ પડતું નથી. માતર એટલુંજ સાબેત થાય છે કે તેઓ અહુરમજદના નામથી એક ખોદાની બંદગી કરતા હતા અને "હીરોડોટસ" જે તેમના ધરમ વીશે ખરાબ મત આપી ગયો છે, તેનું સીધાંત એવું છે કે એ ગ્રંથકારના વખતમાં ઇરાંન મધેનાં ઘણાંક પ્રાંતોમાં જુદ દીનની કેટલીક ખરાબ રસમો દાખલ થયલી હતી, તે (હીરોડોટસ) ના જોવામાં આવી હતી. પણ શેહેરમાં અને પાદશાહની દરબારમાં કે જયાં ઇરાંનીઓનો બાપીકો અને વગર બીગડેલો ધરમ ચાલતો હતો, તે વાતથી એ હીરોડોટસ તદન નાવાકેફ હતો.[1]

"સ્ત્રાબો" નામનો એક યુનાની ગ્રંથકાર કે જે ઇશુની પેહેલી સદીમાં થઇ ગયો છે, તેણે ઇરાંન દેશની પોતાની મુસાફરી સંબંધી ભુગોલને લગતું એક પુસતક બનાવેલું હતું, તેમાં તેણે ઇરાંનીઓનાં ધરમ અને રેવાજો વીશે એમ લખેલું છે કેઃ—

"ઇરાંની લોકોની રીતભાતો શુશીયન, મીડ તથા બીજાં ઘણાંક ટોળાંઓનાં જેવાં હોયછે. અને તે વીશે ઘણાં ખરા ગ્રંથકારો લખી ગયા છે તોપણ મારાં દાસતાંન શાથ મલતી આવે એવી કેટલીક બાબદો મને પોતાને જણાવેઆ વીના ચાલતી નથી. ઇરાંનીઓ દેવસથાંન અથવા મુરતીઓ બનાવતા નથી, પણ આકાશને જુપીટર (ખોદા)•ગણી, ઊંચી જગાપર જઇ ત.હાં તેઓ ભોગ આપે (જશનો કરે) છે, આતશ ઉપર છાલ વગરના સુકાં લાકડાં મુકી સલગાવે છે, અને તેને ફુક મારી રોશન કરતા નથી, પણ વીનાથી વીજનીને તેને રોશન કરે છે. જે લોકો બલતાંને ફુકથી બુજાવે છે, યા આતશ ઉપર હરએક મુરદાલ ચીજ (યાને નશો) અથવા નજીશાઇ નાખે છે, તેઓને તેઓ (ઇરાંનીઓ) કતલ કરે છે. આતશને તેઓ માન આપે છે. અને તેને મુરદાં શાથ અડકાવતા નથી. ઇરાંનીઓ તથા આરમીનીયન લોકો ફકત જરથોસતી ધરમ પાલે છે અને તેઓ એકજ પરમેશવરને આતશનાં પાતરાંની સંનમુખ શર નમાવી ભજે છે તથા કીરીઆ કરમ કરે છે."

રોમના શેનશાહ જુલીએન શાથે ઇ૦શ૦ ૩૬૩નાં વરશમાં સાસાનીઆન પાદશાહ શાપુર જુલકતફને ઇરાનમાં લડાઇ થઇ તે વેલા આમીઆનસ મારસેલીનસ નામનો એક રૂમી ગ્રંથકાર રૂમી લશકરમાં હતો, તે પોતાના ૨૩) માં પુસતકનાં ૬) ઠા બાબમાં ઇરાંનીઓ અને તેઓના ધરમ વીશેની બાબદ લખાતાં જણાવે છે કેઃ—

"માગી અથવા મેજાઇ (મોબેદ) લોકોના આ મુલકમાં યાને (ઇરાંનમાં) ફલવંત ખેતરો છે. અતરે આ ટોલાનું અને તેમના અભીઆશ વીશેનું થોડુંક વીવેચન ઉપયોગી થઈ પડશે. ફીલસુફી મતો વીશે સરવેથી નામીચો લખનાર પલેતો (અફલાતુન) માજી યાને (માજદા-અસનાન લોકો) નો અરથ "માખાજીસતીયા" નામના ભેદી સબદથી કરે છે, એટલે કે એ

૧. જ્યોરજ રોલીનશનની માફક ડાકટર સટાનલી, મા૦ હાન કરવી, અને પરોફેસર ડાકટર હઈડે પણ પોતાનાં પુસતકમાં ખુલાશો કરીઓ છે. વલી "યુનીવરસલહીસટરી" એવે નામનાં ઇશાવો સને ૧૭૪૭ માં લંડન શેહેરમાં છપાયેલાં પુશતકમાં શફે ૧૪૪મે એમ લખે છે કે "હારોડોટસ તથા સતરોબો અને બીજા પુરાતમ યુનાની ગ્રંથકારો પોતે જાતે બુત પરસત હતા તથા ઘણા ઇશવરને માનતા હતા માટે તેઓએ એવું વીચારોઉં જે બીજી કોમનાં લોકોબી તેઓની પેઠે ઘણા ઇશવરને માનેચ એટલુંજ નહીં પણ તે સાથે ઇરાંની લોકોનાં ધરમ વીશે તેઓનાં જે મત હતાં તે મતને મલતી ભોગ આપવાની તથા બીજી ધરમની કીરીયાની વાતો બનાવટથી ઉભી કરી અને ઇરાંની લોકો એવી કીરીયા કરેચ એવું લખી ગયા છે.

ધરમ ઇશ્વરી શક્તીઓની સરવેથી નીરમલ ભક્તી યાને (ખોદાની બંદગી કરનારાનો થાય છે.) બાક્તરીઆ યાને (બલખ)ના જરથોસતે આ ધરમના ગ્નાનમાં ખાલદીઆન લોકોની છુપી કીરીયાઓ ઉપરથી ઘણા દુરના જમાનામાં ઘણી બાબદો ઉમેરી હતી, અને તેના યાને (જરથોસતના) પછી દરાયસનો બાપ હીસતાસપ જે એક ઘણો ડાહયો પાદશાહ હતો તેણે કેટલોક ઉમેરો કીધો હતો.''

ઉપલા ગ્રંથકારના વીચારની વીરૂધમાં, પ્રોફેસર ડાક્ટર ''યુજનવીલહેમ'' જરથોસતના સનેની તકરારમાં પોતે રચેલા એક રેસાલામાં એમ લખે છે કે ''આમીઆનસ મારસેલીનસ પોતાના ઇતીહાસમાં લખે છે કે–'જરથોસત બેક્તેરીઅનનો રહેવાસી હતો, અને તેણે પ્રાચીન કાલમાં ખાલદીઆન લોકોની ભેદી કીરીઆઓમાંથી પોતાની દીનમાં વધારો કીધો. એજ પ્રમાણે દરાયસના પીતા હીસતાસપેબી કરયું હતું''–આ સઘલું અવસતાના કાનુનને અનુસરતું નથી એ દેખીતું છે. અવસતામાંથી આપણે જાણીએ છીએ કે જરથોસત પોતાની આગાહી (યાને અવસતા) માટે અહુરમજદને એકલાને આભારી હતો. જે ફતવાઓ (અવસતા) માટે તે યાને (જરથોસત) વાએજ કરે છે તે ખોદાનાં વચન છે. તેમાંથી કાંઈપણ કાહાડી નાખવાની અથવા પોતાની તરફથી તેમાં (અવસતામાં) કશો પણ વધારો કરવાની તેને (જરથોસતને) સતા નથી. અને જે પાદશાહ તેના (જરથોસતના) વખતમાં હતો. તેના સંબંધમાં પણ એમજ હોવું જોઇએ. આમીઆનસે આ બાબદમાં ઘણા શકમંદ સાધનો–ઘણું કરીને રોમના શેહનશાહતમાં ફેલાવો પામેલી ઝોરાસટર અને હીસતાસપની સામે બનાવટ ભરી ચોપડીઓનો તેણે આધાર લીધેલો હતો એમ જણાએ છે.''

''ડાયોજીનીસ લેઅરસીયસ'' નામનો એક રૂમી ફીલસુફ કે જે ઇશુની બીજી શદીની આખેરીમાં થઈ ગયો છે તે પોતાના ''ફીલસુફોની જીંદગી'' એવે નામના પુસતકમાં પારસીઓનાં ધરમ અને રેવાજ તથા તેઓ મુરતી પુજાને ધીક્કારનાર છે, તે વીશેના હેવાલમાં એમ જણાવી ગયો છે કે :—

''મેજાઈ (મોબેદો) યઝદ અમસાસપંદોની યાદ કરવામાં તથા યજશને કરી આરાધવામાં રોકાયલા રહે છે અને તેઓ એમ સમજે છે કે ફરેસતાઓ માતર હમારીજ આરાધના સાંભલે છે. આતશ, જમીન તથા પાણીને તેઓ ફરેસતાઓનું રૂપ આપીને તેઓની (ફરેસતાઓની) હઈઆતી તથા પેદાયશ વીશેની હકીકતો તેઓ લોકોને વાએજે કરી સમજાવે છે અને મુરતીઓની રસમને તેઓ ધીકારે છે. જે લોકો દેવતા યા મુરતીઓને મરદ તથા ઓરતોનું રૂપ આપે છે તેમને તો તેઓ બહુ ધીકારે છે. ઇનશાફની તેઓ કદર પીછાંણે છે, અને ગુજરેલાં રવાંનોનાં શરીરને આતશથી બાલવામાં મોટું પાપ કરી ગણે છે.''

વલી ''પોરફીર'' નામનો એક રૂમી ગ્રંથકાર જે ઇશુની તરીજી સદીની આખેરીએ થઈ ગયો છે તે પોતાના પુસતકમાં આગલા વખતના જરથોસ્તી ધરમગુરૂઓ પોતાના ધરમનો ફેલાવો કરવા માટે કેવી કોશેશો કરતા હતા તે બાબે એમ જણાવી જાએ છે કે :—

''મોબેદોનું કામ બીજાઓને પવીતર કરવાનું (યાને ખોદાઈ મારગ બતાવવાનું) હતું. તેઓ બુતપરસતી તોડવા અને અહુરમજદી ધરમ લોકોમાં (વાએજોથી) મશહુર કરવા માટે હમેશાં ગુટાએલા રેહેતા હતા. અને કીરીયા કામ કરવામાં પણ તેઓ પોતાનો વખત કહાડતા હતા.

''એનીમોસર'' નાંમનો એક વીદવાંન પોતાનાં પુસતકમાં કદીમ ઈરાંનનાં ધરમગુરૂઓ વીશે એમ લખે છે કે :—

''ઇરાંન, મીદયા તથા તેની પડોસનાં દેશોમાંના પરખીયાત દાનાવ માજીઓ ફીલસુફી તેમજ વીદયાના છુપા ભેદો પણ જાણતા હતા કે, જે ફીલસુફી તથા ભેદી વીદયા મા-

તર ધરમગુરૂઓનેજ શીખાડવામાં આવતી હતી. એ જમાનાના ધરમગુરૂઓ માણસોને ખોદાઇ (માંજદીયસની જરથોસતી ધરમનાં) ફરમાનોની રાહ દેખાડનારા હતા અને તેઓની આ ફરેસતાઇ ખસલત તથા વીદવતા માટે લોકો ઘણું માન આપતા હતા."

વલી ઉપલાજ જરથોસતી ધરમગુરૂઓ વીશે "પ્રોઇડો" નામનો ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે "માજીઓ ઇરાની તોખમના હતા અને તેઓ એક ખોદાને માનનારા હતા. વલી પ્રોફેસર ડાકટર મારટીન હાઉગ પોતાના રેસાલામાં માજીઓ વીશે એમ જણાવે છે કે આખી પ્રાચીન કાલની દુનયામાં જરથોસતનો ધરમ માજી લોકોનાં ધરમને નામે ઓલખાતો હતો અને એજ નામ સાધારણ રીતે હીંદુસથાન, બેબીલોન અને ઇરાંનમાં મોબેદોને લાગુ પાડેલું હતું અને તેઓ ઇશવી સને પુરવે ૬૦૦) વરસો ઉપર બેબીલોનની દરબારમાં મોટા વગ ધરાવતા હતા અને તેઓને "ડાહયા માણસો" કરીને કેહેવામાં આવતું હતું.

વલી પ્રોફેસર ડાકટર અરડોલફ રાપ નામનો જરમન વીદવાંન પોતાનાં "ઇરાંનીઓનાં ધરમ અને રેવાજો" એવે નામના રેસાલાઓમાં માજીઓ વીશે એમ જણાવે છે કે "માજીઓ મીડ તથા ઇરાંનીઓનાજ ધરમગુરૂઓ હતા. બીજી એરીયન પ્રજાઓ શાથ તેમને કંઇજ લાગતું વલગતું ન હતું. સઘલા એરીયન તાયફાઓમાં "બલખવાલાઓ સુધારાના બાબમાં સરવેથી ચહડતા હતા અને "અહુરમજદ" ને એક કીરતાર દાખલ માનનારાઓમાં તેઓ પેહેલા હતા.

"યુડોકશસ" નામનો એક યુનાની મોટો ફીલસુફ જે એસીયા માઇનરમાં આવેલા "નાઇદાસ" નામનાં વખણાયલા શેહેરનો રેહેવાશી હતો તે ભુમીતી, ખગોળ વીદીઆ તથા હકીમાતના એલમોમાં તથા ધારા બાંધનારા તરીકેબી ઘણું માન મેલવી ગયો છે, અને જે ઇશવી શને પુરવે ૩૬૬ વરશમાં મરણ પામીઓ હતો તે ફીલસુફ જરથોસતી દીનની તારીફમાં પોતાનાં પુસતકમાં એક ઠેકાંણે એમ જણાવી ગયો છે કે:—

"સઘલી જાતની ફીલસુફીઓમાં જરથોસતની દીન સઉથી ઘણી બુજરેગ તથા સઉથી ઘણી ફાયદેમંદ છે."

"પરોફેસર ડાકટર તામસ હાઇડ" નામનો એક અંગ્રેજ વીદવાંન કે જે ઓકસફરડની પાઠશાલામાં હીબરૂ તથા આરબી ભાશાનો પરોફેસર હતો. તે વીદવાને શને ૧૬૮૦ નાં વરશમાં ઇરાંનની મુસાફરી કરી આવીઆ પછી કદીમ ઇરાની, પારથીયન અને મીડીયન ધરમ અને તેની તવારીખને લગતું ઇ૦ શ૦ ૧૭૦૦ માં "હીસટ્રીઓનીસ વીટેરમ પરશારમ" એવે નામનું લાટીન ભાશામાં પેહેલ વેહેલું એક પુસતક યુરોપખાને છપાવી બાહાર પાડ્યું હતું, તેમાં તેણે જરથોસતી ધરમની ઉતપતી, આતશખાનાં, દોખમાંઓ, અને બીજી ધરમની જગાઓ અને કીરીયાઓનું વીગતવાર બયાન કીધું છે, તેમાં માજદીયસની ધરમની ખોદાપરસતી વીશે તે એમ લખી ગયો છે કે:—

"ઇરાંનીઓ જે વખતથી દુનીઆંની સપાટી ઉપર એક કોમ તરીકે ગણાવા લાગયા, તીઆરથી તે આજ સુધી તેઓ એક ખરા ખોદાની પરશતેશ કરનારા, તોખમથી દીનદાર ખશલતના, મુરતી પુજાને ધીકારનારા અને ખોદાતાલાને એકજ તથા સરવે શકતીવાંન શાહેબ કરી ગણનારાછે. જેમ આપણે ખરીસતીઓ પરમેશવરની સઘલી શકતીઓ પીછાણીએ છીએ તેમ તેઓ પણ પીછાણતા આવીઆ છે. અને તેઓએ પોતાનાં ધરમ પુસતકોમાં બનાવનાર,પેદાનો કરનાર, હકુમતનો કરનાર તથા નેગેહેબાનીનો રાખનાર, એવાં ખોદાતાલાને નામો આપયાંછે."

"મોશીઓ આંકુઇટીલ ડુપેરો" નામનો એક પરખયાત થઇ ગયેલો ફરેંચ વીદવાંન કે જેનો જનમ શને ૧૭૩૨ માં પારીસખાતે થયો હતો તે વીદવાંન ગ્રંથકાર જરથોસતી ધરમનો અભ્યાસ કરવા માટે ઇ૦ શ૦ ૧૭૫૭ માં શુરત શેહેરમાં આવેલો હતો, અને તે વેલાના

દસતુર દારાબ (કુમાના દાદાદારૂ) આગલ ઝંદ તથા પેહેલવી ભાશાનો અભયાસ કરીને ઇ૦શ૦ ૧૭૬૧માં પાછો પોતાને વતન ગયો હતો. તેણે ઝંદ અવસ્તાનાં બે મોટાં પુસતકો તઇયાર કરી ઇ૦શ૦ ૧૭૭૧ માં ફરેંચ ભાશામાં છપાવી બાહાર પાડયાં હતાં, તેમાં જરથોસતી ધરમ ઉપર પોતાનું મત આપતાં તે લખી ગયો છે કે :—

"જરથોસ્તી ધરમ માણસોની અકલને મલતો છે. એ ધરમથી માણસ પોતાનાં પેદા કરનારને તથા તેની પેદા કીધેલી ચીજોને માન સાથ પીછાણે છે, તેથી બાપ અને બચ્ચાં, ખાંવંદ અને ઓરત, રાજા અને પરજા તથા ગુરૂ અને ચેલો એઓનો એક બીજા ઉપર પયાર રેહે છે, જેનું માન એ ધરમ લાવનાર (જરથોસ્ત)ને ઘટે છે." (આ વીદવાંન આકુઇટીલ ડુપેરો ઇસવી શને ૧૮૦૫ માં પારીસ શેહેરમાં મરણ પાંમીઓ હતો)

"એડવરડ ગીબન"૧ નામનો રોમ દેશની તવારીખ લખનાર નામીચો અંગરેજ વીદવાંન પોતાનાં પેહેલાં પુસતકને સફે ૩૨૨ મે જરથોસ્તી ધરમની સતુતી કરતાં લખે છે કે—

"જરથોસ્તનાં ધરમ પુસ્તકની ઓદાઇ વાતોની ખરી ખુબી પરકોમવાલાઓ આંધલા પણાથી શમજેલા છે. એઓજ નહીં પણ ખુદ એ જરથોસ્તના શાગરેદો માંહેના ઘણાકો જરથોસ્તની ખરી ખુબી પુરતી રીતે શમજવાને અશકત હતા. વલી ઘણા લોકો જરથોસ્તીઓની બંદગી કરવાની દાનાઈ ભરેલી સબબથી અચરત પાંમતા હતા. હીરોડોટસે ઇરાંનીઓ માટે લખેલું છે કે "તેઓ દેહેડાંને, કુરબાનને તથા પુતલાંને માનતા નથી, અને જે લોકો ખોદાને માણસ જાતથી પેદા થયલો, તથા માણસ જાત શાથે સંબંધ રાખનારો શમજે છે. તેઓની બેવકુફી તરફ તેવો હશે છે. ઊંચામાં ઉચા પાહાડોનાં મથાલાંને હોમ (જશન) કરવાની જગો તરીકે પસંદ કરે છે. તેમની મુખ્ય બંદગી ઇશવર શક્તી અને ઇશવર પ્રાથનામાં શમાયલી છે, અને આ બંદગી જે મોટો પરવરદેગાર બેહેસતનાં મોટાં મેદાંનમાં રહે છે તેની તરફ તેઓ (ઇરાંની) કરે છે." એટલું લખવા પછી વલી "હીરોડોટસ" પોતે એકથી વધુ ખોદા છે એમ માનનાર હોવાથી તે ઇરાંનીઓ ઉપર જમીન, પાણી, આતશ, પવન, સુર્ય અને ચંદ્રને માનવાનું તોહમત મેલે છે. પણ દરેક જમાનાનાં પારસીઓ આ તોહમત ખોટું પાડતા આવેઆ છે, અને તેમની શક ભરી બંદગી કરવાની રીત, કે જેથી એવાં તોહમતને કારણ મલેછે, તે રીત વીશે તેઓ (દસતુરો) ખુલાશો કરી ગયા છે, મુલતતવો તેમાં ઘણું કરીને આતશનું નુર અને સુર્ય એ જરથોસ્તી ધરમનો કેબલો છે. તેઓ તેમને પવીતરમાં પવીતર નીશાનીઓ તરીકે સમજે છે."

યુનાઇટેડ ઇસટ ઇંડીયા કંપનીની નોકરીમાંનો એક પાદરી "રેવરંડ હેનરી લારડ" કે જે સને ૧૬૧૫ થી તે ૧૬૨૩ સુધી સુરત મધે હતો તે પોતાનાં પુસતકમાં પારસીઓનાં ધરમ વીશે એમ લખે છે કે :—

"પારસીઓ એવું કહે છે કે કાંઇબી ચીજ પેદા થાઈ તેની આગમજ એખલો એક ખોદા કે જે સઘલી ચીજોનો બનાવનાર છે તેની હસતી હતી."

રેવરંડ એડવરડ ટેરી નામનો એક પાદરી સને ૧૬૧૭ માં હીંદુસથાન તરફની મુસાફરી કરી ગયો હતો તે પોતાનાં પુસતકમાં સુરતનાં પારસીઓ તથા તેઓનાં ધરમ માટે એમ લખે છે કે :—

"તેઓ (પારસીઓ) આખે દેશનાં બીજા વતનીઓના જેવા પોસાક પેહેરે છે, પણ બીજાઓની માફક પોતાના બાલ તદન બોડાવી નાખતા નથી પણ લાંબી ડાઢી રાખે છે.

૧. ગીબન ઈંગલંડ દેશનાં "સરે" નામનાં પરગણામાં તા૦ ૨૭ મી અપરેલ શને ૧૭૩૭ માં જનમેયો હતો અને તા૦ ૧૬ મી જાનેવારી શને ૧૭૯૪ માં ૫૭ વરશની ઉમરે મરણ પાંમીઓ હતો. એણે રોમન શેહેનશાહતનું પડી ભાગવું એવે નામનાં તવારીખનાં મોટાં ૭ પુસતકો રચેઆં હતાં.

તેઓ એકજ ખોદાને કે જેણે સરવે ચીજો બનાવી છે, અને જે સરવે ઉપર સરદારી ભોગવે છે તેને માને છે."

આલબરટ ડી માનડેલસો નામનો એક ફરેંચ મુશાફર સને ૧૬૩૮ માં હીંદુસથાનની મુસાફરી વેળાના પોતાનાં પુસતકમાં ગુજરાતના પારસીઓનાં ધરમ વીશે લખે છે કે "પારસીઓ એકજ સરવ શકતીવાંન ખોદાને માનનાર છે. તેઓ આતશ જેવી પવીતર ચીજ બીજી કોઇ ગણતા નથી, અને તેની તેઓ ઘણી જતન લે છે, કારણ કે તેઓના કહેવા મુજબ ખોદાઈ નુર બતાવવાને આતશ જેવું બીજું કાંઇ નથી, અને તેથી તેઓ એક બતી અથવા ચેરાગને ફુક મારીને બુજાવતા નથી તથા આતશને બુજાવવા કદી પણ પાણી વાપડતા નથી. અગર કોઇનું ઘર આગથી બલી જાય તોબી તેપર પાણી નામતા નથી, પણ ધુલ અથવા માટી દાબી દીયે છે અને તેબી તેઓ ઘણું મુશીબત જેવું સમજે છે."

ઓવીગટન નામનો એક મુસાફર ઇ૦ સને ૧૬૮૯ માં હીંદુસથાનની મુસાફરી કરતો શુરતમાં આવેઓ હતો તે પોતાના પુસતકમાં પારસીઓનાં ધરમ માટે એમ લખે છે કે :—

"તેઓ ફકત એકજ ખોદાને માને છે, અને તેને સઘલી ચીજોનો પેદાનો કરનાર તરીકે ગણી દર મહીનાનો પેહેલો દીવસ તેની (ખોદાની) આરાધનામાં ગુજારે છે, અને એ સીવાય બીજા કેટલાક દાહાડાઓ (આતશના હમકારા) પણ જાહેર બંદગીને માટે નેમેલા છે.

"કરસટન નીબર" નામનો એક મુસાફર કે જેણે અરબસથાંન તથા હીંદુસથાન મધે ઇ૦સ૦ ૧૭૬૨ થી તે ૧૭૬૪ સુધી મુસાફરી કીધી હતી તે પારસીઓ માટે પોતાનાં પુસતકમાં એક ગમ એમ લખે છે કે :—

"મુંબઇ, સુરત અને તેની પાસેના શેહેરમાં અસલી ઇરાંનીઓનું એક સંસથાંન છે. જેઓ અગીઆરમી સદીની વાત ઉપર જ્યારે આરબોએ તેમનો સવદેશ જીતયો ત્યારના હીંદુસથાંનમાં આવી વસ્યા છે, તેઓને પારસી કરી કહે છે, તેઓ ભલા, નમ્ર અને ઉદયોગી તેમજ પોત પોતામાં સુલેહ સંપથી રેહેનાર છે તથા પોતાની કોમનાં ગરીબોને હમેશાં મદદ કરનારા છે, કે જેથી તેઓ બીજી ગણેયાતના લોકો પાસે ભીખ માંગે નહીં. પારસીઓ એટલે જરથોસતનો ધરમ પાલનારાઓ, એકજ સરવ શકતીવાંન તથા અમર ખોદાતાલાને માનેછે."

નામાકીત ઇરાન દેશના મુશાફર "સર ઉલીયમ આઉસલીએ" ઇ૦શ૦ ૧૮૧૧માં પોતાની ઇરાંન દેશની મુશાફરીના બે પુસતકો છપાવી બાહાર પાડેયાં છે. તેનાં પેહેલાં પુસતકમાં જરથોસ્તી ધરમ બાબે એ વીદવાંન ગ્રંથકાર લખે છે કે :—

"પારસીઓના ધરમ સંબંધી જે માયાકુલ મત હું બાંધી ચુકયો છું, તે મત એ વાતથી મોતેબરી પકડતું ગયું છે કે એ ધરમ માતર નીતીનો મારગ દેખાડનારો છે, એટલુંજ નહીં પણ નેક ખશલતની ખરેખરી બુનીઆદી ધરાવનારો છે, જેથી એ ધરમ પાલનારા મરદો પરમાણીક તથા ઓરતો પરતીવરતા રેહે છે. પુરાતમ વખતના ઇરાંનીઓ કોઇબી ખેયાલી દેવ દેવીને માટે પુતલાં અથવા બાવલાં ઉભાં કરતા ન હતા, અને પરશીપોલીશનાં ખોહલાં કોતર કામો તપાસતાં અજાયબી લાગે છે કે તેઓ માંહેથી એકબી મરદ કે ઓરતની મુરતીઓ મલી આવતી નથી. યુનાનીઓની માફક તેવો (ઇરાંનીઓ) એવું માનતા ન હતા કે દેવતાઓ માણસ રૂપમાં સંગારેલા હોય છે. તેવો તોમીડ તથા ઇલામાઇત લોકો હતા કે જેવોએ સાઇરસના અમલ તલે બાબીલોનની સઘલી બનાવેલી મુરતીઓનો નાશ કીવો હતો.૧ આવા તેમના

---

૧. જાનહેલન નામનો એક વીદવાન ગ્રંથકાર "એપીટોમ ઓફ ધી હીસટરી ઓફ ધી વરલડ" નામનાં પુસતકમાં ઇરાંનીઓ બુતપરસતીને ધીકારતા હતા તે વીશે લખે છે કે :—"મીશર તથા બાબીલોન લોકોનાં ભયંકાર વેહેમીપણાને ધીકારવા તથા તેઓની મુરતીના ટુકડે ટુકડા કરી નાશ કરવાને ઇરાંની લોકો સદા તઇયાર રહેતા હતા.

વલી દીન સતાંનલી નામનો વીદવાંન પોતાનાં પુસતકમાં જણાવે છે કે "એક ખોદાને ભજનારા ઇરાંની પાદશાહ સાઇરસે બાબેલોન તથા એસીરીઅન લોકોનાં દેહેડાંઓ તથા મુરતીઓને તારાજ કરી નાખી હતી."

નેઆગાનો હતા. અસલથીજ મારો મજબુત વીચાર એવો છે કે પારસીઓ ખોદા પરસ્ત છે. તેઓ એક ખોદાને માંનનારા તથા પુજનારા છે. એક જુના આઇરીશ દસ્તાવેજમાં જરથોસતને માટે જણાવેલું છે કે 'આયર-ગીયડ-લમહ, યાને શુનેરી હાથવાલો, કે જે હાથે આકાશી આતશ મેલવી તેણે (જથોસ્તે) ફેલાવેઓ હતો.''

''સર જોન માલકમ'' નામનો નામીચો ઈરાંન દેશનો મુશાફર પોતાનાં પેહેલાં પુસ્તકનાં સાતમાં બાબમાં જરથોસત અને તેની પવીતર અવસ્તાની સતુતી કરતાં એમ લખે છે કેઃ-

''જરથોસ્તે પોતાના ધરમનાં જે જે મુખ્ય ફરમાંનો જાહેર કીધાં તથા જે જે કાયદાઓ મુકરર કીધા તથા પોતાનાં દેશનાં પુરાતમ ધરમમાં જે જે અગત જોગ સુધારાઓ કીધા તેઓનું સાધારણ રીતે ઊપર તપકેનું બેયાંન આપવાનું અતરે અગત જેવું દીસે છે.

તેણે એવું શીખવેલ હતું જે ખોદા હંમેસગીથીજ જીવતો છે તથા તે ખુદ પોતે જેમ જમાનો અને જગા અપાર છે તેમજ તે પોતે પણ છે. દુનીયાંમાં શારૂં અને માઠું એવાં બે મુલતતવો છે એવું તેણે (યાને જરથોસતે) ખાતરીથી જણાવેલ હતું. તેઓમાંનાં એકને તેણે ''અહુરમજદ'' એવું નામ આપેલું છે કે જે શારાંનો ઉપરી છે અને બીજાનું નામ તેણે ''આહેરેમન'' કરી રાખીલ છે જે બુરાનો શાહેબ છે. એ બેઉમાં પેદા કરવાની સકતી છે પણ જે શકતી તેઓ વાપડે છે તે એક બીજાથી ઊલટી હોવાને લીધે દરેક જીવજંતુ તથા વસ્તુઓમાં સારૂં અને માઠું એ બંને ભેલસેલ થાય છે. અહુરમજદ યાને શારાં મુલોનો ફરેશતો, તાપો, રૂતુઓ, અને માણસ જાતને બચાવવાને પેતરણ કરેછે, કે જેઓનો દોજખી આહેરમન નાસ કરવા માંગે છે, પણ માંતર શારાંનું મુલતતવ બુજરગ અહુરમજદ જે હંમેશગી સુધી જીવતો છે તે છેલ્લે (યાને રસતાખેજ વેલા) ફતેમંદ થાશે.

સારાંની નીશાંની રોશની છે અને માઠાંની નીશાંની અંધારૂં છે અને ખોદાએ જરથોસ્તને એવું કહેલું છે કે જે ચીજો પ્રકાશે છે તેઓમાં મારૂં નુર છુપું હોય છે. આ ઉપરથી એ પેગંમબરના ધરમ પાલનારાઓ હરેક ઈબાદત ખાનામાં પોતાની ફરજીયાત અદા કરતી વેલાએ પવીતર આતશ જે અફરગાંનીયાં ઉપર રોશન બલતો હોય છે, તે તરફ પોતાનું મોહોડું ધરે છે અને જારે તેઓ ખુલ્લી હવામાં બંદગી કરે છે તેયારે આફતાબ કે જે પોતે સઘલી રોશનીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને જેનાથી ખોદાએ પોતાની ઈસવરી મેહેરબાંની ફેલાવી નાખી પોતાની પેદાયસના સરવે કાંમોને ચાલુ રાખેલાં છે તે તરફ પોતાનું મોહોડું કરે છે.

જરથોસ્તનાં મોટાં પુસ્તક ઝંદ અવસ્તામાં જે ઘણી ખરી બીનાઓ આવેલી છે તે ઘણી ઉમદા અને નીતીથી ભરેલી છે અને તે એવીતો છે કે જેથી ઉદાયોગ અને નેકીમાં ઊમેરો થાય છે. જે ધરમ જરથોસને શીખવેઓ હતો તેના મુખ્ખીય ફરમાંનો પવીતર અને ખોદાઈ હતાં અને તેના ધરમમાં એક અમર અને સખાવત ભરેલા ખોદાનેજ માનવાનું આવેલું છે.''

''સર વીલીયમ જોનસ'' નામનો માહા કાબેલ વીદવાંન દગેસ્તાંન તથા દશાતીર નામની માહાભારત કેતાબો વીશે મુંબઈની એશીઆટીક સોસાયટી નામની મંડલી આગલ પોતાનું છઠી વારનું ભાશાંણ આપતી વેલા, ઇરાંનીઓનાં ધરમ અને રીતભાત વીશે જે શખુનો બોલીઓ હતો તેનો સાર નીચે મુજબનો છેઃ—

''જે રીતે મોહશનફાની લખી જાય છે, તેની સતા ઊપર આપણે ભરોશો રાખીએતો અસલી ઇરાંનીઓનો ધરમ એવો છે કે (''નીયુટન'' કહી ગયો છે તેમ) સરવે ધરમ કરતાં તે ધરમ ઘણો પુરાતમ છે. ઈરાંનીઓનો એવો એતેકાદ હતો કે મોટામાં મોટો એક ખોદા કે જેણે પોતાની કુદરતથી દુનીયાંને પેદા કીધી છે, અને તે પોતાની કુદરતનાં કાયદાથી નીત્ય

રોજ ચલાવીઓ જાય છે, તેને માનવો, અને પાકીજેપણાથી તે ખોદાની ધાસ્તી તથા ખા-એશ તથા તેનીજ પરશતેસ કરવી, અને તેઓ માબાપ અને જઇફ લોકોને ફરજ માફક માન આપતા હતા, અને તમામ માણસ જાત લોકોમાં ભાઇબંધી રાખતા હતા, તથા તેઓ રેહેમ નજર અને દયાવંતપણાની ખાસીયત ધરાવતા હતા. તે એટલા સુધી કે વગર વાચાવાલાં પ્રાણીઓ ઉપર પણ રેહેમદીલી રાખતા હતા, અને તેમનો એબાદત કરવાનો કાયદો ઘણો નીરમલ અને પવીતર હતો, તથા તે કાયદો હાલના જમાના સુધી નીભી રહેઓ છે, એ ઘણું અજાયબ જેવું છે. દબેસતાંન કેતાબોમાંથી મને એવું માલમ પડે છે કે પાદશાહ હોશંગના વખતમાં ઇરાંન દેશમાં જે કાંઇ એબાદત ચાલતી હતી, તે ઘણી નીરમલ હતી.

"વીલયમ ડી. વહીટની" નામનો એક કાબેલ વીદવાંન કે જે "યેલ" કાલેજનો સંસ્કૃત અને ફાએલોલોજીનો પ્રોફેસર હતો તેણે જરથોસ્તી ધરમ ઉપર એક રેસાલો લખ્એો છે તેમાં જરથોસતની તારીફમાં એમ લખે છે કે:—

"જરથોસ્તી ધરમ દુનીયામાં ફેલાએલા એક ખોદાને માનનારા પંથોમાંનો સરવેથી સરસ છે. ઇનદો યુરોપીયન મુલના ધરમોમાં અસલી મુરતી પુજક આલમના સઘલા ધરમોમાં વગર શકે એ ધરમ (યાને જરથોસ્તી ધરમ) પોતાની ફીલસુફીના ઉંડા ભેદોને લીધે તથા તેમાં જણાવેલાં મત અને વીચાર ખોદાઈ હોવાને લીધે તથા તેમાં જણાવેલી નીતીની ચોખાઇને લીધે તે સરવેથી ઉતમ અને પેયારો છે. તેનાં સંબંધમાં આગલા રૂમી તથા યુનાની ગ્રંથકારોએ ઘણા કીંમતી વીચારો આપ્યા હતા પણ પશચીમ તરફના પ્રાંતો કે જયાં તે ફેલાયલો હતો તયાં એ ધરમની તે વખતની હાલતનો પણ સપસટ ખુલાશો આપવાને તે વીચારો અધુરા હતા અને તેની ઉતપંતીનું વરણન આપવાને જે જંગાએ તે જાહેર થયો હતો ત્યાં થયલા તેના પ્રકાશનું બયાંન કરવાને તે ઘણું અપુરણ છે."

"પ્રોફેસર વીલહેમ ગાઇગર" નામના એક જાણીતા કાબેલ જરમન વીદવાંને શને ૧૮૮૩ માં "કદીમ વખતનાં પુરવ તરફના ઈરાંનીઓનો સુધારો" એવે નામનાં પોતાનાં પેહલાં પુસતકનાં દીબાચામાં જરથોસ્તી ધરમની વખાણ કરતાં એમ લખયું છે કે:—

"ફકત યાહુદીઓ શીવાય, પુરવમાં પુરાતમ કાળની એવી કોઇ પણ પરજા નથી કે ધરમના વીચાર આચારમાં અવસતાને માનનારી પ્રજાના જેવી પાક અને બુલંદ હોય. માતર એક ખોદાને માનવાનાં "અદેઇવાદ" ને મલતા આવે એવા વીચાર આપણે કેથે પણ જોતા નથી. માનવી વીશય એટલો બધો આલેસ હોય એવો ખોદાઈ મત કેથે પણ નથી. એનાં જેવી તરતીબ અને તેહેકીકથી બજા લાવવામાં આવતો ધરમનો ચોખઓ ખોદાઇ તરીકો કેથે પણ નથી. અવસતાવાલો ધરમ પુરવ ઇરાંનમાં સથાપવામાં આવેયો હતો અને તેનાં કાંણુનો જરથોસતના નામ શાથે જોડાયલાં છે. જેમ પારસીઓની દંતકથા જણાવે છે તેમ મીડીઆની સરજમીન કે જેહાંથી જરથોસતે પોતાનો ધરમ પુરવ તરફના પ્રાંતોની મારફતે ફેલાવેલો હોવો જોઇએ અને તયાં તેણે સંપુરણ હાલતમાં આણેલો હોવો જોઇએ. દરએક ધરમનો સથાપનાર તવારીખોમાંથી મલેલી બાબદોની મદદથી કાંમ લેછે. કરીસચીયાન મત અસલી યાહુદીઓનાં મુલ ઉપર આધાર રાખે છે, મહમદતો કરીસચીયન તથા યાહુદી એ બંનેને જોડી નાખવાની કોસેસ કરે છે પણ જરથોસત પોતાનો પાયો ખોદાઇ અસલી યેરીયન ધરમ ઉપર રચે છે અને તેમાં હીંદુલોકો શાથે ઈરાંનીઓની પરજાનો હીસ્સો સમાયલો છે, પણ એ જરથોસતી ધરમનો ખુબીવંતો અને મતલબવાલો જે ભાગ (ગાથા) છે કે જે ખરેખરી તેની વલંન દરશાવે છે, તે તો તદન નવોજ છે. ખોદાની બંદગી મોઘમ, ધંગધડા વગરનીને બદલે મકમ, સંગીન અને બંધબેસતાં કાંનુનો ઊપર જણાય છે. જરથોસતના નવાં મતનું ધોરણ ઘણું કરીને નીતી

ઉપર છે. પરમેશવર તરફથી નીતીની સહમજ પેહેલ વેહેલીજ દેખાવ દે છે અને ખુદરતી કાણુંનને પાછો ખેંચી રાખેલોછે.''

''પ્રોફેસર ડાકટર ઇ. ડબલ્યુ. વેસ્ટ'' નામના જાણીતા કાબેલ જરમન વીદવાંન ગ્રંથકારે પેહેલવીના મુલ પુસતકોના પોતે કીધેલા તરજુમાંવાલા ગ્રંથના દીબાચામાં જરથોસતી ધરમ ઉપર લખતાં પરકોમનાં બેખબર લખનારાઓ જેઓ પારસીઓ ઉપર એકથી વધુ ખોદાને માનવાનું તોહોમત મુકેછે તેવા લખનારાઓને એ કાબેલ વીદવાન ખોટા પાડી એમ જણાવે છે કેઃ–

''પારસી ધરમ ઉપર તેના દુશમન લખનારાઓએ એક કરતાં વધુ ખોદાને માનવાનો દોશ લાગુ પાડેયો છે. તેમાં મુસલમાનોથી ઉભું કરવામાં આવેલું અને ખરીસતીઓથી વગર વીચારવે વધારે ચરવાએલું આ તોહોમત આગલ વધારવામાં આવીઉં છે, પણ જરથોસતી ધરમ એકથી વધુ ખોદાની હસતી કબુલ કરનારો છેજ નહીં. ''બુનદેશ'' માં ખુલે ખુલ્લું જણાવે છે કે જયાં સુધી આહરેમન અંધારા ઓમાંથી નીકલીઓ અને રોશનીમાં આવીયો તયાંસુધી તેને અહુરમજદ વીશેનું કશું ગ્નાન હતુંજ નહીં. અને જયાં સુધી અહુરમજદે તેને ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવેઉં તયાં સુધી આખેરના વખતે શું બનશે તે કશું જાણતો હતો નહીં; તે અને તેનાં પ્રાંણીઓ રસતાખેજ વખતે કમજોર બની નાશ પાંમશે.

ખરીસટી ધરમમાં શેતાનને જેટલી સતા ધરાવતો ગણવામાં આવેયો છે તે કરતાં ઘણે દરજજે ઓછી સતા ધરાવનારો અવસતામાં જણાવેલો છે. ખરીસટી ધરમમાં સેતાંનને ડહાપણવાલો તેમજ સરવે જગીઆએ હાજર છે એમ ગણવામાં આવેયો છે, તયારે અવસતામાં જણાવવા પરમાંણે તેને દેવ વીગેરે નુકશાનકારક પ્રાંણીઓ ઉતપણ કરનારી શકતીઓ ધરાવનાર તરીકે જણાવેલો છે. ખરીસટી ધરમમાં શેતાનની ખરાબી કરવાનાં સાંધણોની મરીયાદા બીલકુલ બારીકીથી જણાવવામાં આવી નથી. આહારેમનની ઉતપંતી અને અંત વીશેનું વરણન ખરીસતી સેતાનના જેટલુંજ અચોકસ છોડી દેવામાં આવેલું જણાવવામાં આવેલું છે. અને બધી રીતે આ બંને વીચારો (ખરીસટીઓનો સેતાન અને જરથોસતીઓનો આહારેમન) નું એકમેક વચેનું મલતાપણું અજાયબ જેવી રીતનું આવે છે. ખરેખર તે વીચારો એટલા બધાતો એકબીજાને મલતા આવે છે કે તેઓ જુદા જુદા મુલોમાંથી ઉતપંન થયા છે એમ માનવું આપણાથી કબુલ કરાએ નહીં. તેઓ વચ્ચે જે માતર ઉપયોગી તફાવતો માલમ પડેયા છે, તે એ છે કે જરથોસતી ધરમ જેમ ખરીસટી ધરમ માને છે તેમ આહારેમનની હંમેશગી સુધીની હસતી કબુલ રાખતો નથી અને જયારે ખરીસટી ધરમે સેતાંન વીશેના બીજા સઘલા વીચારો ખુશીથી છોડી દીધેલા જણાય છે તેયારે જરથોસતી ધરમ ન્યાએ સાસતરના કાયદા પરમાંણે નીવેડા (યાને સેવતના ચુકાદા) પર આવવાને પાછલ હઠીઓ નથી. તેટલાં માટે જયારે આહારેમનની ખરાબીના શાહેબ તરીકેની હસતી કબુલ રાખવા માટે જરથોસતી ધરમને એક કરતાં વધારે ખોદાને માનવાનો દોશ લાગુ પાડવામાં આવે છે તયારે શા માટે ખરીસતી ધરમને સેતાનની હસતી કબુલ રાખવાને લીધે એક કરતાં વધુ ખોદાને માનવાનો ધરમ કહેવામાં આવતો નથી ? એ સમજવું મુસકેલ લાગે છે. જયારે એક ખરીશટી જરથોસતી ધરમને એકથી વધુ ખોદાને માનવાની મતલબ તરફ બોલે છે તયારે તે ભયંકાર ભુલો કરેછે.''

વલી એજ વીદવાન પોતાનાં દીબાચામાં ''જરવાને અકરને'' વાલા ફકરાની ભુલ ભરેલી સમજણ વીશેનો ખોલાસો કરી એમ જણાવે છે કે :—

''પારસી ધરમ વીશેના ''ઝોડસ પરમ'' નામનાં પેહેલવી પુશતકના ચુંટી કાહાડેલાં લખાણો માહેલા ફકરાની ખોટી સમજાવતથી થાયેલો તરજુમો ખરેખર નાપાએદાર છે. કેટલાક ગ્રીક અને અમેરીકન લખનારાઓ અવસતામાં જણાવવામાં આવેલા ''અનહદ કાલ''

જેને હમેશગી સુધી રેહેનારા પ્રાણીનું રૂપ આપેલું છે તેનાથી અહુરમજદ અને આહારેમન પેદા થયા હતા એમ પારસીઓ માંને છે એવું બતલાવવાની તેઓ કોશેશ કરે છે. "એનકવેટીલ ડુપેરન" ના વંદીદાદના તરજુમાં માહેલા એક ફકરાથી તેઓના મતને ખુલલે ખુલલો ટેકો મલીયો હતો પણ આ ભુલ "એનકવેટીલ"ના અવસતાના વીઆકરણ વીશેના અગ્નાનપણાને લીધેજ ઉભી થઇ છે એમ લાંબા વખતથી આપણને જણાતું આવેલું છે. તેથી કરીને "અનહદ કાલ" ને માટે "સરવનો ઉતપન કરનાર" તરીકેનું બાંધવામાં આવેલું મત અવસતામાં માલમ પડતું નથી તે છતાં શાશાનીયન વંશના પાછલા વખતમાં આ મત ઉભું થયું હોય પણ "ગ્રોડઅપરમ" નાં ચુટી કાહાડેલાં લખાણોમાં ખુલ્લે ખુલ્લું આવેલું છે કે "અહુરમજદે" જોરવાન પ્રાણીને પેદા કીધું; એ જોરવાન પ્રાણીને અવસતામાં "જરવાને અકરને" (અનહદ કાળ) યાને હઇઆદ વખતનું જેને રૂપ આપેલું છે, અને જેને અહુરમજદના પ્રાંણી તરીકે દેખાડવામાં આવીયું છે તેને આહારેમનના પેદા થવા પછી પેદા કરવામાં આવીઉં હતું. (અવસતામાંથી તાંકી બતાવેલું) આ લખાણ ગ્રીક અને આરમીનીયન લખનારાઓના વીચારોનું સંપુરણ રીતે ખંડન કરે છે અને બતલાવી આપે છે કે જે બાબદોને પારકા લોકો શક અને ધીકારની નજરથી જોએ છે તેઓનાં લખાણો ઉપર આ દાખલાઓ ઉપરથી કેટલો થોડો ભરોસો મુકી શકાય ?"

વલી એજ વીદવાંન આગલ ચાલતાં જરથોસ્તી ધરમની સતુતી કરતાં એમ લખેછે કેઃ-

"જો કે પારસીઓના ધરમની મુખ્ય સીમાના ગ્નાનને માટે આપણને અવસતા તરફ જોવું જોઇએ તોપણ આ પુરાતમ ધરમની રીતભાત, કીરીયા અને રેવાજને માટે આપણને પેહેલવી લખાણોને વલગવું જોઇએ છે, કે જે ધરમ પોતાને માજદીયસનીઆંનોનાં પાક ધરમના એતાબથી ઓલખાવે છે અને તેના પાલનારાઓને બેહદીનાન યાને બેહતર દીનના લોકો કરી કહે છે. અવસતાના છુટા પડી ગયલા ભાગો જે હજી હસતીમાં છે, તેમાંથી આપણને એ ધરમના પુરાતમ વખતના પ્રીલસુફ કવીઓ અને ધારા બાધનારાઓથી મુકાયલા અને ઘણાક ખાકરૂપ થઇ જતા સતંભો અને માહાભારત ટુકડાઓ (યાને અવસતાઓના ભાગો) ઉપર અમલના ધારાઓથી બંધાયલાં આ બાધકાંમ (યાને માજદીયસની ધરમનાં) મજબુત પાયા મલી આવે છે. આએ તે પેલા બાકી રહી ગયલા ગ્યુજ(જરથોસ્તી) લોકો છે કે જેઓનો ધરમ સાઇરશે પાલીઓ હતો તે પંથના (માજદીયસની ધરમનાં)પરાગંદે થઇ ગયલા (અવસતાનાં) ભાગો કે જે દારાયસે પોતાનાં કોતર કામોમાં ખુલ્લી રીતે સવીકારેયા છે. પણ સીકંદર અને તેની પછી થનારા તેના સુધરેલા યુનાનીઓનો વીચાર તે પાક અને ખાલેસ માજદીયસની ધરમનો સદનતર નાશ કરીને તેની જગયાએ પોતાનો મુરતી પુજક વેહેમોથી ભરેલો ધરમ ફેલાવવાનો હતો પણ તેમાં તેઓ નીશફલ થયા હતા."

"પ્રોફેસર ડાકટર આદોલફ રાપ" નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન "ઇરાંનીઓનો ધરમ અને રેવાજો" એવે નામનાં પોતાના એક રેસાલામાં અવસતા વીશે એમ લખે છે કેઃ-

"અવસતા બલખમાં લખાયલા છે એવું હાલ સીધ્ધ થઇ ચુંકું છે. અવસતામાંથી મલેલાં ગ્નાનથી આપણે સમજીએ છીએ કે ઇરાંનીઓના વીચાર પરમાંણે રોશની કે જેથી કંઇ સારૂ તંનદરોસતીવાલું, પાક તથા ખરૂં છે, તે સઘલાંનું તે મુલ છે. અને એ બધાની સાંમે અંધારાની તથા બીજા રાતનાં દેખાવોની મોટી ધાસતીઓ રાખવામાં આવે છે, પણ ગ્રીક લખનારાઓએ ઇરાંની ધરમનાં કાંનુંનોનો એટલી બધી ઊંડાઇથી અભીયાસ કરયો નથી કે, જેથી એજ ખરી "ધરી"છે અને તેની આસપાસ આખી ઇરાંનીઓની ધરમ રચના ફરે છે, એમ કેમ સમજી તથા કબુલ કરી શકાએ ? એ ગ્રીક લખનારાઓ પાક અને નાપાક તથા બદરૂહને લગતી મતલબ સમજવામાં પણ પાછલ પડેલા છે."

"મી૰ જેમસ ડી. મેકકેબ" નામના એક અમેરીકન ગ્રંથકારે "પીકતોરીઅલ હીસટરી ઓફ ધી વરલડ" એવે નામનું એક કીંમતી પુસતક રચી બાહેર પાડીઊં છે. તેમાં કદીમ જમાનાનાં મીડીયનો કે જેઓ જરથોસતી ધરમગુરૂઓનો એક ટોલો ગણાતો હતો તેઓનાં રાજ તથા ધરમ વીશેની બાબદ લખતાં તેઓ એખલા એકજ ખોદાને માંનતા હતા કે જે ખોદાને અશો અહુરમજદનાં નામથી જરથોસતીઓ ઓલખે છે તેની સતુતી અને સીફત ગાતાં એ વીદવાંન એમ લખે છે કે:—

"મીદીયાંન લોકોનાં ધરમમાં ઘણાક ફેરફારો થયા હતા. તેઓનાં અસલી ધરમમાં એકજ મોટા બાહોસીથી ભરપુર અહુરમજદ કે જે પેદાનો કરનાર,બચાવનાર,અને જગતનો ચલાવનાર છે તેને માનવાનું ફરમાંન હતું. તે ધરમ આતમાં શનમુખ ફકત એકજ જણને (યાને અહુરમજદને) સઘલાં સારાંનાં મુલ તરીકે અને સઊથી ખુબીવાલી બંદગીઓને લાયકનો તરીકે આગલ ધરે છે. અહુરમજદ ગેથી અને મીનોઇ દુનીઆંનો પેદા કરનાર છે. તેણે આકાશી ગરેહો,જમીન, પાણી અને ઝાડો, સઘલાં ભલાં પ્રાણીઓ અને સઘલી ભલી અને સાચી વસતુઓ પેદા કીધી છે, ભલો, પાક, નીરમલ, સાચો તે પાક ખોદા છે, તે સઊથી પવીતર છે, તે સચાઇનું તતવ છે. તે સઘલી સચાઇનો બાપ છે. તે સરવે હયાતી ધરાવનારાઓમાં સઊથી સરસ છે, તે પવીતરાઇનો શાહેબ છે, તે ઘણોજ સુખી છે, તે દરેક આસીરવાદ ધરાવે છે, તે તંનદરોસતીવાલો, દોલતવાંન, નીતીવાલો અને હમેશ સુધી રેહેનારો છે. તેનાંથી માણસજાતનું સઘલું ભલું થાય છે. પાક અને ભલાઓને તે આ દુનીયાંના ફાયદા બખશે છે, એટલુંજ નહીં પણ કીમતી મીનોઇ દુનયાં માટેની ભેટો જેવી કે સચાઇ, એબાદત, ભલું મન અને હમેશગી સુખીનું સુખ બખશે છે. જેમ તે સાચાને નવાજે છે તેમ તે જુઠાને શીખશા કરે છે, આ પરમાણે જણાશે કે અહુરમજદાઓ અહુરમજદ અથવા અહુરમજદ સઘલા મુરતી પુંજક દેવતાઓ કરતાં હીબરૂ લોકોના ખરા ખોદા વીશેની સમજણને લગભગ મલતો આવે છે. કોઈબી રીતે મીદયનોનો ધરમ મુરતી પુંજક હતોજ નહીં. તે લોકો જે ખોદાને માનતા હતા તે ખોદા ગેબી હતો અને ભવીશયના ગેબી મુલકમાં રહેતો હતો અને તેને માટેનાં દેવલો કોઇ પણ મુરતીઓથી અપવીતર કરવામાં આવતાં નહીં હતાં. આ મોટા અહુરમજદની સરદારી હેઠલ ઘણાક ફરેસતાઓ (છ અમસાસપંદો) હતા કે જેઓમાં ખોદાની શકતીઓ સીવાયનો ફરક કદાચજ જાણી શકાએ. આ ફરેસતાઓ અહુરમજદની મકસદ બજાલાવતા હતા અને તેઓ પોતે માણસ જાત અને ખોદા વચે સંદેસો ચલાવનારાં સાધનો બનીયા હતા.

મીદીયનો આતમા અમર છે એમ માનતા હતા. વલી એવું પણ માનતા હતા કે ભલાં અને બુડાં માણસોના આતમાઓ એક અમુક રસતા (ચીનવત પુલ) આગલ આવતા કે જયાંથી ભલાં માણસોની મદદે સરોશ ફરેસતો પુલ ઉપર આવતો હતો કે જયાંથી તેઓને આશીરવાદ પામેલા રેહેઠાણ (બેહેસત) માં યાને અહુરમજદની નજદીક લેઇ જતો હતો અને બુંડાં માણસો પુલ ઉપરથી નીચે ખાડીમાં પડતાં હતાં કે જયાં તેઓને હમેસગી (રસતાખેજ) સુધી "અંગરેમેનીયુસ" ના રાજયમાં રેહેવાની સજાકરવામાં આવતી હતી.

મીદીયન ધરમમાં મુખય કરીને આતશ, પાણી, જમીન અને હવા એ મુલતતવોની વખાણ કરવામાં આવતી હતી અને તેઓ રૂપ, રંગવાલા દેવતાઓ (મુરતીઓ) ને માનતા નહીં હતા અને તેઓ મુરતીઓને ખોદા તરીકે માનવાને ધીકારતા હોવાથી દેહેડાં તથા દેવલો બાંધવાનું નાપસંદ કરતા હતા.તેઓની બંદગી કુદરતને લગતી હતી પણ તે ઘણી વીચીતર હતી. કુદરતની જુદી જુદી શકતીઓ ઉપર જેમ ગ્રીક લોકોએ દેવતાઓ મુકરર કરીઆ તેમ તેઓએ કરીઆ નથી. વલી તેઓએ હીંદુઓની માફક કુદરતની શકતીઓના આકાર બનાવયા નહીં હતા; તેઓ ખરેખર મુલ ચીજે આગલ બંદગી કરતા હતા."

"પ્રોફેસર ડાકટર હાઉગ" પારસીઓના ધરમ વીશેનાં પોતાનાં એક રેસાલામાં જરથોસત ફરેસતાઓની હસતી કબુલ રાખતો નહીં હતો પણ તેઓને ખોદાની શકતી અથવા બખશેશ દાખલ ગણી છે તે વીશે યજશનેના ૪૭ મા હામાંથી દાખલો તાંકી એમ જણાવે છે કે :—

"ગાથામાં અમશાસપંદોને વોહુમનો, અશવહીસટ, ખશથર વરઈય, સપેનત આરમઈતી હરઉવતાત તથા અમેરેતાતનાં જે જુદાં જુદાં નામોથી ઓળખવામાં આવેલા છે, તેઓ યજસનેનાં ૪૭ મા હાનો તરજુમો કરવાથી તેમજ તેમનાં મુલ ઉપરથી દીસે છે, તેમ કાંઈજ નહીં પણ જે સઘલી બખશેશો અહુરમજદને એકલા ઈશ્વર દાખલ ગણી જેઓ સાચું બોલી અને સારાં કામો કરી ખરાં અંતકરણથી તે શાહેબની બંદગી કરે છે, તેમને બખશે છે, તે બખશેશોનાં ભાવવાચક નામો અને વીચારો છે. જરથોસત પેગંમબરના વીચાર મુજબ તો તેઓ (યાને બખશેશો) કોઈબી જાતનો આકાર ધરાવતી નથી પણ ફરેશતાઓનો આકાર છે એવો વીચાર તો એ માહન શીખશક (જરથોસ્ત) ના લખાણોમાં તેની પાછલ થઈ ગયેલાઓ (જરથોસતરે તેમો) એ ઉમેરેલા છે."

"રેવરંડ એડવરડ જેમસ બરકલે" નામનો એક કાબેલ ખરીસ્ટી ધરમગુરૂ જરથોસ્તી ધરમની તારીફમાં પોતાનાં એક પુસ્તકમાં એમ લખે છે કે :—

"ઝંદ અવસ્તાનાં ઘણાંક ફરમાનો અને અગમચેતીઓમાં બીજી દુનીયાંને લગતી જે બાબદો આવેલી છે, અને જે ઉમદા મતલબો શમાયલી છે તેઓએ વીદવાંન શખસોનાં ધયાંન રોકયાં છે, અને આવી ઉમદા મતલબોનાં મુલ વીશે કેટલીક નહીં મનાએ એવી તરકો ઉભી થઈ છે. જરથોસ્તની ભવીશય વાણીઓ (અવસ્તાઓ) તેમજ તેનાં ફરમાંનો બીજી દુનીઆંને લગતાં ઘણાજ સરસ અને ડાહાપણ ધરાવનાર એક પુરૂસનાં વચનો તરીકે તથા સચાઈ શોધવાની તે (જરથોસ્ત)ની બેહદ કાલજીનાં પરીણામ તરીકે આપણે જો કબુલ કરીએ તો તેથી આપણે જે ધરમ પુસતક (બાઈબલ) હાલ ધરાવયેચ તેની સચાઈ ઘટી જવાની અથવા તેનું લખાણ ખોટું પરવાની કંઈ ધાસ્તી રહેતી નથી."

"પ્રોફેસર ઇ. કોબહામ બ્રુઅર એલ. એલ. ડી" નામનો એક કાબેલ વીદવાંન "ફરેઝ એનડ ફેબલ" એવે નામની પોતાની દીકસનરીને શફે ૯૭૫) મે જરથોસત અને તેના અવસ્તાની તારીફમાં એમ લખે છે કે :—

"ઝંદ અવસતા એ ઝોરાસટર અથવા જરથુસતર નામના માહાન પેગંમબરનો મોટો ગ્રંથ છે. એ મીદીયન જરથોસને મેજીઅન ધરમને સુધારેઓ હતો. અવસતા યાને "હઈયાતશબદ" એવે નામની ઉતમ કેતાબ ઝંદ ભાષાની અંદર ખ્રસ્તી સન પુરવે ૪૯૦) માં લખાયલી છે. કેટલાકો કહે છે કે "ઝંદ"નો અરથ "શરેહ" છે, અને ઝંદ અવસ્તા એ પારસીઓની ધરમ પોથી છે, અને તેમાં શરેહ સમાયલી છે..........અવસ્તા એ જરથોસતે બનાવેલું મેજયનો (માજદીયસ્નાનો) નું પવીતર પુસતક છે."

પ્રોફેસર ડબલ્યુ. આર. ઓલજર નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન "ભવીસયની જીંદગીના વીચાર" એવે નામના એક રેશાલામાં જીવનું અમરગપણું, બેહેસત, દોજખના વીચારો જે યાહુદી તથા ખરીસ્ટી ધરમોમાં છે તે જરથોસ્તી ધરમ ઉપરથી દાખલ થયા છે તે વીશે એમ લખે છે કે :—

"આપણી પાસે ઘણીક વગર શકની સાબેતીઓ છે કે જે વખતથી યાહુદીઓ બાબીલોનમાં કેદ પડયા હતા તેયારથી તે કરાઈસટનાં જાહેર થવા સુધીની મુદતમાં તેઓ (યાહુદીઓ) એ ઈરાંનીઓના ઈશ્વરી ધરમ ગ્નાનમાંથી ઘણીક બાબદો હાંસલ કીધી હતી એમ જેસીનીનસ, રોજમયુલર, સટુઅરટ, લયુક ડી. ઉવેત, અને નીનદીર જેવા વીદવાનો કબુલ કરી ગયા છે. આ

બાબદમાં જે ધણી ખરોબર શોધ કરશે તે કદાચજ વાંધો ઉઠાવશે. પણ યાહુદી લોકોના ઇશ્વરી ગ્નાન (ધરમ પુસતક) માં ઇરાંની (જરથોસતી) ધરમનાં ઘણાં ખરાં મુલતતવો આવી ગયાં છે. અને એ રીતે જોતાં એ (જરથોસતી ધરમનુ') ઇશવરી ગ્નાન ખરીસટી ધરમનાં ઇશવરી ગ્નાનનું મુલ છે. તે ઉપરથી ઇરાંનીઓએ બીજા ધરમમાંથી કાંઈ પણ લઇને પાછલા વખતમાં ખોટા દસતાવેજ ઉભા કીધા હોય એવું માનવાના કરતાં આએ મતો તો વધારે વાજબીછે કે જે ધરમ મતો પારસીઓ અને ખરીસટીઓમાં સાધારણ છે તે ધરમ મતો જરથોસતી ધરમ ઉપરથી મુસાઇ લોકોમાં અને તયાર પછી ખરીસતી લોકોમાં ફેલાવો પાંમયાં હતાં. "ડાકટર હાઊગ" જે એક ચાલાક વીદવાંન છે અને જે આ સઘલી બાબદોથી બીજા સઘલા વીદવાંનો કરતાં વધારે વાકેફગાર વીદવાંન હોવાને લીધે તેનું મત વધારે વજનદાર છે, તે ખાતરી પુરવક કહે છે કે કરાઇસટની અગાઉ પંદરસો થી બે હજાર વરસોની વાત ઉપર જરથોસત ઘણુંજ પુરાતમ જમાનામાં થઇ ગયો છે. વલી તે લખે છે કે બાંબિલોનમાં યાહુદીઓ દેશ નીકાલ થયા પછી યાહુદી ધરમમાં જરથોસતી ધરમની મોટી અસર પેવસ થઇ હતી કે જે અસર બેશક ફરેસતાઓ, સેતાન તથા મુવેલાંઓના રસતાખેજના વીચારોના બાબમાં હતી. એક હાથ ઉપર જયારે ખરીસટી વીદવાંનોની મોટી સંખયા એવુ જણાવી જાય છે કે જીવતું અમરગપણું તથા તેના કાંમોનો ઘટતો બદલો ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે જુનીતોરાતમાં દરસાવેલો છે ત્યારે બીજા હાથ ઉપર "બીશપ વોરબટન" જેવા માયાકુલ લખનારાઓ જણાવે છે કે તેમાં (યાને જુનીતોરાતમાં) ભવીસયની જીંદગી વીશે કાંઇ પણ લખેલું નથી પણ મરણ પછી માણસનો તદનજ તથા હમેસ સુધી નાશ થાય છે એ તેમાં (યાને જુનીતોરાતમાં) જાહેર કીધું છે. આખી દુનીયાંએ રસતાખેજનો વીચાર મુખ્ય કરીને યાહુદીઓએ જરથોસતી ધરમની રચના ઉપરથી ઇરાંનીઓ શાથના પોતાનાં સંબંધની મારફતે નવા નવા ફેરફારો કરી પોતામાં દાખલ કીધો હતો. ઇરાંનીઓ શાથનાં પોતાનાં લાંબા વખત સુધી ચાલેલા સંબંધને દરમેયાંન કેયામતને લગતા જરથોસતી વીચારોનાં બાહેરના મધુર રસ કથાના આકારથી યાહુદીઓ ઉપર ઘણીજ અસર થવાથી તેઓએ (યાને યાહુદીઓએ) તે વીચારો અખતીઆર કીધા અને પોતાનાં મજહબના મતો સાથે તેમને બનતી રીતે ભેલી નાંખીને પોતાના તરીકે ગણવા લાગયા એ વીશે, કેટલીક સાંખી સાદતો જુની તોરાતમાંથી મલી આવશે. ઇરાંનીઓ જેઓ પાસેથી યાહુદીઓએ એ મત લીધું હતું તેઓએ જે પાયા ઉપર એનો મદાર રાખેઓ હતો—તેની ઉપર એ યાહુદીઓએ પણ પોતાનો આધાર રાખેઓ હતો એવું જણાયલું છે. "નયુ ટેસટેમેંટ"માં મુખય કરીને "પીટર" ની બીજી આગાહી તથા જોન ધી બેપટીસટની દીનનો બનાવનાર જો કે સંસ્કૃટ કથાઓને મલતો થઇને "સેતાંન"ને તથા પાપીઓને દોજખમાં મોકલે છે તોપણ પોતાનાં વીચારો તેના તેજ રાખીને હવે પછી એક નવી દુનીયાં તથા એક નવાં બેહેસતની તે ઘણું કરીને આશા રાખેછે. સાંમટી રીતે લેતાં આ મરણ પાંમેલાંઓની કેયામત તથા છેલ્લા ઇનશાફની વખતે અશો માણસોથી પાપીઓનું જુદું પડવું અને આતશથી દુનીયાંનું નાશ પામવું તથા ત્યારપછી આખી દુનીયાંનું ફરીથી શરૂ થવું એ સઘલાંનું બેયાંન "નયુ ટેસટેમેંટ" તથા ઝંદ લખાંણોમાં એવીતો એક મલતી રીતે આપેલું છે કે, એ બનનેના બનાવનારાઓ વચે મોટો સંબંધ હતો એમ આપણે બેસક કહી શકીએ."

ઉપલોજ વીદવાંન પોતાનાં એજ પુસતકમાં આગલા કદીમ ઇરાંની જરથોસતીઓ પોતાનાં ધરમ ઉપર કેવી જાનફેસાંની કરતા હતા અને પોતાના ધરમને બચાવવાને માટે જંગલી

આરબો સાથે કેવી બહાદુરીથી લડતા હતા અને તે વેલાનો ઇરાંની મુલક કેવો બોહોલો હતો તે વીશે એમ જણાવે છે કેઃ—

"પારસીઓ પોતાના બાપીકા જરથોસતી ધરમને એટલે તો પયારો ગણીને એટલું તો માન આપતા હતા કે મોહોત અને દેશનીકાલ જેવી મોટી આફતો ખમચાં છતાં પોતાનો ધરમ તરક કરી શક્તા નહીં. લેવા પાકાંજેહ ધરમવાલાને જો કે આરબના લશકરોએ તાબે કીધા, તેઓને કેરમાનના પાહાડો અને હીંદુસથાનનાં કોસતાઓ સુધી નસાડીયા, અને મહમદી ધરમ કબુલ કરાવવાને માટે તેઓ ઉપર ભારે સેતમ ગુજારવામાં આવયો તોપણ જે વખતે કાસપીયન સમુદરથી તે ઇરાંની અખાત સુધીના બોહોલા મુલક માંહેલું દરેક ગામડું પોતાના ભપકાદાર આતશ કદેહથી સીંગારેલું હતું તથા જે વખતે (યાને ઇરાની શેહેનશાહત વેલા) એક સુરજ મુખી ફુલની મીસાલે જયાં સુર્યની આંખ ફરતી તે તરફ ઇરાંન ફરતું હતું—મતલબ એકે ઇરાંની મુલક એટલો તો બોહોલો હતો કે, તયાં સુર્ય કદીપણ અસત પામતો નહીં હતો તેવા વખતને મગરરીથી ધેયાનમાં રાખી સઘલી બારીકીઓ શાથે કીરીયા કરમો બજાવીને પોતાના ધરમને નહીં છોડી શકાય તેવાં ઝનુનથી વલગી રહયા હતા."

"મી૦ જેમસ ફરીમેન કલારક" નામનો એક વીદવાંન "અહુરમજદ અને અહારેમન" યાને નેકી અને બદી વચેની લડાઇનો વીચાર જે ખરીસટી ધરમમાં દાખલ થયોછે તે વીચાર જરથોસતી ધરમ ઉપરથી ઊતપન થયલો છે તે વીશે પોતાનાં પુસતકમાં એમ લખે છે કેઃ—

"જાણીતા અંગરેજ કવી મીલટન અને બીજા લખનારાઓએ બેહેસત અને દોજખના દેખાવો અને ખોદા તથા સેતાન વચે ચાલેલી લડાઇના બનાવો કવીતામાં લખીને જે પુસતકો રચેઆં છે તે પુસતકો જો જરથોસતના ધરમમાં નેકી અને બદીની હરીફાઇને લગતા વીચારો યાહુદીઓની મારફતે ખરીસટી ધરમમાં દાખલ થયા ન હોત તો કદીબી હસતી ભોગવતે નહીં."

આજના સુધારાનાં જમાનાની ફીલસુફી જે જરથોસતી ધરમ ઊપરથી ઉતપન થયલી છે તે વીશે પ્રોફેસર એડવરડ રોઠ નામનો કાબેલ જરમન વીદવાંન "મીસરાઓ અને જરથોસતીઓનાં એતેકાદ સંબંધી ફરમાનો" એવે નામનાં રેસાલામાં એક ગમ એમ લખે છે કે "જરથોસતી અને મીસરના પુરાતમ લોકોની અસલી ફીલસુફીઓ ઊપરથી આજની નવી ફીલસુફીઓએ જનમ લીધો છે."

"રેવરંડ ડાકટર જાન વીલસન" નામના મુંબઇમાં જાણીતા થઇ ગયલા કાબેલ ખરીસટી ધરમગુરૂએ સને ૧૮૫૮ માં "તરણ હજાર વરસપરનો ઇંડીઆ" એવે નામનો અંગરેજી ગ્રંથ છપાવી બાહાર પાડીઓ હતો તેમાં હીંદુ એરીયનો અને અસલી કદીમ ઇરાંનીઓ વીશે જણાવતાં કદીમ ઇરાંનીઓ બુતપરસતી રસમને કેવા ધીકારતા હતા તે વીશે લખતાં એમ જણાવે છે કે "વેદો ઇસુખરીસતના આવીઆ અગાઉ શુમારે બારશેથી તે પંદરસો વરસ પર લખયા હતા. જે લોકોના ધરમનું વરણન એ વેદોમાં કીધેલું છે તે લોકોને આરીઅનું નામ એ પુસતકોમાં આપેલું છે. આરીઅ બોલનો અરથ "આબરૂદાર લોક" એ રીતે કેટલાક લોકો કરે છે, પણ વીદવાંન લોકો ઘણું કરીને અસલી ઇરાંનના વસનારાઓને એ નામ આપે છે. આરીઅ લોકો અવલ ઇરાંનની જમીનમાંથી નીકલેલા હતા તેમાં કશો સંદેહ નથી. એ લોકોનાં બે મોટા ભાગ થઇ ગયા હતા તેઓમાંના એકે પોતાની અસલ જમીન છોડીને હીંદુકુસ પરવતો ઓલંગીને કાબુલને મારગે પંજાબમાં સીંધુ નદીના કાંઠાપર પોતાની વસતી કીધી અને બીજો ભાગ એટલે કદીમ ઇરાંનીઓ જેઓની નસલ હાલના પારસીઓની છે તેઓએ જયારે જોયું કે એ નીકલી ગયલા લોકોએ પોતાનું નામ આરીઅ સાબેત રાખયુ છે, તયારે તેઓએ પોતાને "આરીઅ વેઇજો" એટલે ખાશ અથવા ખાલેશ આરીઅ, એવું નામ

આપીઉં હતું. એ નામ વંદીદાદની પેહેલી પરગદમાં આવેલું છે. એ ઉપરથી આપણે જોઈયે છીએ કે પારસીઓ તથા બરાહમણો અસલના વખતમાં એક કુલ તથા એક જાતના હતા એટલુંજ નહીં પણ એઓનો ધરમ પણ એકજ હતો. અવસતાઓની વાતોને વેદની વાતોમાં કેટલોક સંબંધ દેખાય છે. જયારે આરીઅ બરાહમણો હાથની બનાવેલી મુરતીઓ તથા પુટલાંઓને માનવા લાગા તયારે પારસીઓએ તેઓને ધીકારી કાઢીઆ અને તેઓની સાથેનો સંબંધ તોડી નાખયો, અને એવુ સમજવા લાગા કે એ બુત પરસત લોકો જે ભકતી કરે છે તે બધી સેતાનની છે, અને જે બધા બોલો ભગતીના તેઓ વાપરે છે તે સેતાંનને લગતા છે અને "દેવ" બોલનો અરથ પારસીઓ બુરો સમજવા લાગા."

આજદીયસની જરથોસતી ધરમ કેવો પુરાતમ છે અને એ ધરમ ઉપરથી "ઇબરાહીમ" પેગંમબર જે મુસા પેગંમબરની આગમજ થઇ ગયો છે તેણે પોતાના ધરમનો પાયો જરથોસતી ધરમ ઉપરથી રચેઓ હતો તે વીશે નામીચો જરમન વીદવાંન પ્રોફેસર "એનરસટ ડીબંનસન"જુની બાઇબલ તથા મુસાની પોથી અને જરથોસતીઓની ઝંદ અવસતાઓની તપાસો કરી પોતાના ૧૮૬૫ માં છાપેલાં પુસતકમાં એવું લખે છે કે :—

"ઇબિરાહીમ પેગંમબર જે ઇસુની પુરવે ૧૮૨૫ નાં વરસ ઉપર ૧૭૫ વરસની ઉમરે મરણ પામેયો હતો તેના અસલી વડવાઓ "કાલડીયન" નામના પાહાડોની હદમાં વસતા હતા અને ઇબિરાહીમ જયારે ઉમરે પુગો તેવેલા એ મુલકમાં જરથોસતી ધરમ ફેલાવો પામેલો હતો તેથી ઇબરાહીમે જરથોસતી ધરમની મુખય બાબદોની માહીતગારી મેલવેયા પછી પોતાનો ધરમ લોકોમાં ફેલાવેઓ હતો".

ઉપલી બાબદને મલતો વીચાર નામીચો વીદવાન "જીયોરજ રોલીનસન" પણ જણાવે છે કે "ઇબરાહીમ પેગંમબરનાં જમાનાની પુરવે બે હજાર વરસો ઉપર જરથોસતનો જમાનો હતો."

નામીચો ફરેંચ વીદવાંન "આનકુલીટીલ ડુપેરો" જરથોસતી ધરમ વીશે રચેલાં પોતાના બીજા પુસતકને સફે ૫૯૨ થી ૬૧૬ સુધી જરથોસતી ધરમની નીતીની બાબદ અને એ ધરમની મુલ મતલબની ખુબી જણાવતાં લખે છે કે :—

"એક ઓદાને માનવો, ભલી ચીજ પસંદ કરવી બુરી ચીજથી દુર રેહેવું, પોતાનાં કરતાં જે કોઇ વડો હોય તેને માન આપવું. દુનીયાંમાં માણસ જાત સાથે ભાઇબંધી અને નેકીથી ચાલવું અને માણસોનાં સુખનો વધારો કરવો."

"મી૦ લેટર" નામનો એક વીદવાંન ગ્રંથકાર જરથોસતી ધરમ પુસતકોમાં શું શું બાબદો જણાવેલી છે તે વીશે પોતાનાં પુસતકમાં એક ગમ એમ જણાવે છે કે :—

"જરથોસતનાં ધરમ પુસતકોમાં દુનયાંની અવલ પેદાયસ તથા જીવ વીશેનો ખોલાશો જણાવેઆમાં આવેયો છે."

"ધી ડાકટરીઅન ઓફ ઇનકારનેસન" એવે નામનાં એક અંગરેજી ચોપાનીયાંને સફે ૨૦ મે જરથોસતી ધરમની ખુબીમાં એમ લખે છે કે :—

"જેબી કાંઇ હાલ કહેવામાં આવે છે, તેની સચાઇને પારસીઓનો જરથોસતી ધરમ ટેકો આપે છે. એ ધરમમાં અવતાર ચીજને માટે તદન ઇનકાર કરવામાં આવેલો છે. પારસીઓને ધરમ શીખાડનાર શીક્શક મોટા પેગંમબર જરથોસત હોવાથી જેમ બુધ લોકો "શાકીઅમુની" ને માને છે તેમ પારસી લોકો એ મોટા દરજજાનાં પેગંમબરને માને છે. પારસીઓનું પવીતર ધરમ શાશતર અવતાર ના પાડે છે એ તેની મોટાઇ છે અને જરથોશત જેવા મોટા પેગંમબરને તેઓ (માને જરથોસતીઓ) ઇશવરી દરજજાનો ગણે છે, જોકે તે તો એક માણસ હતો. એ પેગંમબરની તારીફમાં ઘણા સખુનો લખવા, એજ તેની મોટાઇમાં ખતરો નાખનારી બીના છે."

"લડન રીલીજીઅસ ટરાકટ સોસાઇટી" એવે નામની કરીસચીયન ધરમગુરૂઓની મંડલી જરથોસતી ધરમનાં ફરમાંનો શું છે તે બાબે પોતાનાં પુસતકમાં એમ ખોલાસો કરે છે કે :–

"જરથોસતનાં ફરમાંનો એ હતાં કે ઉપયોગી ઝાડો રોપવાં અને સુકી જમીન ઉપર પાંણી પોંહોંચતું કરવું અને એવાં કામ કરનારને આખેરતની "નજાત" મલશે એવું ફરમાવેલું હતું તે છતાં એ ફરમાન ઉપર ઘણું સુધી ધેયાંન આપવામાં આવીઉં ન હતું. માજદીયસની ધરમની સથાપના કરનારે (પેગંમબર જરથોસતે) એવું ફરમાવેઉં હતું કે, જે કોઇ ખબરદારી તથા ઉદયોગથી જમીનમાં બી વાવશે તેને દસ હજાર મરતબે બંદગી કરે તે કરતાં વધારે સવાબ લાગશે. એથીજ કરીને સાસાનીઆન તબકકાનાં પાદશાહોનાં જમાનામાં કદીમ ઇરાંનીઓ આ માહાભારત કામ (ખેતી) કરવાને ઉલટ બતાવતા હતા અને તેનું પરીણાંમ એ નીપજેઉં કે ખેતીવાડી આબાદ હાલતમાં આવી અને સરવે લોકો સુખ ભોગવવા લાગાં એવું કરટીઅસ, એમીએનસ, મારસેલીનસ, અને બીજા પરાચીન કાળનાં ગ્રંથકારો લખી ગયાછે."

પારસીઓની શેહેનશાહતનો પાયો નાખનાર હખામનીઆન વંશનો નામીચો શેહેનશાહ "કાઇરસ" (સાઇરસ) કે જેને ખીલારોકી તખતીઓમાં "કુરૂશ" લખયો છે અને જેને યાહુદી લખનારાઓ 'ખોરેસ'નાં નામથી ઓલખી ગયા છે તે મહાતમાં શેહેનશાહ પોતાનાં જરથોસતી ધરમ ઉપર કેવો ચુસત હતો તે વીશે નામીચો યુનાની ગ્રંથકાર "ઝેનોફન" જે-આજ ૨૨૧૦ વરસ ઉપર થઇ ગયો છે તે પોતાના પુસતકમાં એમ લખે છે કેઃ—

"ઇરાંની શેહેનશાહતનો સથાપનાર "સાઇરસ" ધરમને માન આપી ઇશવરની ભકતી કરવા ઉપર એટલું તો ધયાંન આપતો હતો કે તેણે ખાસ ધરમ ગુરૂઓને નેમી ઘટતી કરીયાઓ સાથે સવારને પોહોર ઇશવરની ભકતી કરાવવાનું ચાલું કીધું હતું. શેહેનશાહ સાઇરસની આ ખુબીની ઘેરેઘેર નકલ થવા લાગી, તમામ ઇરાંનીઓમાં સવારે બંદગી કરવાનો રીવાજ ચાલુ થયો અને સાઇરસના જમાનાથી તે હાલના જમાનાં સુધી એ રીવાજ ચાલુ રહેઓ છે. પોતાની પરજામાં થયલી એવી રોતની એકીનદારીના વધારાથી સાઇરસ ઘણો ખુશી થવા લાગો કેમકે તે કેહેતો હતો કે જે પરજા ઇશવરનો ડર રાખી તેની પરશતેસ કરે તે પરજા પોતાનાં હાકેમ તરફ પણ ફરમાબરદાર રેહેવીજ જોઇએ."

મી૦ ટામસ પેન નામનો એક કાબેલ અમેરીકંન વીદવાંન જેણે ખરીશટી ધરમ વીરૂધ પુસતકો રચેઆં છે અને જેણે તેમાં ફરીમેશન ધરમનાં મુલ પાયા વીશેની બાબદ જણાવતાં તેનો સથાપનાર જરથોસત હતો એવું જણાવેલું છે તે એમ લખે છે કેઃ—

"પુરાતમ જમાનાનાં કયા વખતમાં અથવા કઈ કોમમાં એ ફરીમેશન ધરમ પરથમ જાહેર થયો હતો તે વીશેની તવારીખ અંધારામાં રહી ગઇ છે પણ ઘણું કરીને ઇજીપટ, બાબીલોન અને ખાલડીઆન લોકોને લાગુ પાડવામાં આવે છે. સુર્યની બાર રાસીની દેખાઇતી ચાલ ઉપરથી ઇરાંનીઓને કાંનુન બતલાવનાર જરથોસતે તેનું (યાને ફરીમેશનનું) એક ધરમ સાસતર બનાવેઉં હતું કે જહાંથી (યાને ઇરાંન દેશથી) પીથા ગોરસ તે યુનાન દેશમાં લાવયો હતો."

વલી એજ બાબદ વીશે મી૦ જીઓરજ સમીઠ નામનો એક કાબેલ વીદવાન કે જે ઇંગલંડની રોએલ આરટેલરી કોલેજનો એક શીકશક હતો અને જે કેનટ નામનાં શેહેરની ફરીમેશનરીનો પરોવેનશીઅલ ગરાંડ માસતર હતો તેણે શને ૧૭૮૩ માં વરસ ઉપર "ધી યુસ એંડ એબીયુસ ઓફ ફરીમેશનરી" એવે નામનું એક પુસતક છપાવી બાહેર પાડીઉં હતું તેમાં ફરીમેશન ધરમનાં કાયદા અને રીતભાંત જરથોસતી ધરમ ઉપરથી છે તે વીશે તે એમ લખે છે કે :—

"ફરીમેશન ધરમં કદીમ જમાનાના કયા વખતમાં અને કઇ કોમના લોકોમાં પરથમ

ઉતપન થયો ને વાત વગર તવારીખના જમાનામાં લખાએલાં પુસતકોના પેટમાં આવા એલી છે. તોપણ એ વાત ઘણુ કરીને ઇજીપ્સીયન તથા બાબીલોનીયન તથા કાલડીયન લોકો ઉપર લાગુ પડે છે. તે પછી જરથોસત જે પારસીઓનો પેગમબર છે તેના કાયદા (અવસતા) તથા રીત ભાત ઉપર એ ધરમ લાવવામાં આવયો યાને શુરજની દેખાઈતી બારે રાશીની ચાલ ઉપર તેઓ ચાલવા લાગા તે પછી તેહાંથી (યાને ઈરાંન દેશથી) પીથાગોરસ એ ધરમને યુનાન દેશમાં લાવયો હતો.[1] શુરીય જે છે તે ઓદાની દેખાઈતી મોટી નીશાન છે જેને પારસી લોકો દેખાઈતો કેબલો કરી માનેચ અને સઘલી તેઓનાં ધરમની રીત રશમ શુરીઆની ચાલ જે બારે રાશીઓમાં છે અને એનો પરતાપ જે પુરથવી ઉપર છે તે શાથે મળતી છે અને ફ્રીમેસનવાલાઓએ પણ એજ રીત પકડેલી છે. પારસીઆ એ માહાભારત નુરાની વશતુને એમ શમજી માને છે કે એ શુરીય જે છે તે અનદીઠ પરમેશવર જેને વગર અંતના જમાંનાનો સાહેબ કરી કહે છે તે સાહેબની જાહેર દેખાઈતી જાગતી નીશાંની છે."

"પ્રોફેસર ડાકટર એલ એચ. મીલસ" નામનો કાબેલ વીદવાન પોતે કીધેલા ગાથાના તરજુમાવાળા પુસતકના દીબાચાની છેવટે જરથોસ્તી ધરમની તારીફ કરતાં એમ લખે છે કે:—

" આગળા વખતમાં જરથોસ્તી મહજબથી જે સાધારણ ફાયદાઓ ઉતપન થયલા છે તે વીશે થોડાજ વીચારો ઉમેરવાની અગત છે. લાંબા જમાનાઓ સુધી લાખો માણસોના મન ઉપર અજવાલું પાડવું અને તેઓના આતમાને ઊંચી પંકતીએ મુકવો એ જો કંઇપણ અગતયતા ધરાવતું હોય તો સઉથી અગતયના પરીણામો લાવવામાં જરથોસ્તી ધરમની જોરાવર અસર હતી એ ના પાડવા માટે મજબુત સાબેતી જોઇએ. લોકોને પોતાની બહાર જોવાને બદલે પોતાના (દીલની) અંદરજ જોતાં શીખવવું અને તેઓને એમ માનતા શીખવવું કે દુઃખ અને પાપ ઓદાની કાંટા ભરેલી શકતીમાથી ઉતપન થતાં નથી, તથા સારા વીચાર, વચન, અને કામને સઘલી પવીતરાઈ માટે જરૂરના જાણવા તથા અંતઃકરણથી કીધેલાં કામો પરમાણે છેલા ઇનસાફની (યાને રસતા એજની) વેળા આશા બાંધી અને રૂહ નેકીના બેહેશતમાં યાતો બદીના દોજખમાં જશે અને અંતઃકરણનું સુખ અથવા દુઃખ તેના બદળા તરીકે મળશે એમ શીખવવું એ બાનાઓ ગંભીર તવારીખ લખનારાઓ કંઈ થોડાક અગતની વીચારી શકશે નહીં. અને બીજા હાથપર અગરજો એઓને ઘણી અગતયની કબુલ કરવામાં આવે તો માણસ જાતની તવારીખને જેઓ કીમતી ગણે છે તેઓ સઘળાઓએ ઝંદ અવસતાને માન આપવુ જોઇએ અને તેનો અભયાસ કરવો જોઇએ."

રાવ સાહેબ વીશનું રામચંદર એમ. એ. પોતાના "કરીટીસીઝમસ ઓન રીલીજીઅનસ" એવે નામનાં સને ૧૮૭૯ માં વરસમાં છપાવેલાં પુસતકમાં જરથોસતી ધરમ વીશે એમ લખે છે કેઃ—

" કોઇપણ માંણસે-કહો કે લખનારે, શોધકે, અને વકતાએ બીજા ધરમોના વીવેચન કરતી વેલા એ જરથોસતી ધરમ જેવા બુલંદ ધરમને વીસરવો જોઇતો નથી, કેમકે એ ધરમમાંથી પણ ઘણું ને ઘણું નવું અને ધયાન રોકનારૂં આપણને મલયા વગર રેહેતું નથી."

---

[1] ઉપલા વીદવાંનને મલતા વીચાર ડાકટર ડાડ નામનો એક કાબેલ વીદવાંન જે ફરીમેસનનો ગરાંડ માસતર હતો તે લંડનની ગરેટ કુવીનસતરીટમાં આવેલા ફરીમેશન હાલમાં ફરીમેસનની ઉતપતી બાબે કરેલાં ભાશાણ વેલા એમ બોલીયો હતો કેઃ—"ઇ. સ. પુરવે ૧૦૦૦) વરશ ઉપર ફરીમેશન ધરમનો પાયો નખાયો હતો તે પછી ઇ સ. પુરવે ૫૦૦) વરશ ઉપર પીથાગોરસ ઉગમન (ઇરાંન) દેશથી આપણા આથમણ દેશને પરકાશ આપવા સારૂ લાવયો." વલી આલબરટ મેક તથા ડોનલડ કેમબલ નામનાં ફરીમેસનની મોટી પદવી ધરાવી ગયેલા નામીચા વીદવાંનો એમ જણાવી ગયા છે કેઃ—"કાબેલ વીદવાનો એમ કહે છે કે ફરીમેસન ધરમ પુરાતમ પારસીઓ યાને જરથોસતી ધરમ પાલનારાઓમાંથી ઉતપણ થયેલો છે."

રાજ્યમાન રાજેશ્રી ભાઇશંકર સવરૂપભાઇ "માનવના ધરમની મોજ" એવે નામનાં છાપેલાં ચોપાનીયામાં જરથોસ્તી ધરમ વીશે એમ લખે છે કેઃ—

"હમો હીંદુઓ પણ જરથોસતી ધરમને ઇનશાફ આપવાનું વાજબી શા માટે વીચારીયે છીયે, કે તેમાં પણ વીવેકનો ભંડાર સમાયલો છે."

"મી० એ. વાહીન લો" નામનો એક વીદવાંન સને ૧૮૩૩ માં "રીપબલીક ઓફ લેત-રસ" એવે નામનાં પોતાનાં ચોથા વાલંમમાં જરથોસતી ધરમ વીશે એમ જણાવે છે કેઃ—

"જે ઉતમ ધરમો મેં જોયા છે, તેમાં જરથોસતી ધરમ તો મેં છેક બુઢાપામાં જોયો છે, બાકીતો હું આગલથી એ ધરમને માટે પણ ઘટતું કરતે."

"રેવરંડ મી० એસ. જી. થીબરબ" નામના એક અમેરીકન ધરમ ગુરૂએ તારીખ ૨૪ મી મે સને ૧૮૮૪ ને દીને જુદા જુદા ધરમોને લગતું એક ભાશાણ કરયું હતું તે સમાપત કરતી વેલા જરથોસ્તી ધરમ વીશે જે થોડાક શબદો કહયા હતા તેમાં તણે એમ કહી સમજાવીયું હતું કે "જે ધરમોનું મેં એક ટુકું બીઆન આપીઉ છે તેઓમાં જરથોસતી ધરમ ફકત વખાણવા લાયક છે અને તેની સફાઇ ફકત નીરમલ છે. ઇરાંનીઓની બંદગી ઝંદ ભાશામાં લખાયલી છે કે જે ભાશા એટલી તો મધુર છે કે તે કાંનને પણ ખુશી આપે છે—તેઓની બંદગીના સબદો તેઓના ધરમની શરૂઆતથીજ ઘણાજ પવીત્ર છે અને તેઓના અરથો એટલા તો સાગ અને ઉંડા મીનીંગ ધરાવે છે કે હજુર સુધી કોઇ પણ પુરતી રીતે તેઓને (અવશતાને) સમજી શકતું નથી."

"કરનલ હેનરી એશ આલકાટ" જે થીઓસોફીકલ સોસાયટી નામની મંડલીનો પરમુખ ગણાય છે, તે મુંબઇના પારસીઓની અરજ ઉપરથી જરથોશતી ધરમની મુલ મતલબ વીશે તા० ૧૪ મી ફેબરવારી ૧૮૮૨ ને દીને મુંબઇના ટાઉનહાલમાં કરેલાં ભાશાણમાં એમ બોલેઓ હતો કેઃ—

"આજની બાબદ ઉપર પારશીઓની હજુર ભાશણ આપવાનું તમારૂં આમંતરન મેં મોટી શંકા શાથે કબુલ રાખીયું છે. ભાશણનો વીશય એટલો તો ઉતમ, તેનું વાચન એટલું તો કીમતી અને તેના વીભાગ એટલા તો સંખીઆબંધ છે કે કોઇબી હઇયાત માણસ તેને એકજ ભાશાણમાં પુરતો ઇનસાફ આપી શકે નહી. મજદયશની ધરમના ગુપત અરથમા આજ વરસો થયાં મેં જે કેટલોક ભાગ લીધો છે તેનેથી અતરે હાજર થયલા શીખેલા પારશી વીદીયારથીઓમાં માતર એક બેનગી વાકેફ કરવામાં હું ફતેહ પામીશ તો હું બરૅજ ઘણો ખુશી થવશ. તમારો જુનો ધરમ જે જરથોશતે ઇરાનના મુલકમાં જાહેર કીધો હતો, અને જેણે એક વેલા હીમાંલય પરવતની પેલી બાજુની આખી દુનીયાંને ચકચકીત કરી નાંખી હતી, તેવો તમારો ધરમ હાલની વીદવાની છેલામાં છેલી શોધને અનુસરતો ઉતરે છે. તમારા ધરમનું સથલ સચાઇની ટોચ ઉપર છે, તે ગેબી વીદયાનો જીવતો પાહાડ છે, કે જેની ઉપરથો માણસ જાતના આગલા વડીલો કે જેઓ ભેદી વીદયાનું ગ્નાન ધરાવતા હતા તેઓએ સઘલા ધરમોની રચના કીધી છે, અને તે ધરમોએ સેંકડો ઓલાદોના વીચારો ઉપર અસર કરી છે, તથા તેમની ઉલટોને ઉતેજન આપેઉં છે. જરથોસતે જે ધરમનો ઉપદેશ કીધો—પછી તે ધરમ જુનો કે નવો હતો—તે એટલો તો ઉમદા હતો કે પશચીમ તરફની ફીલસુફીની ઓસ દેશની વડી પાઠશાલા ઉપર નહી ફાટી શકે એવી રીતે તણે (જરથોસતે) પોતાનો છાપ મારેલો છે. જરથોસતી ધરમ પરથમમાં અતીશય ભેદાઇ બાશીપત ધરાવનારો હતો. એવો બાલેશ ધરમ બીજો હું કોઇ જાણતો નથી કે જેને ભેદી

વીદ્યા જાણનારા વીદ્વાન તથા બાહોશ લોકોએ સરવેથી મોટી પદવી આપી છે. એવો ઊતમ ધરમ દેખાતી રીતે પડી ભાંગીઓ છે. એ ધરમ બાહારની એવી કીરીયાઓથી ભરપુર છે કે જે સમજી શકાતી નથી. તે ધરમ એક વખને પરકાશીત ખુબીઓના ભંડારથી ઘણો ભરપુર હતો, જે હાલમાં ખખડી ગયો છે; એટલું છતાંબી એ ધરમને તેનું અસલ ખરૂં રૂપ પાછું આપી શકાય એમ છે. હજુર સુધી તેની રોશની પરકાશે છે. તમારા ધરમમાં જેટલી મકમ તથા પાયાદાર સચાઈ ભેદ ભરેલાં રૂપમાં સમાવલી છે, એટલી બીજા કોઇબી ધરમમાં નથી એવું તમો આગલ જાહેર કરવાને તમારા ટોલાના બે ચાર જણને મેં ઉશકેરીઆ હતા, પણ તેઓએ તે કામ હાથ ધરીઉં નહી તેમાં મારી કશુર નથી."

"મીસીસ ફરાંસીસ પાવર કાબ" નામની એક કાબેલ વીદ્વાન અંગ્રેજ સ્ત્રીએ શને ૧૮૬૫ માં જરથોસતી ધરમ ઉપર એક રેશાલો લખીઓ છે, તેમાં તે એમ જણાવે છે કેઃ–

"જરથોસતી ધરમ સઘલા ધરમો કરતાં ઘણો પુરાંનો છે. એ ધરમની નીતીની અસરથી તેના પાલનારા ઇરાંનીઓ શકતીમાં અને દબદબામાં એટલા તો વધી ગયા હતા કે તેઓની બરોબરી કોઈ કરી શકતું ન હતું. અને એજ નીતીની અસર પાછલથી થોડી ઘણી યાહુદીઓને મલી. અને યાહુદીઓ ઉપરથી કરીસચીઅન પંથમાં દાખલ થઇ હતી. જરથોસતે લોકોને જે ધરમ શીખવીઓ હતો. તે ધરમ એકજ ખોદાને માનનારો હતો, પણ પાછલથી તે ધરમમાં બીગાડો થયો હતો. ઝંદ અવસતાનાં પુસતકો માહેલી બાબદો જે તેનાં પુરાતનપણાંને લીધે, તથા ઘણી બુલંદ નીતીના એક ધરમને આગલ વધારવામાં તેઓએ જે ભાગ લીધો તેને લીધે, એકદમ માનવાને લાયક છે તે બાબદો પેહેલ વેહેલાં તો નાશીપાશી પેદા કરે એવી છે, પણ "વીહીટની" લખે છે તેમ "અગરજો આપણા અસલી વીચારો અને ખેતીનો અભયાસ માગતા હોઇએ, યા ધરમ અથવા ફીલસુફી શીખવા માંગતા હોઇએ અથવા શાહેરીના ખેયાલથી આપણાં દીલપર અસર કરવા ચાહતા હોઇએ તો ઝંદ અવસતા મધેથી આપણી મતલબને લગતું થોડું ઘણું મલી આવશે." પણ એ પુસતકો સજીવન થયાં છે, તેની કીંમત એવી રીતે તપાસવી ન જોઇએ. માણસ જાતની શરૂઆતની તવારીખ વાંચવા તથા દુનીયાંને પીછાણવા માણસે કોશેશ કેમ ચલાવી, તે શોધી કાહડવા આપણે એ પુસતક (અવસતા) ને પકડીએ છીએ બલકે આપણ એટલા સુધી કહી શકશું કે જે રોશનીઓ (અવસતાઓ) આ દુનીયાંમાં જનમેલાં દરેક માણસને અજવાલું આપે છે, તેનાં પેહેલાં કીરણો જોવાને જે હમેશગીનો જાહેર થયલો ધરમ (જરથોસતી ધરમ) જેમ જેમ દીવસ ઉગતો જાય છે તેમ તેમ વધુ પરકાશે છે. તેનાં બાબદાદનાં કીરણ જોવા માટે આપણે એ પુસતકો (અવસતા)ને હાથમાં પકડીએ છીએ. હાલના પારશીઓ જેઓ સાઇરસ તથા દારાએશની આગલી શેહેનશાહતનો બાકી રહેલો એક ભાગ છે તેઓના ધરમ કરતાં બીજી કોઈ પણ કોમનો ધરમ માન સાથ જોવાને તથા તેમના ધરમ સાઝા ઉલટથી તપાસવાને હક ધરાવતો નથી. આવતી દુનીયા (હમેશગી) ની જીંદગીનું ધરમ તતવ જે જરથોસતનું ગણાય છે, અને જેનો સઘલો સાર ઝંદ અવસતામાંથી મલી આવે છે અને જે ઝંદને હમણાના પારસીઓ માને છે તે અતીશે મોતેબર વીચારનું ઠંડે છે. જે કોમે આવતી દુનીયા વીશે આ પરમાણે વીચાર બાંધયો હોય તે કોમે અલબતાં જરૂર કરી નીતીની ગતીમાં ઘણો મોટો મરતબો હાંશલ કીધો હોવો જોઇએ. જરથોશતીઓને ભણવા ફરમાવેલી બામદાદને વખતની સુંદર બંદગીઓમાં અહુમજદથી આશરો મલવાની બંદગી કરી, પોતાની જોડવેલી ફરજ અદા કરવા બાદ તેઓ (જરથોસતીઓ) ને હુકમ ફરમાવેલો છે કે દરરોજ આ બુલંદ, અસરકારક જાહેરનામું (યાને બંદગી) ગોખીઆ કરે, (યાને બંદગી કરીઆ કરે). તે એ કે રસતાખેજને વખતે દોજખનો નાસ કરેઆમાં

આવશે આ રીતનું ધરમ તતવ જેમાંથી માણસને સેવટની ફતેહ આગમજથી જણાએલી હોએ તેને તેવી લડાઇમાં બદીની સાંમને બાહાદુરીથી લડવામાં મદદ કરે ને બાબે સક ધરવા એ કાંઇ સેહેલું નથી આમ વીચારીએ તો શું ભુલ ગણાએ? જરથોસતીએ જેવી સચાઇથી આ મોટી લડાઈ માથે લીધેલી છે, જેહેવી સચાઇથી તે ભલા બુરા વચ્ચેના વીચાર જાણી ચુકો છે અને જેહેવી દીલસોજીથી ભલાઈની બાજુએ તે પોતાને ફેરવે છે તે સેવટની ફતેહના આ એતેકાદમાં તેને મદદ કરતી હશે. તેનો કંઇ વેહમી, સુસત, તપેસરી ધરમ નથી. આ ધરતી ઉપર જીવ તથા સુખનો વધારો કરવાને તે (ધરમ) તેના ઉપર મોટી ફરજ નાખે છે. તેની મેહનત કરવાની, પરણવાની, રોપવા તથા વાવવાની, દાંન પુન કરવાની ફરજ છે, જે ફરજ હીંદુસતાંનમાં હાલના પારસીઓ ખરેખર ઘણીજ ઉમદા રીતે અમલ કરે છે. કાંજે તેને પોતાની ધરમ પોથીમાં ચેતવણી દાખલ જણાવીઆમાં આવેલું છે કે જે ધણીઓ બખસવાની હોંસ રાખતા નથી, તેઓ સારૂ રેહેવાની જગો નીચે છે. આવાસ કરવાને તેને મના કરેલી છે કાંજે સારાં કામમાં વાપરવા સારૂ સોંપેલી સખાવતીને નબલી કરવી એ દોસ ભરીઉં છે, તે (જરથોસતી) જો એવુ વીચારતો હોએ, કે ભલાઈ દુનયામાં હકુમત ચલાવનારી સખતી છે. તો તે આવાં નીતી સાસતરનું કુદરતી પરીનાંમજ ગણાએ. જેઓએ આ પરમાણે કરવાને બેહદ મેહનત લીધી હશે તેઓએ બદી અથવા દુઃખ જોતાને વાર તેને દફે કરવા મેહનત લીધી હશે; તેઓ પેલા સચાઇ ઉપર ઘણોજ ભરોસો પામીઆ હશે કે આપણી ફીલસુફીનો છેલો સબદ તે આ એક ખરેખરો માવતર–ફરજંદના સબદ જેહેવા ધરમનો પેહલો છે તે એ કે "હરેક રસતે પણ સેવટે નેકીજ બુરાઇ ઉપર ફતેહ મેલવસે"

"પ્રોફેસર યુજીન બરનુફ" નામનો એક નામાંચો ફરેંચ વીદવાંન કે જે ફરાંનસની પાદશાહી પાઠસાળાનો પ્રોફેસર હતો તેણે જરથોસતી ધરમની ખુબી બાબે તેમજ અવસતા માહેલી નીતી વીશે પોતાના "કોમન તેરી શુરલ ઇઅસના" નામનાં સને ૧૮૩૩ માં છપાવેલાં પુસતકમાં પારસીઓ જે યસતમાં ખોદાની બંદગી કરે છે તેની શું ખુબી છે અને તેવી બંદગી કરવાથી તેની અસર કેવી પોંહોંચે છે તે ઉપર પોતાનું મત જણાવતાં લખે છે કેઃ—

"આ જગાએ બતલાવવાનું મારૂં કામ નથી કે એક કાયદો (અવસતા) જે આપણા જાતી ભલાં ગુણોને વધારવામાં મદદ કરે અને માંણસો ઉપર જે મોટી અગત દાખલ ફરજ નાંખે કે બદીનાં મુલ સાથે સદા લડીયા કરવું તેની અસર એશીયાનાં લોકો (ઇરાંનીઓ) જેઓએ જુદે જુદે વખતે તે (કાએદો) એખતીયાર કીધો હતો તેઓમાં કેવી થઇ હશે! તોપણ આટલું તો કેહેવાઇ શકાય છે કે જે લખાંણ (અવસતા) મરદાનગીને મલતું તેમજ ધરમને પણ લગતું જે ઘણીખરી યસનોમાં જોવામાં આવે છે તે એવી તો શુરભરી એબારતમાં લખીયામાં આવીઉં છે કે અસલી તવારીખને આપણે કબુલ રાખીએ તો સાઇરસની શેહનશાહત જે છેક ઊંચી વધી ગઈ હતી તે વેલાની મરદોની મન શકતીને તેની (અવસતાની) અસર પોહોંચીઆ વીના રહી નહી હશે."

"આઇનોઝ રીપોઝીટરી" નામના એક અંગરેજી માસીક ચોપાનીયાંના સને ૧૮૪૨ ના ડીસેમબર માસના અંકમાં જરથોસતી ધરમ વીશે એક લખાંણ કરવામાં આવીઉં હતું તેમાં જરથોસતીઓ એકજ ખોદાને માંને છે તે વીશે એમ ખોલાસો આપીયો હતો કેઃ—

"પારસીઓના ધરમને માજદીયસની અથવા યઝદાંપરસતી કરી કહે છે અને તેનો અરથ "ખોદાપરસતી દીનનો" કરી થાએ છે. "મજદ તથા યઝદ" એ શબદોનો અરથ "ઇસવર" નો થાય છે તથા "યસની" નો અરથ બંદગી–આરાધના કરવાનો થાએ છે. મોટી બંદગી કરતી વેલા એ નુરી ચીજો (આતસ અથવા સુરીય)ની તરફ જરથોસતીઓ પોતાનું

મોકું કરે છે કાંયકે તે અંનદીક ઇસવરની દેખાતી નીશાની છે. તેઓ દરરોજ પોતાનાં આતશ કદેહોમાં જાય છે, તથાં વાયેજે થતી નથી પણ સઘલા પોતાની બંદગી કરે છે. તેઓના આતશ કદેહોમાં તેઓ આતશને પાક અને પવીતર કરી મોટી જાલવણીથી રાખે છે અને તે બાબેની કીરીયાઓ ઉપર તેઓ (મોબેદો) ઘણું ધ્યાન આપે છે."

"પ્રોફેસર મોનીયર વીલીયમ" નામના એક જાણીતા કાબેલ વીદવાને "નાઇનટીંથ સેનચરી" નામનાં અંગરેજી માસીક ચોપાંનીયાંમાં જરથોસતીઓ વીશે એક બાબદ લખતાં જણાવીયું છે કેઃ—

"પારસીઓનું પવીતર વતન ઇરાન છે અને તેઓનો ધરમ જે એક વેલા ઇરાનના ગંજાવર વીસતારમાં ફેલાયો હતો, અને જે સઘલી ઇરાની પરજાનો ધરમ હતો તેના તેઓ (જરથોસતીઓ) મુબાબ હયાત રહેલા સખસો છે. તેઓ હીંદુની મુરતી પુંજાને પસંદ કરતા નથી તથા લાકડાં અને પથરના દેવોને માનતા નથી. પારશીઓ જાતે ચાલાક અને ઉલટમંદ છે, તથા અંગરેજી કેલવણી અને સુધારાની તેઓપર ઘણી સારી અસર થઈ છે. હીંદુ તથા મુસલમાનો કરતાં તેઓ વધુ આગલ વધેલા છે. તેમના ધરમની ફરજેમાં સખાવત પેહેલી છે. એ આખી કોમમાં એકખી ભીખારી આપણને જડશે નહીં. હો પછી પારશીઓ ઘણા વધી મોટી સંખ્યામાં થાય, એવી સરવે કોઈને ઇછા છે."

"મીસ બલાકવાલ" નામના એક વીદવાન ગ્રંથકારે દુનયાંના જુદા જુદા ધરમની ખોલ કરી તેનો એક ગ્રંથ બનાવેઓ છે તેમાં આગલા ઇરાંનીઓ એકલા એકજ ખોદાની પરસતેસ કરતા હતા તે વીશે લખે છે કેઃ-

"ઇરાંનીઓ બુતપરસત નહીં હતા, તેઓ એક ખોદાને માનતા હતા તથા તેને સઘલી ચીજોનો પેદાનો કરનાર કરી ગણતા હતા. અને તેઓ ખોદાની બંદગી કરતી વેલા આતશને માતર ખોદાની નીશાંની તરીકે ગણતા હતા."

"યુશીબી એસ શાલાવરતી" નામનો એક વીદવાન રૂમી ગ્રંથકાર જે ઈ૦ સ૦ ચોથી તથા પાંચમી સદીની વચે થઇ ગયો છે તેણે પોતાની "ફીલોસોફીક" અથવા "મેજીક" નામની કેતાબને સફે ૧૯૧—૧૯૨ માં જણાવેલ છે કેઃ-

"બુતપરસતી લોકોના ધરમો કરતાં જરથોશતી ધરમ સરવેથી ઉમદા છે, કારણ કે એઓ (જરથોસતીઓ) ખોદાને માનનારા છે, અને ખોદાની પેદા કીધેલી નુરીચીજો-સુરજ અને ચંદર તરફ માનની નજરથી જોનારા છે."

નામીચો વીદવાન "જીયોરજ રાલીનશન" પોતાના પુસતકમાં જરથોસતી ધરમની તારીખમાં એમ લખે છે કેઃ-

"તમામ નીતીનો જમાવ ભલી મનશની, ભલી ગવશની તથા ભલી કુનશનીમાં જરથોસતે સમાવેલો છે તે ઉપર વીચાર કરવાથી એ ધરમની ભલી નેમ વીશે આંપણી ખાતરી થાય છે માણસને ગોયા આ દુનીયાંની બહેતરીને કાજે અને આ દુનીયાં ગોયા માણસના ઉપયોગને કીજે બનાવી છે, એવો જરથોસતી ધરમનો કોલ છે. જરથાસતી ધરમ અસલમાં ઘણો પવીતર હતો પણ પાછલથી મીડીયન લોકોની સંગતમાં એ ધરમ પાલનારાઓ વસવાથી કેટલીક નાપસંદ બાબદો આમેજ થઇ હશે એવું લાગે છે"

"પ્રોફેસર ડાકટર એડોલફ રાપ" નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન કે જે જરથોસતી ધરમનો એક અભયાશી છે, તેણે "ઇરાનીઓનો ધરમ અને રેવાજો" વીશેનું એક પુસતક બનાવીઉં છે, તેમાં તે લખે છે કેઃ-

"આપણા લખાંણોના આધાર ઊપરથી આપણુ એવું નકી કરીએ છીએ કે ઇરાનીઓની શેહેનશાહતની શરૂઆતમાં એ લોકોનો હોરમજદી ધરમ ખરેખરો પોતાની ચહતી હાલતમાં આવીયો હતો, તેમજ જે વેલાએ એ શેહેનશાહત પડી ભાગી તેજ સાથે એ હોરમજદી ધરમનીબી પડતી થઇ હતી."

"પ્રોફેસર ડાકટર વીલીયમ ગાઇગર" નામનો જરમન વીદવાન કે જે જરમની દેશનાં એરલેનગન શેહેરની પાઠશાલામાં પુરવ દેશની ભાશાનો પ્રોફેસર છે અને જે જરથોસતી ધરમનો એક અભ્યાસી ગણાય છે, તે પોતાના અસલી ઇરાનનાં "પુરવ ભાગના સુધારા" એવે નામના એક રેસાલામાં જરથોસ્તી ધરમની તારીફમાં એમ લખે છે કેઃ—

"જરથોસતનો ધરમ સુધારાનો ધરમ હતો, એ ધરમ પોતાની મેલેજ બેમાલુમ ઉગી નીકલેલો ન હતો. પણ ગુમરાહી ઉપર સુધારો કરી રચાયલો હતો."

"મો૦ આરઠર હેનરી બલીક" નામનો એક કાબેલ અંગરેજ વીદવાંન કે જેણે અવસતાના જરમન તરજુમાનો અંગરેજીમાં તરજુમો કરયો છે તે પોતાનાં પુસતકમાં જરથોસ્તી ધરમ બાબે મત આપતાં જણાવે છે કેઃ—

"મજદયસનાંન ધરમ કે જેણે યાહુદીઓના ધરમની સેંકડો વરસ અગાઉ રૂહનું અમરગપણુ અને પેલી જાંહાનના બદલા બાબે શીખાડયું હતું, અને જે ધરમે ખરીસ્તી ધરમની હજારો વરસ અગાઉ જાહેર કરયું હતું, કે માણસજાતે બોલવામાં, કરવામાં તેમજ વીચારવામાં અશો રેહેવું (યાને સાચું મન રાખવું) જોઇએ, અને ગુનાહનો બદલો વલવાની અગાઉ પસતાવું જોઇએ છે, તે ધરમના માનનારાઓને બેકદરપણાંથી જાનવરોને વટીક મારવાની મના ફરમાવેલી છે, અને તેબી જે વેલા ફરેંચ અને અંગરેજોના વડવાઓ પોતાના દેવતાઓને માણસોનો ભોગ આપતા હતા તેવે વખતે; તયારે તો આવો અશો બુજરોગ ધરમ આખી સુધરેલી દુનીયાંમાં માન પામનારો છે, કે જેને માટે પારશીઓએ મગરૂર રેહેવું જોઇએ છે."

"ધી કોરનહાલ મેગેઝીન" નામના લંડન શેહેરમાં નીકલતાં ચોપાંનીયાંના ઇ૦ સ૦ ૧૮૮૩ ના અકટોબરના અંકમાં જરથોશતી ધરમ અને તવારીખને લગતું જે લખાણ કરવામાં આવીયુ છે તેમાં લખે છે કેઃ—

"પારશીઓના ધરમ, રેવાજ અને તવારીખને લગતું ગ્નાન બહુ ધીયાંન આપવા જોગ છે. પારશી ધરમ દુનીયાંમાં બહુજ જુનો છે, અને હાલમાં તે ધરમ પાલનારા માતર મુઠીભર છે, તોપણ અસલના વખતમાં એ ધરમ આખી સુધરેલી દુનીયાંનો ગણાતો હતો. મેરથાનની લડાઇમાં અસલના ઇરાંનીઓ અથવા હાલના પારશીઓના વડવાઓ જો ઉલથાપ ખાઇ મારીયા ગયા ન હતે તો યુરોપ અને બીજા દેશોમાં ખરીસ્ટી ધરમ પેવશ થવાની સેંકડો વરસ અગાઉ જરથોશતી ધરમ ઘણે ઠેકાંણે દાખલ થઇ ગયો હતે."

"મોશીઓ એડમંડ પલાચટ" નામનાં એક ફરેંચમેને "રીવયુ ડી ડુ મોનેદ" નામના પતરમાં પારસીઓ અને તેમના ધરમ વીશે લખતાં જણાવેલ છે કેઃ—

"જરથોસ્તનો ધરમ કંઇજ નહી પણ ખોદાની હસતી, તેનું બલ, માણસ જાતની સંભાલ કરવાની તેની ખુબી અને તે ઉપરાંત આતશને એક કેબલા તરીકે માન આપવાનું શીખવે છે. બુરાઇનાં તતવ અને બુરાઇને ઉતપંન કરનાર આહરેમનને ધીકારવાને તે ધરમ ફરમાવે છે. આ વીચારો સરવે ધરમને મલતા છે પણ એક ચીજ એવી છે, જે બીજે કેથે જણાતી નથી. જરથોસ્ત શીખવે છે કે આખી દુનયા એક ખોદાને માનનાર થાય, તેની

ઘણો વખત અગાઉ આહરેમન યાને બદીનું મુળ નાશ પામશે. આ એક દીલાશા ભરેલું ફરમાંન છે અને તે પારસીઓના પવીતર આતમાંના નચાત વીશે ઘણો ચલકતો વીચાર આપે છે."

"એડીનબરો રીવીઉ" નામના એક અંગરેજી ચોપાનીયાના અક્ટોબર ૧૮૮૫ ના અંકમાં "ઇરાંનના અસલી રહેવાસીઓ" એવી આરટીકલમાં પારસીઓ એકજ ખોદાને માનનારા છે તે વીશે લખે છે કે "પારશીઓનો ધરમ એકજ ખોદાને માનવાનો છે પણ એ લોકો ઘણા ધરમવાલાઓ શાથે મેલાવાને લીધે કેટલીક રીતે ગુચવાઇ ગયા છે."

"સર રીચરડ ટેમપલ" નામના મુંબઇના આગલા ગવરનરે તા૰ ૧૧ મી આગસ્ટ ૧૮૭૭ માં ટાઉન હાલમાં પારસીઓ વીશે ભાશાણ કીધું હતું તે વેલા જરથોસતી ધરમની કેટલીક ખુબીઓ વીશે તે એમ બોલાઓ હતો કે:--

"તમો લોકો ધરમની જાલવણી માટે તમારૂં વતન તજી આવેઆ છો કે જે ધરમનાં કેટલાંક ફરમાનો હમો ખરીસતીઓ વટીક ઘણી સારી રીતે સમજીએ છીએ. કેમકે એ ધરમે સરવથી ઉમદા એ શીખવેલું છે કે માણસોએ મરણ પામવા પછી પાછા ઉઠવાનું છે, અને આ જીંદગીમાં જે કંઇ સારાં કે માઠાં કામ થયાં હોએ તેનો ખોદાની હજુર હીશાબ આપવો છે. એવા એક મોતેબર ધરમને માટે તમારા વડવા આરબો સાથે હીમતથી લડયા હતા. સેવટે સાચું બોલવા વીશે તમુને ભલામન કરવાની તો કંઇ ગરજ નથી કારણ કે સાચું બોલવું એ તો જરથોસતી ધરમનો અસલ કલામ છે કે જે ધરમને હમો લોકો બી વખાણીએ છીએ અને તમારા ધરમની ખુબીઓ અને કેટલીક નાદેર સચાઇઓ સરવે કોઇને રોસન છે."

"ડો૰ ઊવીલીયમ સમીથ એલ. એલ. ડી." નામના વીદવાંને પોતાની "ડીકસનરી ઓફ ગ્રીક એંડ રોમન બાઓગરાફી"માં જરથોસતનાં કદીમ અવસતાઓ બાબે જણાવેલુ છે કે:-

"જરથોસતે જણાવેલી ખરેખરી અગમચેતીઓ (અવસતાઓ)નો મોટો સંગરહ હજુર, લગીન જાણીતો ચાલુજ રેહેલો છે. હાલના વખતમાં એ પુરાતમ ભવીશપવાણીઓ (અવસતાઓ) ને જો બનાવતભરી ગણવા કસીબી તકરાર ચલાવીએ તો તેને વીદવાન લોકો ખચીતજ હસી નાખે."

બેલજીઅમના "વરસેલશ" નામના શેહેર મધેના એક વીદવાંન ખરીસતી ધરમગુરૂએ "કમપેરેટીવ માઇથોલોજી" નામનાં ફરેંચ ભાશામાં નીકલતાં ચોપાનીયાના શને ૧૮૮૫ ના ડીસેમબરનાં અંકમાં જરથોસતી ધરમ તથા અવસતાની તારીફનાં એમ લખેલું છે કે:--

"જરથોસતીઓના અવસતા ભાશાનાં તમાંમ નખાણો અતીશય ઉમદા નીતી તથા ફીલશુફી ભરેલાં છે."

"પરોફેસર એમાલેજે ડી હીલોન" નામનો એક રસીયન વીદવાન કે જે રસીઆની પાદશાહી પાઠશાલાનો પરોફેસર છે, તેણે વંદીદાદ ઉપર એક નીબંધ રસીયન ભાશામાં લખેઓ છે જેને માટે તે એમ ખોલાસો કરે છે કે:—

"અવસતામાં ગુનાહો માટે સજાના જે ફરમાનો જણાવેલાં છે તે ઘણાક યુરોપીયનો આપણને સમજાવવા માંગે છે તે કરતાં ઘણા વધારે માણસાંઇપણાને છાજતાં છે એમ હું એમાં સાબેત કરૂંછું. સપેનત મઇનયુસ અને અંગરો મઇનયુસ નામના બંને મીનોઓના મુલની મેં એમાં તપાસ કરી છે અને એ બંને મીનોઓને લગતાં ફરમાંન ધરમ સબંધી આચરણ ઉપર અને ધરમના આચરણથી તે ફરમાંન ઉપર કેવી અસર થાય છે તે બાબત હું

તકરાર કરું છું. દુનીયાનો સરવેથી પુરાતમ મહજબ (માજદીયસની ધરમ) કે જે મહજબ માટે હું અતીશે મોટું માન ધરાવું છું તે મહજબના ઉપાધીયા તરફથી મને જે એક પતર અને એક પુસતક મલીઆં છે તેને હું ઘણીજ કીમતી યાદદાસત તરીકે લેખું છું અને મારા અભયાસીઓમાં અવસતાના અભયાસ માટે પચાર ઉશકેરવાની અને તે માનવંતાં પુસતક (અવસતા)ની ખરી સમજ વીશે થોડી રોશની આપવાની મારી કોશેશ માટે તેને હું એ પુરતો બદલો લેખું છું."

"લોરડ બીશપ મલુરીન" નામનો મુંબઇનો આગલો રોમન કેથોલીક પંથનો વડો ધરમ ગુરૂ, જેણે 'ઝોરાસટર એનડ કરાઈસટ' એવે નામે એક રેશાલો લખેઓ છે, તેમાં એ ધરમ ગુરૂએ જરથોસતી ધરમને શરવે એરીયન ધરમ કરતાં ઉંચો ગણી જણાવેલ છે કેઃ—

"અસલી આરીય ધરમ, જેણે ખોદા વીશેના પોતાના વીચારો, સબકો અને રૂપો રોશની અને આતશ ઉપરથી લીધા છે, તે ધરમ અસલી "સેમેટીક" અને "ચામાઈટ" લોકોના કુદરતી વસતુઓને માનવાના ધરમ કરતાં ઘણો ચઢતો છે. તેમજ વલી એ આરય ધરમ ખાલદીયન અને એશીરીયન તથા ઈજીપશીયન અને ફીજીયન લોકોના ધરમ કરતાં પણ ચઢતો છે. જરથોશતી ધરમ એ બીજા ધરમોની એક મુખ્ય શાખા છે, માટે તે સઘલા ધરમો કરતાં એ ધરમ ચઢયાતોજ હોવો જોઈએ"

"લનડન રીવીઉ" ના અધીપતીએ સને ૧૮૬૫ માં અવસતાના અંગરેજીમાં થયલા તરજુમા ઉપર મત આપતાં લખેલ છે કેઃ—

"આ આખી પોથી (અવસતા) માં અશોઈ (સચાઇ) થી જીંદગી ગુજારવાની મોટી અગતીયની તાકીદ ફરમાવેલી છે. માણસને જનમીઆ પછી અશોઇથી રેહેવું એ ઉમદા ચીજ છે, એવું તે (અવસતા) માં ખંતીથી જણાવેલું છે. જયાં સુધી પારસીઓ તે માહેના ફરમાનોની ખુબી પરમાણે ચાલશે તયાં સુધી તેઓએ મેલવેલી કીરતી સચવાશે, એમ મનાય છે. તે સાથ તેઓ (જરથોસતીઓ) ના ધરમને માન મલવાનો વાજબી દાવો જે અંગરેજી રાજયની બીજી પરજા (ખરીસતી સીવાય) ને મલી ન શકે તે તેઓને મલશે."

પારસીઓ તથા તેઓના ધરમને લગતી એક બાબત લંડન ટાઇમસ નામના પતરનાં તા૰ ૨૫ મી ડીસેમબર ૧૮૬૭ ના અંકમાં છપાઇ છે જેમાં જણાવેલ છે કેઃ—

"આખી દુનીઆંની વસતીમાં બરાંહમનો અથવા હીંદુઓની વસતી હાલના જમાના સુધી સેંકડે ૧૩) ટકાની ગણીઆમાં આવે છે અને "બુધ" ધરમ પાલનારાઓની વસતી સેંકડે ૩૧) ટકાની ગણાય છે તેઆરે એ પારસીઓ અથવા જેઓને ગેરવાજબી રીતે આતશપરસતોંબી કહે છે તેઓની વસતીની ગણતરી માતર ૧૦૦૦૦૦) એક લાખ શુધીનીજ આવી અટકી ઇઆને આખા દુનીઆંમાં આજ એટલાજ પારસીઓ બાકી રહેલા છે. પણ જો "મારાથન" અને "સાલેમીસ"ની મોટી લડાઇઓમાં ઈરાંનના આગલા પારસીઓના પાદશાહોની હાર નહીં થાઇ હતે તો પારસીઓની "હોરમજદી દીન" અથવા "યઅજદાં પરસતી" આજ આખી પુરથવીનાં તમામ સુધરેલા મુલકોમાં ફેલાઇ ચુકી હતે ઇઆને દુનીઆંના તમામ સુધરેલા ટોલાઓમાં એ પારસીઓનો ધરમ પાએદાર થયો હતે. પાછલા જમાનાંમાં જેઆરે "સાસાનીઅન" ટોલાના પાદશાહોના અમલમાં પારસીઓનો ધરમ અને પાદશાહી પાછી સજીવન થાઈ હતી તેઆરેબી "કરીસચીઆંનીતી" યાને જીસસ કરાઈસટનો ધરમ કસી રીતે તેવા ઉપર ગાલેબ થઇ શકેઓ નહી હતો. પારસી લોકો આતશની પરેશતેશ કરે છે એવું તેઓ કબુલ રાખતા નથી પણ બંદગી કરતી વખતે એક નુરાંની ચીજની સનમુખ

ફરમા રેહવાને તેઓને ફરમાવેઆમાં આવીઉ છે એવું માને છે. પારસીઓનો ધરમ અથવા ધરમ પોથીનાં લેખો ઘણાં કડણ સમજાએ છે. પારસીઓ માતર એકજ ખોદાને માને છે અને એકનીજ બંદગી કરેછે. પારસીઓના ધરમની મુલ નીતી તરણ ચીજો ઉપર છે—તેમાં પેહેલું "સારૂં વીચારવું, બીજું સારૂં બોલવું અને તરીજું સારૂં કરવું." બદીના બદલામાં સજા થશે અને નેકીના બદલામાં ખુબીજ હાંસલ થસે એવું એકીન પારસીઓ ધરાવે છે અને ગુનાહની માફી મેલવવાનો આધાર તે ખોદાનીજ મેહરબાંની ઉપર રાખે છે. પારસી લોકો પોતાની દીનપર ઘણાજ ચુસ્ત રહે છે અને તેથી તેવો ખરીસટી ધરમમાં કે મુસલમાની ધરમમાં કે હીંદુના ધરમમાં કોઇ કદાચજ વટલે છે. એનો સબબ એવો દીસે છે કે એ લોકોના પોતાનાજ ધરમનો ખુબી ભરેલો સારાંઉસ હોવાને લીધે—તથા તેઓના ધરમનીબી ઘણીજ પાકીજે નીતીઓને લીધે-તેમજ ઘણા પુરાતમ જમાનાથી એ ધરમ મોટી કીરતી સાથે ચાલતો આવેઓ છે તેને લીધે—તથા એ પારસીઓ પોતાના આગલા વડવાઓના વીચારો તરફ માન ભરી નજરથી જોતા રહે છે તેને લીધે તેઓ કોઈ બીજા ધરમમાં એકાએક વટલી જતા નથી એવું સમજાય છે."

જરથોસ્તીઓને કેટલાક મુશલમાન ગરંથકારો અદેખાઇ અને ધીકારના સબબોથી "ગબર" એટલે ખોદાને નહી માનનારા અથવા દુરવંદો કરી લખી ગયા છે. તે શબદોના રદીઆમાં "સર આઇશાક નીયુટન" નામનો નામીચો અંગરેજ ફીલસુફ પોતાના "ક્રોનોલોજી ઓફ ધી પરશીયનસ" નામનાં પુસતકમાં જણાવે છે કેઃ—

"જે ધરમમાં માતર એકંજ ખોદાને માને અને પુતલાં પુંજે નહીં તેવો ધરમ માનનારા તથા તેઓના ઉપાસીઆઓંને "ગબર" નો ખેતાબ લગે છે પણ બીજાં જુદદીનોના ધરમમાં જે વેહેમ બેશી ગયો છે તે સાથ સરખાવતાં પારસીઓના ધરમને "ફીલસુફી ધરમ" નું નામ આપવું જોઇએ છે."

એજ મુજબ મોનશીઓ હીલાવાલી નામનો એક ફરેંચ વીદવાન પોતાનાં પુસતકમાં ઉપલા "ગબર" બોલ વીશે એવો જવાબ આપે છે કેઃ—

"પારશીઓને 'ગબર' કહેવાયજ નહી, કેમકે તેનો અરથ—"ઇનફીડલ" અથવા એથીસ્ટ અથવા બીન મહજબ યાને વગર દીનવાલો કરી થાય છે, પણ આ (જરથોસતી) ઓ તો ઇરાનમાં બેહેદીનોને નામે ઓલખાય છે, કે જેનો અરથ "ભલી દીનનો" કરી થાય છે."[1]

એક યુરોપીઅન વીદવાંને અવસતા વીશે પોતાના એક જાહેર ભાશણ કરતીવેલા જરથોસતી ધરમ વીશે એમ કહી સમજાવ્યું હતું કે :—

"ગ્રહસથો આ અવસતાની નાહાની કેતાબમાં જરથોસતીઓની નીતીને લગતી અને સવદેશાભીમાંની જીંદગી વીશે આવેલું છે. પણ તે નાહાની ચોપડી જે તમારે મનસે એક જુની ધરમપોથી લેખે ગણાય છે, તે અમારે મનશે તો એક ઘણીજ ઉપયોગી છે. અસલી જમાની ઇરાંનીઓની જીંદગીનું પુરણ વરતાંત તેમાં આવેલું છે તેથી અમારે મનસે તો તે સહુથી સરસ, પુરણ અને ખુલ્લા સાક્ષી દાખલ તે પુસતક ઉપયોગી છે. અવસતાનું ધતી-

[1] વલી સર ઊલીયમ આઉસલી પોતાની ઇરાન દેશની મુસાફરીવાલાં પેહેલલાં પુસતકના તરીજા બાબમાં શફે ૧૦૨માં એમ લખે છે કે "ઇરાંનના જુલમગાર મહમદીયાંનોએ ધીકાર ભરેલી રીતે તેમની યાને પારસીઓની પીછાંન ગબરના નામથી કરી છે અને જેનો અરથ તેઓ ઘણો ખરો ઇનફીદલ એટલે જે કાફર સબદને મલતો કરે છે પણ ગબર શબદ તેના અસલ અરથ પરમાંણે તો અપમાંન ભરેલો નથી કારણ કે મુરતીઓ વગર એકજ ખોદાની પરસતેસ માટે તાકીદ કરનારા મહજબ ઉપર એતેકાદ રાખનારાઓ અથવા તો ધરમ ગુરૂઓ એવો એ ગબર શબદનો અરથ થતો હતો. એકજ ખોદાની પરસતેશ ફરમાવનારો જરતોસતી ધરમનો બીજા બુતપરસત ધરમોના વેહેમો સાથે મુકાબલો કરતાં તેને યાને જરથોસતી ધરમને ફીલસુફી ભરેલા ધરમનું નામ દરોબસત બેસતું આપે છે."

હાસીક વરણન, અને વીદ્યારથીની નજરમાં આવતી અગતયની બાબદો વીશે માતર મેં તમને કહયું છે. પણ દરેક ધરમવાલો એક અગતનો સવાલ પુછે છે તે એ કે તેનો ધરમ કેટલો પં-કાયલો છે, અને કેટલાં આદમીઓ તેથી વશ થયાં છે, તે ધરમની ખુબી શું છે. જરથોસ-તનો ધરમ ઉમદા હતો અને જીંદગીની બારીક ખુબીઓ સમાવેલી હતી. જરથોસતી ધરમ પાલનારાઓને તે બે ચીજ શીખવે છે જે ચીજ વીશે તેઓ આગલ અણજાનીઆ હતા. આએ બે ચીજ એ છે કે નીતીની ફરજ અને આશા. આએ બે ચીજ જે માણસ ધરાવે છે તે પોતાની જીંદગી અને નશીબ ઉપર મુસીબત પડે છે તો સેહલાઇથી શહન કરી શકે છે. જરથોસતી ધરમ પાલનાર જો પોતાની આખી જીંદગી સુધી નેક વીચાર, નેક સખુન અને નેક કામની વમાસન કરે અને તે પરમાણે અમલ કરે તો તેને સુખ પરાપત થાય છે. જરથોસતી ધરમ માતર એટલુંજ શીખવતો નથી, પણ તે એવું શીખવે છે કે જો એક માણ-સ પોતાની ફરજ બરોબર અદા કરે છે તો આખરે તેની ફતેહ થાશે."

જરથોસતીઓ સુરીય તથા આતશને ખોદાની મહા બલવંત શકતીઓ તરીકે ગણી માંન આપે છે તે વીશે એક અંગરેજ વીદ્દવાને જણાવેલા વીચાર:—

"પારસીઓમાં જેઓ કેલવણી પામેલા છે તેઓ સુરીયની આરાધના (બંદગી) એવું સમજીને કરે છે કે સુરીય જે છે તે ખોદાની માકુલીયત, તેની ફેજ, તેની જીવ આપનારી અસર તથા તેની બીજી બુજરેગી ભરી શીફતોની નીશાની છે, કારણકે સુરીયને તેઓ (જરથોસતીઓ) હઇયાતી તથા નુરનો બખશનાર તથા મધયમમાં મુકેલી એક નામીચી વસતુ સમજે છે, કે જેની આસપાસ દુનીયાંની સઘલી પેદાયશો ફરે છે. ઘણા લોકો જેઓ "શર આઇસાક નયુતન"ના માહાભારત પુસતક તરફ અચરતી સાથે જુવે છે, તેઓને એ વાત (જ-રથોસતી ધરમ પુસતકોની ખુબી)થી ખોલ કરવાને બની આવશે કે સુરીય જે પુરથવીની વચમાં છે, અને જેથી કરોડો જીવજંતુ સુખ પામે છે, તેની પરસતેશ દુનયાના ઘણાખરા ભાગોમાં કરયામાં આવે છે. આ મોટાં નુર (સુરીય) ને પારસીઓ જેવું માન આપે છે તેવું માન તેઓ તેનાથી ઉતરતી નીશાની જે અગની (આતશ) છે તેને પણ આપે છે."

સુરીય કે જેને ખોદાની એક માહા બલવંત શકતી તરીકે ગણી જરથોસતીઓ એક કેબલા તરીકે માન આપે છે તે કેટલો લાયક છે તે વીશે ગ્રેટ બરીટનની પાદશાહી કાલેજના પદારથ વીગણીયનનો પ્રોફેસર "જૉન ટીનડલ" નામના એક નામીચા વીદ્દવાને પોતાના પુસતકમાં કોધેલી સ્તુતી :—

"અએ શુરય બલતા પાહાડોનું ફાટવું, અને ભરતી ઓટના ખુદરતી બનાવો શીવાય અમારી પુરથવી ઉપર બનતા સઘલા બનાવો તારાથી ઉતપન થાયછે. તું ઇંદરીય અને નીર-ઇંદરીય જીવવાલા અને બીજી સરવે કુદરતી શકતીઓનું મુલ છે. દરીઆના પાણી બંધાઇ ન જતાં પ્રવાહી રૂપમાં જલવાઇ રહે છે, એ તારા પરતાપ છે. તારાજ પરતાપથી હમારી વાતા વરણ પોતાનું વાયુ રૂપ જાલવી રાખે છે, દરીઆમાં અને વાતા વરણમાં ઉતપન થતાં તોફાંનો તારી શકતીથી ઉભાં થાય છે. તારીજ શકતીથી પાંણી અને બરફની નદીઓ પાહાડો ઉપર પોતાનું વેહેવું કરે છે. પાણીના મોટા ધોધો અને બરફના મોટા પ્રવાહો તારાં બળને આભા-રી છે. તારાંજ બળને ગગડાટ અને વીજલી આભારી છે. આ પુરથવી ઉપર બળતો દરેક આતશ, આ બોહોલી ધરતી ઉપર બલતો દરેક ચેરાગ પોતાની ગરમી અને રોશનીનાં મુળ તરીકે અએ બલવંત આફતાબ, તુંનેજ માને છે."

રેવરંડ ડાક્ટર મરે મીચલે "હીંદુસથાંન માહેના ધરમો" એ બાબદ ઉપર એક ભાશણ

તારીખ ૨૧ મી મારચ અને ૧૮૬૧ માં પુણા મધે કરેઉ હતું તે વેલા જરથોશતી ધરમ વીશે બોલતાં તેણે એમ કહી સંભલાવેઉં હતું કેઃ—

"પારસીઓ કંઈ પુતલાં પુજનારા નથી. માતર તેઓ ખોદાનીજ પેદાએસને માન આપે છે. મુખય કરી તેઓ આતશને આરાધે છે; વલી વધારે કેલવણી પામેલા શખસો આપણને એવું કહે છે કે તેઓ આતશને ખોદાનાં નુરની એક નીશાન તરીકે માન આપે છે. તેઓમાં એક આબરૂદાર મંડલી (રાહાનુમાએ માજદીઅસની સભા) ઉભી થઇ છે કે જે જરથોસતી ધરમને તેની આગલી પવીતરાઇ ઉપર લાવવાની કોશેશ કરે છે. એ મંડલીવાલાઓ પારસીઓને એકલા એકજ ખોદાને માનવાની રાહાનુમાઈ કરે છે અને તેઓના એક દસતુરે હમણાજ એ બાબદ ઊપર ભાશાણ કરીઉં હતું અને જરથોસતીઓ એકલા એકજ ખોદાને માનનારા છે એવું તેણે સાબેત કરવાની કોશેસ કરી હતી. તે અને બીજા કેલવાએલા જુવાનીઆઓ પોતાના ધરમમાં જે હીંદુઓની વેહેમી રસમો દાખલ થઇ છે તે કાહાડી નાખવાની કોશેશ કરે છે. કુસતી કે જે સઘલા પારસીઓ કંમરે બાંધે છે તે ૭૨ તારની છે, અને જયારે તેઓ બંદગી કરે છે તયારે તેને ઘણીક વખતે છોડે છે. એ લોકોના આતશબેહેરામમાં જરથોસતી સીવાએ બીજા કોઇને જવાનો હોકમ નથી. વલી તેના પવીતર ગુંબજમાં તો માતર મોબેદોથીજ જવાએ છે. એ મોબેદો જયારે બંદગી કરે છે (બોએ દે છે) તયારે હમેશાં પોતાનાં મોહોડાં ઉપર પદાંન બાંધે છે, કેમકે જો તેમ નહી કરે તો તેના દમથી પવીતર આતશ અપવીતર થાએ. આતશને શુખડ અને એવાંજ બીજાં સુગંદી લાકડાંઓનો ખોરાક આપીઆમાં આવે છે.• રૂસીયન લડાઇ અને હીંદુસથાંનમાં ઉઠેલા બલવાનું સેવટ આવયાથી (પારસીઓમાં) જાહેર•બંદગીઓ કરવામાં આવી હતી."

વલી એજ ડાકટર મરે મીચલે, લનડન ખાતે જુન શને ૧૮૮૮ માં મલેલી ખરીસટી ધરમ ગુરૂઓની એક સભાની હજુર જરથોસતી ધરમ બાબે જે મત ઓચરેલ હતું, તેમાં તે બોલયો હતો કેઃ—

"જે પરજા સાથે યાહુદીઓને બહુ અતલગનો સબંધ હતો તે પરજાનો ધરમ જાણવી જોગ હોવો જોઇએ. જરથોસતીઓનું ધરમ પુસતક ઝંદ અવસતા ખરીસટીઓના ધરમ પુસતક બાઈબિલનાજ કદનું છે. બીજી જાતોના ધરમ કરતાં જરથોસતી ધરમ સરવેથી ચહડતો, સરવેથી સવચછ અને સરવોતમ ગણાય છે તે વાજબી છે. જે પદારથની પરસતેસ થાય છે તે કશી અનીતીની ખાશીયત ધરાવતી નથી. જરથોસતીઓ મુરતીઓને પુજતા નથી અને પુજામાં કશું ધાટકીપણું વાપડતા નથી. જરથોસતીઓ જે પડે તે ખમવું એવું માનતા નથી પણ બુરાઇ સામે લડતા રહે છે. જે મુરતી પુજામાં હીંદુસથાન ડુબી ગયું છે તેમાં ઈરાંનને ડુબતું જરથોસતે બચાવીયું હતું."

વલી એજ રેવરંડ ડાકટરે પોતાના એક આગલાં લખાનમાં ખુદ જરતોસતી ધરમની બાબતમાં બીજા જે જુદા વીચાર આપેઆ છે તે આ મુજબના છેઃ—

"યાહુદી અને ખરીસટી શીવાયના ધરમોમાં જરથોસતી ધરમ પોતાની કેટલીએક ચોકસ ખાશીયતોને લીધે એક ઊચો દરજજો મેળવવાનો હક ધરાવે છે. પેહેલું.—એ ધરમમાં જે પુજય ગણાય છે તેને કોઇબી અનીતીના દુરગુણો લાગુ પાડેલા નથી. સરવેથી મોટો ખોદા અહુરમજદ સાધારણ રીતે જણાયલા બુતપરસત પરજાઓના જાણીતા દેવતાઓ કરતાં ચોખી નીતીમાં ઘણો ઊંચે દરજજે છે. અવસતામાં ઘણેક ઠેકાણે ખુદરતી વસતુઓની પરસતેશ રાખેલી છે ખરી તોપણ તે ખુદરતી વશતુઓને અથવા તે ઉપરના મવકુલ કીધેલા ફરેસતાઓને કોઈબી દુરગુણો લાગુ પાડયા નથી. બીજું—કોઇબી અનીતીવાન કામને પરસતેશના એક ભાગ

તરીકે અવસતામાં બહાલ રાખ્યું નથી. તરીજું.–પરસ્તેશની ઠરાવેલી કીરીયાઓમાં ધાટકીપણાની કશો નીશાન નથી. ચોથું—રોશની અને અંધકાર વચ્ચેના મોટા ઝઘડામાં અવસતા તેના ખરા પરસ્તેસ કરનારને મુગા મુગા પડી રહીને ખમયા કરવાની તાકીદ કરતા નથી પણ બદીના પક્ષના ઝરવે કામ તથા વસ્તુઓની સામણે તેનાં પોતાનાં પુરતાં બળથી લડાઇ કરવાની તાકીદ કરે છે. પાંચમું.–એ ધરમની એક ઘણીજ ધયાનમાં રાખવાજોગ ખાસીયત મુરતી પુંજાની ગેરહાજરી છે. છઠું.—અવસતા માણસજાતનાં સારાં ભવીશય વીશે કદી નાઉમેદી શીખવતા નથી, પણ તેથી ઉલટું તે એવું શીખવે છે કે અંતે બદી ઉપર નેકીની ફતેહ થશે.''

"પ્રોફેશર ડાકટર મારટીન હાઉગ'' નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન જે અતરે અંગરેજ સરકારની નોકરીમાં આવેલો હતો, તે વીદવાનને આ દેશનો કીનારો છોડી જતી વેલા તા૦ ૫ મી ફેબરવારી સને ૧૮૬૬ ને દીને પુણા મધે સરદાર ખાનબહાદુર દશતુરજી સાહેબ નશરવાંનજી જામાસપજીની આગેવાંની હેઠલ તયાંના જરથોસતી રેહેવાસીઓએ એક માનપતર આપેલું હતું, તેનો જવાંબ આપતાં જરથોસતી ધરમ બાબે એ વીદવાને જે મત આપેલું હતું તે નીચે મુજબ છે:—

"તમારાં ધરમ પુસતકો વીશે કેટલાંક વરશોથેર મેં ભારે મેહેનત અને રંજ એંચી જે શોધો કરી છે તે વીશે તમારી તરફથી આજે 'એડરેસ' વાંચવામાં આવ્યું છે, તેથી મને ઘણો સંતોસ ઉપજયો છે. યુનીવરસીટીમાં દાખલ થવાની અગાઉ વીશ વરસની વાત ઉપર મેં ઝંદ ભાશાનો અભયાસ સરૂ કીધો હતો, તે એજ મુરાદથી કે તમારા પેગમબર જરથોસતની તાલીમ જે ઘણો વખત થયો અંધારામાં રહી છે તે હું જાણું; કારણકે પેગમબરના નામેજ મારી જુવાનીના વખતમાં મારા ઊપર મોટી અસર કરી હતી, પણ તેનો સબબ શું તે હું જાણતો નથી. તે વખતે જે શોધ મેં કરવા માંડી હતી તે તમોને કામ આવશે એવો મને કદીહી વીચાર આવેલો ન હતો. તે વખતે મેં ઝંદનો જે અભયાસ શરૂ કીધો હતો તે ઘણો બીકટ હતો અને વીદવાંનોથી દુર નહીં થઈ શકે એવી મુશકેલીઓ નડતી હતી. વલી તે વખતે એ ભાશાનો કોશ કે ફરંગ કંઇ હતો નહીં. ઝંદ અવસતામાં સઉથી મોટું મન જે મારૂં લાગયું હતું તે યજશનેના બીજા ભાગના ગાથા હતા. તેમાં કેવી બીના આવેલી છે, તે જાણયા વગર મેં મારો અભયાશ કીધો હતો. તેમાં આવેલી બીના જે ઘણીજ અંધારામાં હતી, તે જાણવા ઉપર મારૂં ધેઆન ઘણું લાગીલું હતું, અને ઘણીજ રંજ અને મુશીબત એંચવા છતાં ૭ વરસના અરસામાં ૨૫૦) નાની કવેતામાં આવેલી બીના થોડી ઘણી હું શમજવા લાગયો હતો, પણ તે માંહેલી દરેક બાબદ હું જાણું છું એમ હું કહેવા માગતો નથી. કેમકે તે માંહેલાં કેટલાંક વાકયો હજુર હું જાણતો નથી. ઇંગલંડમાં તમારા ધરમ સબંધી જે બેહુદા વીચારો ચાલીઆ હતા તે મેં મારી આ શોધથી ફેરવેઆ હતા, તથા મારી શોધ પુરી થતાંજ મને માલમ પડયું કે આજ ૪૦૦૦ વરસનાં પુરાતમ પુસતકોમાં બુલંદ નીતીઓ આવેલી છે, જે મને જણાયાથી હું ઘણો અજબ થયો હતો. આ દેશમાં જોકે હું શંશકરત ભાશાના ઓધા ઊપર આવીઓ હતો તોબી મારો આ પીઆરો અભયાસ મેં છોડયો ન હતો. મારી એ મેહેનત તમુને કીમતી થઇ પડે એવું ધારી મેં મારી કોશેશ જારી રાખી હતી, અને અતરેના યુરોપીઅનોમાં તમારા ધરમ સબંધી બેહુદા વીચારો ચાલતા જોઇને તેઓનો વીચાર સુધારવા માટે જરથોશતી ધરમને ખરો ઇનસાફ મલે તેટલા માટે મેં એક પુસતક પરગટ કીધું હતું તથા સચાઇ જાહેર કરવાની તેમજ તેની હીમાયત કરવાની મને ટેવ હોવાથી, મને તે કરતાં કશો ગેરફાયદાબી થાય તેની હું દરકાર કરતો ન હતો. તમારા

ધરમ ઉપર કેટલાક ખોટા વીચાર રાખનારાઓની શામે મને ઘણીએક વેલા તકરારમાં ઉતરવું પડયું હતું."

ઉપલાજ વીદવાનને મુંબઈના જરથોસતીઓ તરફથી પણ તા૦ ૨૪ મી ફેબરવારી શને ૧૮૯૯ ને દીને એક 'પરસ' સાથે માનપતર આપવામાં આવયું હતું તેનો જવાબ આપતાં પણ એ વીદવાને જરથોસતીઓના ધરમ બાબે ઉપ· જેવાજ શરશ વીચારો આપીઆ હતા. અને તેની શેવટે જણાવેલ હતું કે-"હું આશા રાખું છું કે તમુને આવતા વખતમાં મોટાઈ મલે અને પુરાતમ જમાનાની તમારી મોટાઈ પાછી આવે. તમારો મોટા પેગમબર જે "હુમત" "હુખત" અને "હુવરસત" ની બુલંદ રીતી તમોને શીખવી ગયો છે. તે તમારા દીલમાં હમેશ યાદ રાખીને નેક વીચારજો. નેક બોલજો અને નેકીના કામ કરજો, તેથી તમારો નેગેબાન તે ખોદા થાશે,"

પારસીઓ ખોદા પરસત છે એ બાબદ ઉપર દસતુરજી શાહેબ પેસુતનજી બેરામજી સંજાણાએ કીધેલી એક વાયજ ઉપરથી બામદાદ નામના એક ગુજરાતી ચોપાનીઆંના અધીપતીએ તેની વીરૂધમાં ચલાવેલી તકરારમાં પારસીઓ એકથી વધુ ખોદાને માને છે. એવું લખવાથી રાસત ગોફતારના અધીપતી સાથે એ બાબદ ઉપર થયેલી તકરારનો ફડચો લાવવાને માટે બામદાદના અધીપતીએ "પ્રોફેસર ડાકટર મારટીન હાઉગ" ઉપર પુણા ખાતે એક પતર લખેઓ હતો તે વીશેનો જવાબ પારસીઓની તરફેનમાં આવેઓ હતો જે નીચે મુજબનો હતો:—

પુણા તા૦ ૯ મી શપટેમબર શને ૧૮૬૧.

"પેઆરા શાહેબ—પારસી ધરમનો પાયો એકલા એક ખોદાને અથવા ઘણા ખોદાને માનવાનો છે તે બાબેના સવાલ સબંધી તમારો લખેલો પતર મને ગઈ કાલે સાંજના મલીઓ છે, તેના જવાબમાં હું જણાવવાની રજા લઉં છું કે મારી સોધો જે ઘણાક વરસ થયાં ચાલુ રહેલી છે તે મુજબ આજ તરણ હજારથી વધારે વરસની વાત ઉપર પુતલાં પુજનારા અને ઘણા પરમેશવરોને કબુલ રાખનારા બહરાંમણ લોકોની વીરૂધ અને તેઓના ધરમના સતરૂ તરીકે જરથોસતી ધરમ ઉભો થાયો હતો, અને એ જરથોશતી ધરમ એકજ ખોદાને માનવાનો છે. પાછલા જમાનાની યજસને મધેની કેટલીક બંદગીઓ (૧ લા હા થી તે ૨૭ અને ૫૫થી તે ૭૨ મા હા શુધી) વાંચીયા ઉપરથી વાંચનારના મનમાં સેહેલી રીતે એવું આવી શકે છે કે તે મધે અહુરમજદ વતરેગે બીજી ઇશવરી હસ્તીઓ કબુલ રાખેલી છે, પણ માહા પુરૂષ જરથોસતના અવલ કોલ (ગાથા) એ નથી. જરથોસતે જે કાંઇ મોટાઇ પામેલાં અને સફાઇ ભરેલાં મુલતતવો દાખલ કરીઆં હતાં તેની વીરૂધના વીચારો કેટલેક દરજજે પાછા પરસીધ થાવાની એ નીશાંન છે. પારસીઓનો નામીચો પેગમબર જે પુરાતમ યુનાની અને રોમન લોકોમાં વખણાઇ ગયો છે તેનાં વગર શકનાં ફરમાનો અને ખરો બોધ માતર પાંચ ગાથા મધે મલી આવે છે, અને તેઓની (ગાથાની) ભાશા યજશનેના બીજા ભાગોથી કાંઇક જુદી રીતની છે. એ પુરાંના ગાથા મધે અહુરમજદને એકલો એકજ ખોદા કરીને માનેલો છે. અમશાશપંદો કાંઇ નહીં પણ માતર અહુરમજદના ગુણ અને બખશેશો છે. એ ગાથા મધે અહુરમજદ પોતે વોહુમનોને પેદા કરનાર, આરમેત તેની બેટી ખોરવતાત અને અમરતાત (ખોરદાદ—અમરદાદ) તેના (ખોદાના) હાતમાં બખશેશો છે જે અધવ યાને અશો માંણસોને આપવાની છે. અહુરમજદની અંદર બે શકતી છે જે એક બીજાથી ઉલટી છે, અને એ શકતીઓથી આખી દુનીઆં પેદા થઇ છે. એ મોટા શાહેબની એ બે શકતીઓ માંહેલી એકને સપેનતોમેનીઓસ યાને શફેદ રંગનું પવીતર રૂહ અને બીજાને અંગરોમેનીઓશ યાને

કાસા રંગનું ખુર કહુ, એ રીતે નામો આપેલાં છે. એ પછી અહુરમજદના નામને ઠેકાણે સ્પેનતોમેનીઉસ નામ વપરાવવા લાગ્યું પણ પરથમના મુલ ગરંથો ઉપરથી હું પુરવાર કરવાને શકતીવાંન છેઊં કે તે એકથી વધુ ખોદાને માંનવાનું બોહોતાન ખોટું છે. જરથોસ્તી ધરમની ફીલસુફી મુજબ એ બંને શકતીઓ આખી દુનીઆંની "થાવોરેસનેર" યાને પેદા કરનાર છે. એ શકતીઓમાંની એક "વોહુમનો" યાને સઘલાં જીવજંતુઓમાં નેકીનું મુલ પેદા કરીઊ અને બીજીએ "અક્રામનો" યાને બદીનું મુલ પેદા કરીઉં. આ સઘલી બાબદો વીશે મેં માતર ઈસારો કીધો છે પણ પારસીઓનો ધરમ, તેની ભાશા અને કેતાબો વીશે મેં મારા નીબંધનાં ચોથા બાબ મધે એ વીશે પુરતું વરણન કરેલું છે અને તે કેતાબ થોડી મુદતમાં પરસીધ થશે અને તે મધેથી તમોને પુરતો ખોલાશો મલી આવશે. એ મારી કેતાબમાં ગાથાનાં સઉથી અગતના ભાગોનો તરજુમો મેં આપેલો છે કે જે હમણા સુધી કોઇએ પરગટ કરીઓ નથી. અગર જોકે પાછલા વખતની યજસને મધે ખોરશેદ (જહાંડ પાન) અથવા આબ (પાણી) ઇતીઆદી ચીજોની આરાધના કરી છે તો તે ઉપરથી એમ નહીં સમજવું કે એ ચીજોને અહુરમજદની બરોબરીનું માન મલે છે. એ માન તેઓને (જહાડ પાનને) એટલાજ સારૂં મલે છે કે તેઓ અહુરમજદની અંદરની નેકીને પેદાની કરનારી શકતીથી પેદા થએલી ચીજો છે. અહુરમજદનો બેટો વોહુમનો યાને તેની નેક શકતી સઘલાં કામમાં અને ભલાં પરાંણીઓ જેવાં કે ગાય, બકરાં વગેરેમાં છે. તેઓની આરાધના કીધી તો તેઓની અંદર આવેલી ઇશવરી શકતીની આરાધનાં થાએ છે. જહાડ અને પાણીની અંદર ઓરવતાત અને અમરતાત છે જેથી એ ચીજોને જહલકાટ અને ખુબસુરતી મલે છે. અગરજો એ ચીજોની આરાધના કીધી તો અહુરમજદની પેદા કરનારી શકતી જેએ ચીજોની હસતીથી દેખાઇ આવે છે તે શકતીની આરાધના થાએ છે. યજસનેનો એ ભાગ ગાથા કરતાં પાછલા વખતમાં બનેલો છે, તોપણ તે કાંઇ મોબેદ લોકોએ બનાવતથી જોડી કાહાડેલો નથી, પણ જરથોસતી ધરમનાં પુરાંણા પુસતકોનો તે એક ભાગ છે. માહારો વીચાર મજબુત છે કે ઝંદ અવસતાની કેતાબોનો કોઇબી ભાગ ઇશુની આગમજ ૪૦૦) વરસની મુદત કરતાં નજદીકના જમાનામાં બનેલો નથી. ઝંદ અવસતાની અંદર ગાથા તેના (જરથોસતના) પરવરતાવનારનાજ જણાવે છે પણ ઝંદ અવસતાનો બાકીનો ભાગ તેણે (જરથોસતે) પરવરતાવીઓ હોએ એવો દાવો કરીઆમાં આવેઓ નથી. સરૂઆતથી જરથોસતનો મજબુત ધરમ પાલનારાઓ તેનો (જરથોસતનો) મુલતતવ સમજીઆ હતા નહો અને તેના (જરથોસતના) જમાંનાની પછીના લોકોએ તેની (જરથોસતની) ફીલસુફીથી જાહેર થએલી શકતીઓને ઇશવરી આતમાઓનો આકાર આપેઓ હતો—મગર જે માફક રોમન કેથલીક લોકો ખોદા સીવાય બીજી ચીજોને માન આપેઆં છતાં એકજ પરમેશવરને માનનારા કેહેવાય છે તેજ માફક પારસીઓનો ધરમ પણ એકજ ખોદાને માનવાનો છે."—"એમ હાગ."

ઉપલાજ વીદવાને અવસતાનાં અંગરેજી તરજુમાવાલાં પુસતક ઉપર તારીખ ૯ મી જુન સને ૧૮૬૪ના બોમબે ગેઝટમાં એક પતર છપાવેયો હતો તેમાં એ પુસતકની કંઇક ખામી દેખાડી સેવટે જરથોસતી ધરમની સતુતીમાં તેણે ટુંક વીચારો જણાવતાં એમ લખેલ હતું કે:—

"જરથોસતી ધરમમાં આવેલી નીતી ખરીસટી ધરમમાં આવેલી કોઇબી નીતી કરતાં ઉતરતી નથી. એ ધરમ (જરથોસતી ધરમ) કે જેમાં વચન તોડવું ઘણું ગુનાહ ભરેલું ગણીયું છે તથા આપઘાત તથા છીનાલાંને ખુનનાં જેવો ગુનાહ ગણ્યો છે. તે તેના (યાને માંજદીયસની ધરમના) સથાપનાર (જરથોસત)ની ઊંચી નીતી બતાવે છે અને એ ધરમનું

પુરાતમપણું તથા તે વખતના લોકો (પુરાતમ ઇરાનીઓ) ની હાલત ધયાનમાં લેતાં તેના સથાપનાર (જરથોસત)ની ઊંચી બુધીની આપણે બેહદ તારીફ કરવી જોઇએ છે."

પેરીસની નામાંકીત કાલેજ ડી ફરાંસનો ઇરાની ભાષાઓનો નામીચો ઉસતાદ પ્રોફેસર જેમસ દારમેસતર જે હીંદુસથાન તરફ ફરવા આવેઓ હતો તેણે તા૰ ૩જી ફેબરવારી ૧૮૮૭ ને દીને સાંજે, મુંબઈ મધે જરથોસતી છોકરીઓની નીશાલ મંડલીવાલી, બાઇ ભીખાઇજી શાપુરજી બંગાલીવાલા કનયાશાળાનાં મકાનમાં "પારસી ધરમ વીશે" એક અગતનું ભાશાણ કરેલું હતું જેમાં તે બોલેઓ હતો કે :—

"પારશીઓ તરીકે તમારી કોમનો અને તમારી નીતી સંબંધી જીંદગીનો આધાર અવસતા નામના એક નાહાના પુસતક ઉપર લટકેલો છે. પણ તે નાહની ચોપડી જે તમારી પવીતર કેતાબ છે. તેના કરતાં તમોને વધુ સરસ બીજી કોઈ કેતાબ મલી શકશે નહીં. ઇરાંનની નીતી સંબંધી તવારીખને તેના સઘલા દેખાવોમાં રજુ કરનાર એ એક સરવેથી સરસ, સરવેથી ખુલી અને ઘણીજ છટાદાર સાબેતી છે; તેના સફાઓમાં આગલ થઇ ગએલા એક સરવેથી મોટી શેહેનશાહતની ધરમ નીતીના શાહીતયનો, અને રાજદવારી જીંદગીનો હેવાલ સમાયલો છે. એ ધરમ એટલો બધો નીતીમાન છે કે, સુજેની બરનુફના જણાવીઆ પરમાણે ઝંદ ભાશા જોકે સંસકરત સાથે અતલગનો સંબંધ રાખે છે, તોપણ તે તેમાંથી નીકલી નથી એટલે કે તે કાંઈ હીંદુસતાની ભાશા નથી, પણ તે ઇરાંનની એક અસલ ભાશા છે. સઘલી શોધો ઉપરથી માલમ પડે છે કે ઝંદ ભાશા મીદયા અથવા ઉતર ઈરાંનની અને જુની ઇરાંની ભાશા હાલનાં ઇરાંન અથવા ફારસીસતાનના પરાંતની હતી. અસલ ઈરાંની ભાશામાથી પેહેલવી ભાશા વચલા જમાનામાં નીકલી હતી, અને તેમાંથી હાલની ઇરાંની અથવા ફારસી ભાશા નીકલી હતી. એરીતે એક પછી એક ઇરાંનની સઘલી ભાશાઓ સામતી જોવાને બની આવયું પણ એ સઘલી ભાશાઓ નકી થતાં હખમની વંશના જુજ દસતાવેજો સાથે સરખાવતાં વધાર માતબર ગણાતું અવસતાનું લખાણ ઇરાંનની સઘલી ભાશાઓના મુલ તરીકે માલમ પડેછે, અને જે પરમાણે હીંદુની ભાશાઓમાં સંસકરત તેજ પમાણે ઇરાંનની ભાશાઓમાં અવસતાની ભાશા મોટી અગત ધરાવે છે. અવસતાની કેતાબની બહારની બાજુ તપાસીને અંદરની બાજુએ તેના શબદો ઉપરથી તેના અરથો ઉપર, ભાશા ઉપરથી તેમાં સમાયલા ધરમ ઉપર, જરથોસતના કીરતીમંદ મહજબ ઉપર દાખલ થઇએ, કે જેને માટે અસલી લખનારાઓ ઘણીજ વખાણ કરી ગયા છે, કે જેણે ગરીક ફીલસુફના છેલા વીચારો ઉપર મજબુત અસર કરી હતી, વચલા જમાનાઓના વેહેમી લોકોના સવપનાઓમાં ખલલ કરી હતી, તથા ધરમ ઉપર ગુમાન લાવનારી ગઈ સદીમાં પણ તેનું લખાણ એટલું બધું મોહ પમાડનારૂં હતું કે, માતર થોડાક સફાનું ઝંદ લખાણ જોતાં, વીસ વરસની કાચી ઉમરનો એક જુવાન (મોંશીઓ આંકુઇટીલ ડુપેરો)પોતાનો દેશ છોડી એકલો લડાઇના હીંગામમાં અસલી બેદી ચોપડીઓ ભેગી કરવા તથા તેના અરથ શીખવા માટે ૧૭૫૦ માં હીંદુસથાંનમાં દાખલ થયો હતો. ઇરાંનનો અસલ મહજબ જે ઘણે દરજજે વેદીક દંતકથાને અને કેટલેક દરજજે હોમેરીક દંતકથાને મલતો છે, તેમાં આશતે આશતે નીતીમાનો અને ફીલસુફોની એક મંડલીની, અથવા તમારી દંતકથાની ભાશામાં બોલું તો ખોદાની બશારત પામેલા પેગમબરની ચાલું કોશેશથી પુરતો ફેરફાર થઇ ગયો, યાને બીજા સબદોમાં બોલું તો અસલ ધરમમાં જે કેટલીક શકતીઓ જણાવેલી હતી તેને નીતીનું રૂપ આપી દેવામાં આવયું. એ ફેરફારથી આખા જરથોસતી ધરમે દુનયાની સઘલી શકતીઓને બે વીરૂધ પક્ષમાં વેહેંચી નાંખી તથા દુનયાના નાટકનું શેવટ એવી ઉમેદમાં આણયું કે આખરે ભલો ફાવશે અને સઘલું સારૂંજ થશે. દુનયાની ધરમ સંબંધી તવારીખમાં એકજ ઉ-

હલાકુનને એ મોટા ફેરફાર સાથે સરખાવી શકાય. એ ફેરફાર હીબરૂઓનો ઘણા દેવતાઓને માનવાનો સેમેટીક ધરમ એકજ ઇશ્વરને માનનારા ધરમમાં બદલાઇ જવાને લગતો હતો, અને ઇસાયાથી ઇઝેકયેલ સુધીના પેગમબરોના ઘણાક જમાનાઓ પછી, દરેક ટોલાનો જુદો ઇશ્વર લેખવાનો આગલો વીચાર ફુરવાઇને તમામ કોમો અને તમામ માણસોનો એકજ ઇશ્વર ગણાવા લાગો હતો. તરીજી સદામાં જરથોસતી ધરમ સાસાંનનાં નવાં વંશ સાથે દાખલ થતો આપણે જોઈએ છે, અને તે અમલમાં તે આખાં ઈરાંનના રાજ તરફથી મુકરર થએલો ધરમ થઇ પડો હતો. છ સદીની આબાદી પછી તેના ઉપર આરબોનો હુમલો આવયો, અવસતા બંધ પડી ગયા, આતશકદેહ બુજવી નાખવામાં આવયા અને હવે તમે અરધી દુનયા ઉપર પરકાશીત થએલા ધરમની સાબેતી આપવા માટે મુઠીભર જેટલા અહીં બાકી રહયા છો. જે રોશનીનું કીરણ, જે ધગધગતો આતસ ઇરાંની તવારીખનાં જંગલમાંથી અસલ તવારીખ શોધવામાં ભોમયો થાય છે, હખમની વંશ તથા સાસાંનયાન વંશથી ઉતરી આવેલા જુજ દસતાવેજો ઉપર રોશની ફેંકે છે, ગરીક, લેટીન, યાહુદી, આરમીનયન તથા ચીના પરદેશી લખનારાઓનાં અનીશ્ચીત લખાણોનો ચોકસ અરથ આપે છે તે અવસતા છે. અવસતામાંથી કેટલાક જુદા જુદા પંથો ઉભા થયા હતા, જે પંથોએ પરથમ નાસતીસીઝમને નામે અને પાછલથી મેનીકીઝમને નામે એક જાતનો બનાવટ ભરેલો મજદયશની ધરમ દુનીયાના સઘલા ભાગોમાં—તુરકસથાનમાં અને ચીનમાં, કારોમેનદલના કોસતા ઉપર, બલગેરીઆ અને છેક ફરાંસ સુધી ફેલાયો હતો. કોરાનના મહાન કરતાએબી જે કેતાબ તેની પછી ગાદીએ આવનારાઓએ ફાદા નાખવા માંગી હતી, તેમાંથી કેટલાક સફો ઉછીના લીધા છે. રૂસતમ અને અસફેનદયારના ગાયણ ગાનાર આરબોએ ખુશીથી સલમાનં ફારશીના (દીનીઆર દશતુરના) સબકો સાંભલયા હતા, જેણે તેમને દોજખના પુલ વીશે કેટલુંક શીખવયું હતું. યાહુદી તથા ખરીસતી મહજબો કરતાં પારસી દંતકથામાંથી આરબો ઓછું શીખયા ન હતા. એક મોટો ધરમ કદાબી મરણ પામતો નથી. તરવાર અને આગથી તેનો નાશ કરવા છતાં, તે હજી તેને વીશારી મેલનારાં ઘણા જીગરોમાં નહીં જણાયલો અને નહીં સવીકારાયલો જીવે છે. ઈરાંન અવસતાને બાલી નાંખી શકે, તે કોરાન ભણે, જરથોસત, અહુરમજદ વગેરેના નામો ભુલી મહમદ, અલ્લાહ તથા દેજબાલને તે યાદ કરે, તોબી એ લોકપીરય મહજબ તેનાં જીગરનાં ભીતરમાંથી ફેરવાયો નથી. તમારો ધરમ જીંદગીનો ધરમ હતો, અને તેનેજ લીધે મજબુત હાંદેશાઓ તથા વીપતીઓ ખમવા બાદ તમે અહીં હીંદુસથાનમાં હજી છો, સુધારાની સરતમાં આગેવાન છો, અને આગલા વખતની પેઠેજ તમારૂં મોહ રોશની તરફ ફેરવાયલું રહયું છે. જરથોસતી ધરમ પોતાના સાગેરદો માટે બે ચીજો લાવયો હતો, જેનો અસલી આરય ધરમોને કશો ખયાલ પણ ન હતો. એ બે ચીજો નીતીની ફરજ તથા ઉમેદ હતી. એ બે હથયારો ધરાવનાર માણસ જીંદગી તથા કીસમતની સામે શાંતીથી થઇ શકે છે. જરથોસતી ધરમે પોતાના સાગેરદોને જીંદગી નીતીથી ગુજારવાનાં ફરમાંન આપયાં છે એટલુંજ નહીં, તેમના જીગર, જીભ અને હાથનો તે ભોમેઓ થાય છે કે જેથી તેમને પવીતર વીચાર સચાઇ અને ભલાં કામો સમજ પડે છે એટલુંજ નહીં પણ એ ધરમ તેમને શીખવે છે કે, જો તેઓ તમની ફરજ બજાવશે તો આખરે ભલાં કામોજ પાર પડશે. પેગમબરનો એક છોકરો સોશયોસ આવીને અહુરમજદનું હમેશગીનું રાજય ખુલું મેલશે, તથા બુરાઇને દુનીયાંમાંથી જડમુલથી ઉખેડી નાખશે. દુનયાનો સરવેથી ગરીબ કંગાલમાં કંગાલ જરથોસતી પણ જાણે છે કે, તે સોશયોસના એક લશકરી સીપાઇ જેવો છે, અને અહુરમજદ તેનેથી ફતેહ મેલવશે. "કાઇબી ધરમ જીંદગીને એથી વધારે મરતબો આપી શકે નહીં; માણસને

માણસના દરજ્જાનો, ઈશવરની વધુ નજદીકનો, જીંદગી ઘણીજ જરૂરની છે અને જીવવું લાએક છે એવી મજબુત લાગણીનો બીજો કોઈ ધરમ બતાવનો નથી. તમને મોટી કીરતી લેવાની છે કે, તમે એક એવા ધરમને લગતા છો કે, જેણે પહેલ વેહેલે આખે દુનયામાં અહુરમજદની ફતેહ જાહેર કરી તથા માણસની જીંદગીનો અરથ તથા તેની નેમ મુકરર કરી, અને એનેજ લીધે તમારો ધરમ જોકે તમે ઘણા થોડા છો તોપણ તમારો તેમજ તમામ માણસ જાતનો થઇ પડયો છે, અને એનેજ લીધે યુરોપયન અભયાસીઓ અતરે આવી તમારે મોહોડેથી તમારા વડીલોની દંતકથા જાણવા માગે છે અને આગલા વખતનું જે કાંઇ બાકી રહયું હોય તેની આતુરતાથી શોધ કરે છે."

"પરોફેસર દાકટર રાહોડ" નામનો એક જરમન કાબેલ વીદવાન કે જે જરમન દેશની "તુ બીનગણ" નામની નામીચી કોલેજનો પરોફેસર છે તે "અહુરમજદના કાયદાઓ સાથનો જીહોવાના કાયદાઓનો મુકાબલો" એવે નામના એક રેસાલામાં જરથોસત અને તેના ધરમની બાબદો ઉપર વીચાર જણાવતાં એમ લખે છે કે:—

"જરથોશતે કંઇપણ મોજેજા કીધા નથી કારણકે તેણે પોતાના ધરમનો પાયો તદનજ રાસતી ઉપર રચયો છે. જરથોસતની દીનની નેમ બેવડી છે–હરેક સખસને પોતાના વીચારો દાબી દેવાનું, તેમજ હરેક તનની તથા મનને લગતી બદીઓ દફે કરવાનું, તથા હરેક નેકીમાં સાબેત રેહેવાનું અને અહુરમજદની દુનીયાંમાં પરકારી નીકલવાનું તે શીખવે છે. આ મતલબ ઝંદ ભાશાના દરેક લખાણોમાં સમાવેલી છે અને વલી તેથી લોકોનું આ દુનીયાંને લગતું સુખ વધારવાને બીજો ઉપાય જડે છે જે જાલવવા માટે અહુરમજદે પોતાના કાયદામાં ફરમાવેલ છે એ વીશે ખાસ રીતે વંદીદાદમાં લખેલું છે કે માણસે પવીતર અને સાફ રેહેવાને માટેના ઉપાયોમાં પેહેલી બંદગી છે. દાહાડે અને રાતે સઘલાં કામોમાં અને જીંદગીના દરેક બનાવની વખતે અહુરમજદની, અમશાસપંદોની તથા ભલી પેદાયસ(સપેનામીનો) ના પરાણીઓની બંદગી દરેક મહીસતાને (માજદયસનાને) કરવી જોઇએ. આ ફરમાન ઝંદ અવસતામાં દરેક ઠેકાંણે આવેલું છે. આ ઠેકાંણે જણાવેલા બંદગીને તથા તેના કાયદાને લગતા સઘલા વીચારો 'નયું ટેસટમેંટ' (નવા કરાર) માં જણાવેલા વીચારોને સાફ મલતા આવે છે. અહુરમજદની પરસતેસ કરનારો પણ પોતાનો "પીતા" (અહુરમજદ) જે આકાશમાં છે, તેની પરાથના કરેછે, અને સઘલી ચીજોને તેના નામની બુજરગી તથા પવીતરાઇથી બોલાવે છે; વલી તે અહુરમજદનું રાજ્ય (બેહેસત) મેલવવાને માટે દરરોજ બંદગી કરે છે; વલી તે વીનંતી કરે છે કે અહુરમજદની મરજી તથા તેનો કાયદો (દીન) આકાશમાં તેમજ આ દુનીયાંમાં અમલમાં આવે; વલી તે પોતાનો રોજનો ખોરાક તથા જે જે સઘલી ચીજોની તેને ગરજ છે તે સઘલી ચીજો માગી લે છે, અને પોતાના સઘલાં પાપોની માફી ખરાં અંતઃકરણથી ખરીસતી 'કનફેશન' ને મલતીજ રીતે માગી લે છે (યાને પતેત કરીને પસેમાન થાય છે.) આ સઘલો એકરાર ઝંદ–અવસતાની બંદગીઓમાં સઘલે ઠેકાંણે આવે છે, જે બંદગીઓ પોતાની બુલંદ સાદાઇથી તથા બચ્ચાં જેવાં ભોલાંપણાંથી આજે પણ બંદગીનો નાદર નમુનો થઇ પડે છે. આપણને આ સાચે સાચું માનવું જોઇએ કે જીસસે પોતાની સઘલી બંદગીઓને ઝંદ અવસતાની બંદગીમાંથી તારવી કાઢી છે અને તેની સઘલી પરાથનાઓ (અસલ ઝંદ બંદગીઓ) એકજ કાયદે અને તેની તેજ બાબદોથી ભરેલા તરજુમામાજ આપણને માલમ પડે છે."

મી૦ શેમીઉલ લેંગે બનાવેલાં "આજના વખતનો એક જરથોસતી" નામના પુસતકમાં જરથોસતી ધરમ વીશે આપેલું ઉમદા મત :—

"દેખીતું છે કે કોઈપણ ધરમના શાસતરમાં નહીં હોય એવો સરવથી સંપુરણ અને સઘલો

સમાવેલો નીતીનો 'કોડ' જરથોસતી ધરમમાં છે. બુધીસટ, યાહુદી અને ખરીસતી ધરમોમાં જે સરવથી સરસ છે તે સઘલું આ જરથોસતી ધારામાં સમાઇ ગયું છે, અને ઘણીક નેકી બદીનો સાદો અરથ તેમાં આવેલો છે. પણ જેમ ખરીસટી શાસતરમાં નેકી બદી પાધરી બતાવીઆને બદલે તે વીશે આડકતરો સાર કાહાડવાનું રેહેવા દીધું છે, જેમકે 'જેવા તમે પોતાને ચાહો તેવા પડોસીને ચાહાજો' અથવા 'જેમ બીજાઓ તમારી સાથે ચાલે એમ તમે બીજાઓ સાથે ચાલજો' એવા ખરીસટી ઉપદેશોમાંથી સારા ગુણો તમારી પોતાની મેલે શોધી કાહાડવાને રાખેલાં છે, તેમ જરથોસતી ધરમમાં કરેલું નથી–પણ આલસ, ઠગાઇ, એકલપેટાઇ, હસદ એમને પાપ દાખલ અને તેમનાથી ઉલટા ગુણોને પુણ દાખલ ખુલા શબદોમા કહી આપીઆં છે. વલી એ 'કોડ' ની સંપુરણતા અને સરવ વાતનો સમાવેશ આ બાબદોમા ઘણું જાણવાજોગ છે કે નીતીના એ કાયદા જેમ જરથોશતીને માટે તેમજ જુદ દીનને માટે એક સરખા છે. વલી આ ધરમના કાનુનોને જીંદગીના વપરાશમાં કેવી રીતે લાગુ પાડયાં છે તે જરથોશતી ધરમની એક બીજી વીખયાતી ભરેલી ખુબી છે, જેવીકે જનાવરો તરફની માયા ખાસ કરીને ફરમાવી છે અને ભલી પેદાસના જીવજંતુઓ જેવાંકે મેંઢાં, ઘોડા અથવા કુતરાંને મારથી, ભુખમરાથી યા બીન જરૂર કતલથી કરૂરતા બતાવવાને પાપ ગણ્યું છે. તોપણ ખરાંજ વેહેવાર ઉપયોગી ડાહાપણથી છેક છેડા ઉપર નીકલી જવાના જુસાંને દુર કીધું છે અને બરામણી અથવા બુધ ધરમોની પેઠે જણાવરો ઉપરની દયાના કાનુનને હદ બહાર લઈ જઇને કોઈપણ જનાવરનો જીવ લેવા નહીં એવી મના કીધી નથી પણ જરૂરને સર તેમને મારવાની છુટ મુકી છે. આ સાવધ વેહેવારીક ડહાપણ, અથવા જેને મીસ માથયુ આરનાલેડ "મોઠું અકલમંદીપણું" કહે છે તે જરથોસતના ધરમની પરતીપકીત ખુબી છે. અને સુધારાની તારીખના એવા અસલી જમાનામાં એ ડહાપણ શીખવીલુંછે તેથી તે ઘણું નોંધી લેવા જોગ છે. બીજું એક ફરમાન જે આ ઓગણીસમી સદીમાં ઇંગલંડની એક બોરડ આવ હેલથ પોતેજ કબુલ રાખી શકે છે તે એ છે કે પાણીમાં અપવીતર ચીજ નાંખીને નદીઓને બીગાડવી નહીં. દીસતું છે કે આ સાદા અને બુજરગ ધરમને આપણે ગમે તે નામથી બોલાવીએ તોપણ તે એવો છે કે આજના વખતની સરવથી સરસ ફીલસુફી સીતાબીથી એજ ધરમની નજદીક આવતી જાય છે."

ઇંગલંડની પરખેઆત ઓકસફરડ યુનીવરસીટીનો નામીચો પ્રોફેસર સર મોનીઅર વીલીઅમસ સને ૧૮૭૫ માં હીંદુસથાંનની મુસાફરીએ નીકલેઓ હતો, તે વેલાએ મુંબઇનાં જરથોસતીઓનાં દુખમા જોઇ ગયો હતો. તે ઉપરથી તણે લંડન ટાઇમસમાં છપાવેલા પોતાના હેવાલમાં પારસીઓનાં ધરમ વીશે જે પોતાનું મત આપેલું છે તેમાં તે લખે છે કેઃ––

"તેઓનો ધરમ, તેઓના પેગમબર જરથોસતે જેમ અસલ જણાવયો છે, અને ઝંદ અવસતામાં જાહેર કરાયો છે, તેમ એક ઇશવરને માનવાનો છે. તેઓની નેકી તરણ કલામોમાં સમાવી છેઃ––નેક વમાનવું. નેક બોલવું, નેક કામ કરવાં. પારસીઓ એક અજબ સરખા ખવાસ માટે જાણીતા છે, તે એ કે તેઓની મરણની કીરીયા બીજી કોઈ પરજાઓમાં જણાયલી નથી, અને તેઓ પોતાના મરણ પામેલાં માણસોની લાશોને પાહાડી જગો ઉપર ઓલી મેલે છે. એવો રવઇઓ ભુતાનના બુધીપટ લોકોમાં પણ છે."

ઇગલંડના એક નામીચા પરધાંન લારડ રેનડોલફ ચરચીલે મુંબઈના દુખમા જોઇ જાવા પછી આવલું મતઃ––

"જરથોસતે દીધેલા ઉપદેશ અને ફરમાંનો પરમાણે મુવેલાંઓની કરવામાં આવતી છેલી કીરીયા તથા રીત જોકે આએ પુરથવી ઉપરની વસતીની સાથ સરખાવતાં (પારસીઓની)

જુજવીજ સંખયાની ખાસ કીરીયા તરીકે જણાવલી છે, અને તે રીત પસચીમ તરફના પર-દેશીને બેશક નવાઈ જેવી લાગે છે, તોપણ એ કીરીયા તથા રીત એક ખાલેશ ધરમનાં મુલ તતવને સંપુરણ રીતે મલતી છે, અને અનુભવથી તેમજ પરાણી ધરમ ગુણ વીદયાની રૂએ એ રીતને ઘણો મુસતકીમ ટેકો મલે છે."

"હાવરડ વીનસેંટ" નામનો પારલામેંટનો એક મેમબર જે પોતાની બાનુ સાથે હીંદુસથાનમાં મુસાફરી કરવા આવયો હતો, અને જેણે પોતાની બાનુ સાથે તા૦ ૧૧ મી ફેબરવારી ૧૮૮૫ ને દીને દોખમાંઓવાલા ડુંગરની ભેટ લીધી હતી, તેણે પોતાની મુસાફરીની ચોપડી ૨) વાલમમાં છપાવી પરગટ કીધી છે, જેની શેવટે જરથોસતીઓના ધરમનાં બાબમાં તેણે નીચે પરમાણે લખાંણ કીધું છેઃ—

"પારસીઓ એક કોમ લેખે ઘણુંજ સુધરેલા અને જ્ઞાની છે, બેશક એ સઘલું તેમના સાચા નીતી ભરેલા ધરમની ખુબીથીછે, અને તેમનાં મુદડાંઓ ટેકાંણે પાડવાની રીત તે-ઓના ધરમનું એક સુંદર સવરૂપ છે."

મુંબઈ ગેઝટનો આગલો માલેક અને અધીપતી મી૦ જેમસ મેકેનઝી મેકલીને "મું-બઈનો ભોમીયો" એવે નાંમનાં દર વરસે તેણે કાહાડેલાં પુસતકનાએક વાલમમાં મુંબઈના દો-ખમાંઓની વીગત જણાવતાં તે પારસીઓના રૂવાંનની સેવતની આરંમગાના રેવાજની ફી-લસુફી વીશે પોતાનું મત જણાવતાં એમ લખે છે કેઃ—

"પોતાનાં મરણ પામેલાંઓની લાસને ઠેકાણે પાડવાની આ રસમ પારસીઓમાં અગ-ણીત જમાંના થયા ચાલતી આવેલી છે; તે જોકે જે લોકો મુરદાંને જમીનમાં દાટે છે તેઓનાં મનથી મના કરવા જેવી છે, પણ તે રીત તંદરોસતીનાં સાધનોને પુરતી રીતે મા-ફક આવે તેવી છે, અને મોટાં શેહેરોમાં તંદરોસતીના સુધારાઓને માટે કેટલીકવાર જે સઉથી મોટી અડચણો નડે છે, તે આ રીતથી સઉથી સરસ રીતે દુર થાય છે. પારસીઓ ખુદ પોતે પણ કેટલાંક અદલપણા સાથ કબુલ કરે છે કે, દાટવા તથા બાલવા કરતાં માણસ જાતનો દરજજો અને મરતબો આ રીતે એકસરખી પંકતી ઉપર આવે છે, કારણકે મરણ પછી આખા ટોલાનાં હાડકાં પછી શું ગરીબ કે તવંગર આખરે દોખમાંની અંદર એકજ ભંડારમાં સાથે મલે છે."

"બેરન બુનસન" નાંમનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન યાહુદીઓ અને જરથોસતીઓનાં ધરમ પુસતકોની સરખામની કરતાં એવું જણાવે છે કે "યાહુદીઓએ અવસતાના ધરમ ઉપરથી પોતાનો મહજબ ઉભો કરીયો હતો."

ઉપલાજ વીદવાંનની પેઠે પ્રોફેસર "ઇસવડ" નામનો એક બીજો વીદવાનબી એમજ કહેછે કેઃ—"ઇરાંનીઓના ધરમ સંબંધી વીચારો યાહુદીઓએ ઘણાખરા નકલ કરી લીધા છે."

"ડાયોજીનીસ લેયરસીઅસ" નામનો એક વખાણાયલો રૂમી ફીલસુફ પોતાનાં પુસત-કોમાં એમ જણાવી ગયો છે કેઃ—

"માજદીયસનાન લોકોમાંથી જીમના સોફીસતો યાને નાગા ફીલસુફો એટલે કે બહરામણો ઉતપન થયેલા છે તથા યાહુદીઓબી તેઓમાંથીજ નીકલેલા છે યાને જરથોસતીઓ અસલી અને યાહુદી નકલી છે."

વલી "કલી આરકસ સોલીનીસીયન" નામનો એક વીદવાન ગરંથકાર ઉપલા વીદવાનોને મલતા વીચારમાં એમ જણાવે છે કેઃ—

"બહરાંમણ લોકો માજદીયસનાન લોકોમાંથી ઉતપંન થયેલા છે અને બીજા વીદવાનો એમ જણાવ છે કે યાહુદી લોકો પણ એઓ (માજદીયસનાન)માંથી પેદા થયેલા છે."

આપણા માજદીયસની ધરમ કેટલો બધો પુરાતમ છે તે વીશે માહતમાં સીકંદરનો ઉસતાદ "અરસતાતાલીસ" જે પલેટોનો ચેલો હતો તે પોતે ફીલસુફી ઉપર લખેલાં પુસ્કમાં એક ઠેકાંણે એમ જણાવી ગયો છે કે "માજદીયસનાન લોકો મીસર દેસના રેહેવાસીઓ કરતાંબી ઘણાજ વધારે પુરાતમ છે."

આગલ ઇંગલંડની આમની સભાના એક મેમબરે એવું જણાવીઉં હતું કે "હીંદુસથાનના લોકો જેમ બાહેરથી કાલા છે તેમ અંદરથી પણ કાલા છે." સર ચારલસ ફારબસે એ વેલાએ ઉભા થઇ પાછો સવાલ કીધો કે "શું હીંદુસથાનના પારસીઓનેબી આ ટીકા લાગુ પાડવામાં આવેછે ?" પેલા બોલનારે જણાવીઉં કે "હા." આ ઉપરથી સર ચારલસે હીંમતથી જવાબ આપઓ કે બીજા દેશીઓ માટે હું જવાબ આપવાનું માથે લઈ શકતો નથી, પણ પારસીઓ માટે કહું છું કે "તેઓ હમેશ સારી નીતીનો અને સચાઈનો લેબાસ પેહેરે છે, સાચું બોલવું, સાચું વસાસવું અને નીતીમાન રહેવું એ તેમનાં ધરમની ઉતમ ખુબીઓ છે. આપણામાં (અંગરેજોમાં) લોહાર, ઢેડ, વેશીઆ, બીખારી વગેરે છે; પણ પારસીઓના પવીતર ધરમની કેલવણીને લીધે તેઓમાં એવું કાંઈ નથી. પારસીઓ કેવા છે તે વીશે હીંદુસથાનમાં જઈ આવેલા લશકરી અને સનદી અમલદારોના હું મત લેઇશ અને તે હું આવતી સભામાં જાહેર કરીશ." એ મુજબ તેણે હીંદુસથાન જઇ આવેલા સઘલા અમલદારોમાં એક સરકયુલર ફેરવીયો હતો અને આમની સભામાં ખાતરી કરી હતી કે પારસીઓ જેવા નીતીવાન, પરમાંણીક બીજા કોઈ નથી.

"મી० સી० આર० મારકહામ" નામના એક કાબેલ અંગરેજ વીદવાને પારસીઓના કદીમ પાદશાહો તથા ઈરાંન દેશ મધે બનેલા બનાવોને લગતી એક મુખતેસર તવારીખનું પુસતક લંડન શેહેરમાં છપાવી બાહર પાડયું છે, તેના દીબાચામાં કદીમ ઇરાંનની તારીફમાં તે એમ લખે છે કે :—

"ઇરાંનની સરજમીન ઘણાજ જલકાટ ભરેલા બનાવોની યાદગારી ધરાવનારી છે. ઈરાંન શબદના ખુદ નામમાંજ તેજી અને ચલકાટ ભરેલા દેખાવો તલેશમાતીક રીતે ભેલાયલા છે. એ દેશમધેના સઉથી કદીમ જમાનાના પેશદાદીયન ટોલાના પાદશાહો જેઓ એકજ ખોદાને માનતા હતા, તે બનાવો ઊપર જયારે આપણ વીચાર કરીએ છીએ તીઆરે આપણા (અંગ્રેજોનાં) "અઇશાએઆ" અને "એઝરા" નાં પુસતકોમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે ખોદાતાલાની તાબેદારી, અને ફરમાબરદારી કરનારા અશલ પાદશાહો તે એજ ઇરાંની પાદશાહો હતા, કે જેવોને તે ખોદાતાલાએ ગોયા પોતાના આડતયા અથવા પેગમબરો તરીકે પસંદ કરી, આ પરૂથવીમાં કાંમે લગાડયા હતા, અને જેવો જમશેદી મેહેલના જેવી નાદર ઇમારતો અને મકાંનો બનાવી પોતાની કીરતી આજ સુધી પરકાશતી રાખી ગયા છે, એટલુંજ નહીં પણ પોતાની રઇચત અને ખોદાની ખલકની ભલાઇ તથા આબાદી ચાહીને પોતાના મુલકમાં પુશકલ પાણીની નેહેરો અને નાંલાંનાં બાંધકામ કીધાં હતાં. તેવી બાબદપર આપણે ધેયાંન આપીએ છીએ. તીઆરે તેવોની ખુબી આપો આપ જણાઈ તથા સમજાઇ આવેછે. ફીરદોશી સાએરની રૂશતમ પેહેલવાન વીશે જાંહાંમરદી ભરેલી કોશેશ જે પાદશાહ અફરાશીઆબ શાથની કરવામાં આવી છે, તે લડાઇનો જે રંગ રૂપ દરશાવવામાં આવેઉં છે, તે સઘલું આપણાં જીગરને કેવું ધ્રુજાવનાર તથા આપણા મનને ઉસકેનાર છે. એ ઉપરાંત વલી પાછલા જમાનાના સાસાંનીયન વંશના પારશી પાદશાહોના દોરદમામ અને ધુમધામોની તવારીખ જયારે આપણ વાંચીએ છીએ, તયારે ગોયા આપણી આંખો અચરતીથી દીપક મારી જાય છે. આ ઈરાંન દેશ જેવા માહા ઉપયોગી મુલકની હાલત હવે પછે ગમે તેવી થાય, તોબી પારસીઓનાં આગલા પાદશા-

હોના જમાનાની તવારીખ ઉપર જયારે આપણુ જોઇએ છીએ, તીઆરે આપણા મન ઉપર ગેયા મોહેણીની અસરના જેવું ખેંચાણ થાય છે, કે જેથી આપણું ધેઆન તે તરફ વલગેલું રહે છે, અને હવે પછેબી ગેયા વલગેલું રેહેશે. એજ ઇરાંનની શરજમીન ઉપર જરથોસત જેવા પેગમબરનો પવીતર ધરમ ફેલાયો હતો. એજ ઇરાંનના મુલકો ઉપર પારસીઓના કેઆંની પાદશાહઓએ રાજ ભોગવીને ખોદાતાલાની મરજી મુજબનાં કાંમો બજાવેઆં હતાં, અને એજ ઇરાનની ભુમી ઉપર જમશેદી મેહેલોએ પોતાના રોનકદાર મીનારાઓ આકાશની બુલંદી ઉપર ઉઠાવેલા હતા, તેજ ઇરાંન ગેયા હવે પછેબી રૂએ કેઆંમત તલક દુનયાંનાં લોકોનું દીલ પોતા તરફ ખેંચેલું રાખશે તથા તેનો સબંધ અતીંયત ખુશી ઉપજાવનારો જણાતો રેહેશે.''

ઓનરેબલ એચ. એલ. આનદરસન નામના હીંદુસથાંનની વડી સરકારની ધારા બાંધનારી શભાના એક અધીકારીએ તા૦ ૨૩ ડીસેમબર શને ૧૮૬૪ ને દીને પારસીઓને માટે વારસા હીસા અને લગન તલાકનો ધારો એ શભામાં રજુ કરતીવેલાએ પોતાનાં ભાશાંણમાં પારસીઓ અને તેઓના પુરાતમ ધરમ વીશે જે કહી સંભલાવેલું હતું તે નીચે મુજબ હતુંઃ—

"મારાથી વીચાર કરવા વીના રેહેવાતું નથી કે જે કોમ (જરથોશતીઓ) આપણી (અંગરેજોની) મીસાલે આ દેશના પરદેસી છે, જે કોમે ધરમ સંબંધી એતેકાદનું એક સઉથી પુરાતમ રૂપ જાલવી રાખેલું છે, જે કોમનો વડો ધરમ ગુરૂ[1] પેલા ફતેહમંદ એસીરીયનની શાથે "જેરૂસેલમ" ગયલો ખાસુસ જણાવવામાં આવયો છે, અને જે કોમની એબાદતકરવાની રીતી "ઇનજીલી અલના" એક સઉથી પેહેલા સપનામા દેખાઇ હતી, તેવી એક કોમની જીંદગીનાં સઉથી અગતના એક સંબંધ બાબે આપણ ધારા બાંધનાર છઇએ, એ વીચાર કરતાં અજાએબી લાગે છે. સરવે ઉપર રાજ કરતા કીરતારની કરમ બખશેશથી યાહુદી લોકોની સુધરાઇ ઉપર મેજાઇ (મોબેદ) લોકોની સુધરાઇથી કેવી અસર થઇ છે તે તવારીખ સંબંધી ચુનોચરામાં એક ઘણો ફલવંત સવાલ છે. તે અશરના (યાને માજદીયસની લોકોની સુધરાઈનાં) બે મોટાં પરીનામોને સઘલા વીદવાનો શોધી કાહાડે છે. પેહેલું યાહુદી લોકોમાંથી બુતપરસતીનો સદનતર તીઆગ અને બીજું આવતા ભવ (મરણ પામવા પછી હમેશગી) વીશે વધારે આશકારાં થએલી તાલીમ. અલબતાં આવો રીતની ચુનોચરા બાબે મારાથી હીંયાં એક પલવાર એસાશેજ થઇ શકે. તવારીખનો બાપ "આદમ" કહી ગયો છે કે તેના વખતનાં આતશનાં પુજારાઓમાં એવું મત હતું કે કોઇના કરજદાર યાને દેવાદાર રેહેવું તે વાત એવી અપરાધ ભરેલી ગણાતી હતી કે તેને (કરજદારને) સઉથી મોટા અપરાધોની ટીપમાં માતર બીજી પદવી આપી હતી. એ વાતમાં હાલના પારસી લોકોની વેપાર સંબંધી ઇજત અને સવતંત્રપણાની અગમચેતીનો છાંયડો પડેલો દેખાય છે."

રેવરંડ ધનજીભાઈ નવરોજીએ તા૦ ૮ મી સપતેમબર સને ૧૮૮૬ ને દીને મુંબઇનાં "મેથડીસટ" નામના દેવલમાં પારસીઓના સંશાર તથા ધરમ સંબંધી બાબદોપર ભાશાન આપતી વેલા જરથોસતનો ધરમ ખોદા પરસતી છે તે વીશે એમ કહી સંભલાવીશ હતું કે "ખરૂં જોતાં તો પારસીઓનો ધરમ ફકત પાંચ ગાથાઓમાંજ છે કે જે ઘણીજ જુની ભાશામાં લખેલો છે અને જે શમજવો મુશકેલ છે. આ ગાથાઓ જરથોસત પેગંમબરના ફરમાનોથી ભરેલા છે. પાંચ ગાથાઓ ફકત ખોદાપરસતી ધરમ શાખવે છે એમાં તો કશો શક યા સંદેહ નથી."

---

૧ આ ઇસારો જરથોસતી ટોલાનો એક વડો ધરમગુરૂ "રાબ—માગ" નામનો જે આગલ થઇ ગએલો અને જેરૂશાલમ શુધી ગયેલો કેહેવાય છે તેના બાશેનો કરેલો માલમ પડે છે.

માજદીઅસની ધરમમાં ફરમાવેલું છે કે શુવાવડી દરદી ઓરતોને અડકવા પછી અડકનારે પોતાનુ શરીર પાણીથી સાફ કરવું જોઇએ તથા બીજાં સાફ કપડાં પેહેરવાં જોઇએ એવાં ઉતમ ફરમાનની ખુબી વીશે "હીસતરી ઓફ ધી મેડીસીયલ આરટ" નાંમના ઇ૦ સ૦ ૧૮૮૨ ના શાલમાં છપાએલાં એક પુસતકમાં એમ લખેલું છે કે:—

"શુવાવડી અસતરીઓનાં દરદને લગતી હકીકત જે ગયાં ૨૫૦૦) વરસ ઉપરના જરથોસતીઓ અછી રીતે સમજતા હતા, તથા સફાઈ સુગડાઈ રાખતા હતા, તેની સમજ આ ચાલુ સદીની છેક આખેરીના વખતમાંજ આજના યુરોપીયન ડાકટરોને મલી છે, અને તે છતાંબી કેટલી બધી સુવાવડી યુરોપીયન અસતરીઓ બચાંને જનમ આપીયા બાદ બરાબર રીતની સંભાલ નહીં રાખવાને લીધે તાવના દરદની અસરથી, તથા ઘટતી સફાઈ ન સાચવવાથી દર વરસે મરણ પામે છે. જે ડાકટરો શુવાવડી અસતરીઓ પાસ જાય છે, તથા બીજા ઘરાકોમાં જવા આગમજ નાહાતા નથી તથા આંગપરનાં કપડાં બદલતા નથી, તેમનાં કપડામાં દરદી અસતરીઓને અડકયાથી ઝેહેરી અસર ભરાઇ રેહેછે, જે ઝેહેર બીજાં દરદી ઘરાકોને લાગુ પડે છે, માટે ડાકટરોને માથે ફરજ છે કે જયારેબી કોઇ શક ભરેલાં દરદવાલી અસતરીઓને અડકી આવે, તયારે પોતાનું તન નાહી ધોઇને સાફ કરે, કપડાં બદલી નાંખે, અને પછી બીજા દરદીની મુલાકાતે જાય. એજ મીશાલે એવાં દરદનું ઝેહેર કપડાંની મારફતે તથા રૂમાલની મારફતે એકના ઘરમાંથી બીજાંનાં ઘરમાં લેઈ જવાઈ અને ફેલાઇ શકાય છે, વાસતે સંભાલ રાખવા જોઇએ."

હખીયામની વંશના જરથોસતી પાદશાહો એકલા એક ખોદાને માનતા હતા તે વીશે નામીચા પાદશાહ "ઝરકસીસે" "પરસીપોલીસ"ના મેહેલ ઉપર એક બીલા રોકા હરફવાલી તખતી કોતરાવી છે, તેનો તરજુમો "પરોફેસર લાસને" કરીને પોતાનાં પુસતકમાં આપેઓ છે, તેમાં એ પાદશાહ એમ કહે છે કે:—

"પાદશાહ ઝરકસીસ કહે છે જે અહુરમજદની કરમબખશેશથી મેં આ મોટો દરવાજો બનાવેલો છે, મેં તથા મારા બાપે આ પરસીપોલીસ સીવાએ બીજાં ઘણાંએક નામીચાં બાંધકાંમો બંધાવેલાં છે, જેબી ઊમદા બાંધકામો હાલ જોવામાં આવે છે તે અહુરમજદની બખશેશથી અમે (બંને બાપ દાકરાએ મલી) બનાવેલાં છે. પાદશાહ ઝરકસીસ કહેછે જે મારો તથા મારી શેહેનશાહતનો અહુરમજદ રખેવાલ હોજો, મેં તથા માહારા બાપે જેબી કામો કરેલાં છે તે બંનેઓનો ઓ અહુરમજદ તું નીગેહબાન થજો!"

"એમ. નયુઇબર" નામના એક જરમન વીદવાંન ઇતીહાસ લખનારે પોતાના પુસતકમાં હખીયામની વંશના જગતપ્રસીધ શેહેનશાહ "દારાં હીસતાસપે" "અલવંડ" પાહાડ ઉપર બીલાં રોકી હરફોથી કોતરાવેલી તકતીનો તરજુમો આપેઓ છે, તેમાં એ શેહેનશાહ દારાંએ આ દુનીઆનાં માણસોને માજદીયસની ધરમ પાલવા વીશે જે તાકીદ જણાવી છે તેમાં એમ કહે છે કે:—

"અરે ઓ લોકો! અહુરમજદનો ધરમ જે તમારી શોડે ફરીને આવેલો છે તેને નાબુદ થવા દેશો મા, એ ખરો ધરમ ખબરદાર છોડશો મા, નહીં તો તેમાં તમો થોકડ ખાશો."

વલી એજ વીદવાંનનાં પુસતકમાં પાદશાહ દારાંહીસતાસપે પાક ખોદાતાલાની તારીફમાં જે તકતીઓ કોતરાવેલી છે, તેનો સાર એમ જણાવેઓ છે કે:—

"યઝદોનો યઝદ અહુરમજદ કે જેણે આ ધરતી તથા પેલું આસમાન બનાવેલાં છે, અને જેણે માણસ જાતને પેદા કીધાં છે, તથા જાન બખશયો છે, તેણે દારાયશને લોકોનો પાદશાહ તથા ધારા બાંધનારો કરેલો છે." વલી બીજી તકતીમાં ખોદાનો ઉપકાર માનતાં એજ પાદશાહ દારાંયશ જણાવે છે કે:—

"અહુરમજદે મને એ શેહેનશાહતો બખશી છે, મેં શેહેનશાહતો મેલવી તીઆં સુધી

અહુરમજદે મને મદદ કરી છે, અહુરમજદની કરમબખ્શેશથી હું એ શેહેનશાહતનો માલેક થયલો છું." વલી એજ પાદશાહ પોતાની રઇયત એકજ ખોદાને માનતી હતી, તેની તારીખમાં જણાવે છે કે:--

"આ દેશમાં જેવો ખરો ધરમ પાલતા હતા તેવોનો હું રખેવાલ થયલો છું, તથા તેમને મેં માન અકરામ આપેઆં છે. જેવો કાફર હતા તેઓને મેં બુનબેખથી તદન ઉખેડી નાખેલા છે. અહુરમજદે પોતાની કરમબખ્શેશથી જે દીવસથી એ દેશો મારે સ્વાધીન આપેલા છે, તે દીવસથી તેવો અમન ચમનમાં રહેલા છે, અને જે હુકમ મેં ફરમાવેઓ તે તેઓએ બજાવેઓ છે."

"મોનશીઓ શીલવેસટર દસાસી" નામનો એક ફરેંચ વીદવાંન જે પારીસની "ઇનસટીટયુટ" નામની મંડલીનો એક મેમબર હતો, તેણે ઇરાંન દેશની પુરાતમ તખતીઓ તથા સીકાઓનાં ઊકલાનનું એક પુસતક સને ૧૭૯૩ના સાલમાં છપાવી બાહેર પાડીયું હતું તેમાં બેહેસતુનવાલા પાહાડ ઉપર શાશાનીયન પાદશાહ શાપુર જુલકતફે પેહેલવી જુબાનમાં કોતરાવેલી તકતીનો જે તરજુમો કરેઓ છે, તેમા એ પાદશાહ પોતે ખોદાને માનનારો હતો, તે વીશે લખેલ છે કે:--

"અહુરમજદ યાને પરમેશવરને માનનારનો આ આકાર છે. બુજરગ શાપુર ઇરાંન તથા અનઇરાનના પાદશાહોનો પાદશાહ, ખોદાઇ બુનીયાદનું એક આકાશી બચ્ચું તથા ખોદાને માનનાર બુજોરગ પાદશાહ અહુરમજદનો છોકરો અને પાદશાહોનો પાદશાહ બુજરગી ભરેલા (પાદશાહ) નરશાનનો નબીરો છે."

વલી એજ "મોંસીઓ સીલવેસટર દસાસીએ" નકસે રુસતમવાલો પાહાડ જે એશતેખરનાં મેદાંન આગલ ચેહેલ મીનાર અને મુરગાબ વચે આવેલો છે તે ઉપર શેહેનશાહ અરદેશર બાબેકાનના આકાર નીચે પેહેલવી ભાશામાં કોતરાવેલી તકતીનો કરેલો તરજુમો પોતાનાં પુસતકમાં આપેઓ છે તેમાં એ શેહેનશાહ એકજ ખોદાને માંનતો હતો તે વીશે તે એમ લખે છે કેઃ—

"આ બાહવલું ઇશવરી પાદશાહ પાપકી (બાબક) ના બેટા ઇશિવરી બુનીઆદ ધરાવનાર અહુરમજદને માનનાર શેહેનશાહ અરદેશરનું છે."

સાસાનીયન શેહેનશાહ સાપુર પેહેલાએ પરસીપોલીસની થોડીક વેગલાઇએ હાજી આબાદ નામના ગામ નજદીકનાં એક પાહાડ ઉપર પેહેલવી ભાસામાં પોતે કોતરાવેલી તખતી સર આર. કે. પોરટર નામના ઇરાન દેશનાં એક અંગરેજ મુસાફરે પોતાની મુસાફરીવાલા પુસતક પેહેલાને સફે ૫૧૩ મે આપી છે. એ તકતી જેની ઉકલાંન બાબેની તકરાર મુંબઇમાં અગાઉ ઘણી થઇ હતી, તેનો પ્રોફેસર ડાકટર મારટીંગ હાઉગે સને ૧૮૭૦ માં કીધેલો તરજુમો નીચે મુજબનો છેઃ—

"ઇશિવરી પાદશાહ બાબકના નબીરા, ઇશવરી બુનીઆદ ધરાવનાર અહુરમજદને પુજનાર ઇરાનના શેહેનશાહ અરદેશરનો હું જે શાપુર દીકરો છેઉં તથા ઇશિવરી બુનીઆદ ધરાવનારો ઇરાન તથા અનઇરાનનો હું જે શેહેનશાહ છેઉં, તેનો આ લેખ કોતરાવેલો છે. આ તીર અમોએ અમીર ઉમરાવો, છતરપતીઓ તથા બુજુરગવાર સખશોની હજુરમાં ફેંકી, આ ખોહોમાં અમારો પગ મેલયો ને એક નીશાન તરફ પછી બાહાર તીર ફેંકયો, પરંતુ પેલો તીર તે નીશાનથી દુર દુર જવા લાગયો. જાંહાંથી પેલો તીર ફેંકવામાં આવયો તાંહાં પેલી નીશાન ગોયા ગેબ થઇ જવા લાગી. એટલામાં કોઇનો ગેબી હાથ આવી આ ફરમાણે લખી ગયો જે, આ ખોહ અંદર તમારો પગ મેલશો ના ને આ નીશાન ઉપર કશોબી તીર ફેંકશો ના."

મુશલમાનોના પેગમબર હજરત મહમદે પોતાની કોરાંનમાં "બરાત" નામના "શુરા" માં જે લોકો પાંસે ખોદાઈ ફરમાન છે તેવા લોકો પાસેથી જજીઓ લેવો અને જે ટોલાના લોકો ખોદાઇ ફરમાંન ધરાવતા નહીં હોએ તે લોકો પાસેથી જજીઓ નહી લેવો અને તેઓ સાથે લડાઇ કરીને મુસલમાંની ધરમ કબુલ કરાવવો તે વીશેનું ફરમાન પોતાનાં શાગરેદોને કરીઉં છે. તેમાં પારસીઓ ખોદાઇ ફરમાન ધરાવનારા છે એમ હજરત મહમદ કહી ગયો છે તે બાબેનો હેવાલ નીચે પરમાંણે છેઃ—

"લડાઈ કરજો એવા લોકો સાથે જેવો પરમેસવર ઉપર એકીન નહી રાખે, કયામતના દાહાડાઓ ઉપર એકીન નહીં રાખે. અને જે કંઈ પરમેશવરે તથા પેગમબરે હરાંમ કીધેલું છે તે નહીં જાણે અને પરમેસવરના ધરમને માંને નહી. અને જે લોકો ઉપર પરમેશવરના પુસતક આવેલાં છે તે લોકો જો હાથો હાથ રોકડો, જજીયો આપે, તો તેહેવા લોકો મોકલા છે" ઉપલી બાબદના ખોલાસામાં શ્રી "બેદાવી" દેશના મુસલમાન કોમના એક મોટા કાજીએ પોતાના એક પુસતકમાં એમ જણાવીઉં છે કે "મસુમન જે લોકો પાસે પરમેશવરનાં પુસ સતકો છે તે લોકો પાસેથી જજીયો લેવો, અને એ બોલની મજબુતી એમ જણાય છે જે હજરત "ઓમર" પારસી લોકો પાસેથી જજીઓ નહીં લેતો હતો, તેવારે "અબદોલ રેહેમાન બેનેઆફે સલેમાને" શાબશી આપી જે પેગમબર મહમદે પારસી લોકો પાસેથી જજીયો લીધો છે અને આ પેગમબરે કહીઉં છે કે જે પરમાણે પરમેશવરનાં પુસતકનાં ધણીઓ સાથે સુહલથી ચાલો તે પરમાણે એ પારસી લોકો સાથેબી ચાલજો. શા સારૂ જે એવો ભરોશો છે જે એ (પારસી) લોકો પાસેબી ઇશવરી પુસતક છે તેથી કરી એ લોકોની ઇશવરનાં પુસતકના રાખનારાઓ સાથે મળતા છે અને એ લોકો સીવાએ બીજા લોકો (બુતપરસતો) પાસેથી હ મારથી જજીયો નહીં લેવાએ." (એટલે જે તેહવાઓને તો બામબા મારીને મુસલમાન ધરમમાં લેવા જો-એ.)

નામીચો શાયર ફીરદોસી પોતાના શાહાનામામાં જરથોસતી ધરમને માટે 'દીનબેહ યાને બેહેતર દીન" કરી કહી ગયો છે—તે સાથે આગલા કદીમ ઈરાનીઓ એકલા એક ખોદાને માનનારા હતા તે વીશે એવું જણાવી ગયો છે કેઃ—"આગલા જમાનાનાં નીઆગાનો યજદાપરસત હતા એટલે જે ખોદાને માનનારા અને તેની એબાદત તથા બંદગાના કરનારા હતા."

એજ શાહનામા મધે જરથોશતી ધરમની મોતેબરી ઉપર આગલા ઇરાની પાદશાહે કેટલા એતેસવાર હતા તેના હેવાલમાં શાયર ફીરદોસીએ જણાવેઉં છે કેઃ—

"ગોસતાસપ પાદશાહના બાપ લોહરાસપે ખોદાતાલાની જનાબમાં ખરે પગે ઉભા રહીને (નુંબાહર નાંમના આતશખાનામાં) તીસ વરસો તલક બંદગી કરેઆ કીધી હતી. એવીજ રીતની બંદગી તે ખરેખરી બંદગી ગણાએ છે, વાસતે એવીજ રીતે ખોદાતાલાને પુંજવો જોઇએ. જેવી પાદશાહ જમશેદની રાહરીત બંદગી કરવા બાબેની હતી તેજ રીતે પાદશાહ "લોહરાસપે" તુરમંદ ખોરશેદ યજદની નીઆએશ અને સેતાએસ કરી હતી."

પારસીઓના અસો પેગમબર જરથોસતે જેઆરે પોતાના દીનનું એકીન પારસીઓનાં કેઆંની પાદશાહ "ગુસતાસપ" નાં દીલમાં ઉતારીઉં હતું, તેઆરે તે પાદશાહ ખુશાલીમાં આવીને, પોતાનાં તખત ઉપરથી જાહેર રીતે બાગેબુલંદ અવાજથી નીચે મુજબનાં શબુનો બોલેઓ હતો. તે વીશે ફીરદોશી શાહાનામામાં એમ જણાવે છે કે :—

"એ ભાઇઓ ! હું પોતે યજદાંની બંદગી કરનારો એક પાદસાહ છેઉં, અને તે પાક યજદાંએજ મને આએ પાદશાહી તાજ બખશેઉં છે. વાશતે આગલા પાદશાહ લોકોની રાહ રીતી ઉપર હું અમલ કરશ—કરાવશ, અને બદકાર લોકોને, તે ખોદાતાલાની દીનઆઇન ઉપર

ચાલવાને, અથવા તે દીનનાં ફરમાંન મુજબ અમલ કરવાને ફરજ પાડશ. મારે એ ભલી દીનની રાહરીતી શીખવી અથવા શીખવવી જોઇએછે. સબબ કે દીન ધરમ ઉપરનાં એકીન વગરની શેહેનશાહત કંઇબી રીતે ખુબીવંતી અથવા ગુણકારી ગણાતી નથી.''

"આફ્રેજ અબરૂ'' નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર, પાદશાહ કેખશરૂ પોતાના આગલા નેઆગાંનોની માફક એક ખોદાનીજ પરસતેશ કરતો હતો તે વીશે પોતાની કેતાબમાં લખી જાય છે કેઃ—

"તવારીખ લખનારાઓ આપણને જણાવે છે કે પાદશાહ કેખશરૂએ પોતાના મરણ પછી પોતાનું બદન રાખવા કીજે પોતાની હયાતીમાંજ એક ગોફો બનાવેએ હતો, તેમાં તેણે બેશવાની જગા કીધી હતી, તથા આગલા પૈગમબરોની માફક તેમાં બેશી તે ખોદાની બંદગી કરતો હતો, તથા નશીહત કરતો હતો કે માણસ જાતે તેજ શરવે શકતીવાન અને મોટા કીરતીવાલા શાહેબને માનવા જોઇએ.''

પાદશાહ મીનોચેહેરે પોતાના બેટા "નોજર'' ને ખોદાઇ દીન પાલવા વીશે જે નશીયત કીધી હતી તે વીશે ફીરદોશી શાહાનામામાં લખે છે કેઃ—"પાક દીન વગર તુને કદી બીજો ધરમ પાલવો નહીં જોઇએ અને ખોદાઈ દીનથી તું ફરે નહીં ને બાબે તું સંભાલ રાખજે.''

પાદશાહ ખુશરૂ પરવેઝે પોતા સાથ રૂમી કેશરને ધરમ સંબંધી તકરાર થઇ તે વેલા રૂમી પાદશાહ ઉપર પોતાની ભલી દીનની તારીફમાં જે કાગજ લખેઓ હતો તે વીશે ફીરદોશીએ શાહાનામામાં લખેલછે કે—"હમુને હમારા જુના ધરમની કંઈ લાજ નથી. અને સઘલી પુરૂથવી ઉપર હુશંગના જેવો ભલો ધરમ બીજો કોઈ નથી.''

"અબદુલ હશનઅલી બીન હુશેન મસુઉદીન'' નામનો વખાણાયેલો અરબ ગરંથકાર જે આજ આસરે નવસો વરસોની વાત ઉપર થઈ ગયો છે, અને જે ઇરાન, ખોરાસાંન, શાંઆમ, હીંદુસતાન, પેગુ વગેરે બીજા મુલકોમાં મુસાફરી કરી આવયો હતો તણે સને ૩૩૩) હીજરીનાં સાલમાં "મુરૂજ ઉજજહબ'' એવે નામની અરબી ભાશામાં બનાવેલી કેતાબમાં જરથોસતીઓ ખોદાઈ ફરમાન ધરાવનાર છે તે વીશે અને અવસતા ભાશાના ખોલાસા વીશે તે એમ જણાવી ગયો છે કેઃ—

"પરમેશવર સોડેથી અવલમાં અવસતાવાંણી નાઝલ થઈ (યાને જાહેર થઇ) જેનાં પુસતકો અવસતા ભાશામાં હતાં. ઇરાંનીઓ એ ભાશા નહીં સમજવા લાગયાથી જરથોસત પછીના પાછલા દસતુરો તેની ઝંદ ભાશામાં શરેહ આપી ગયા. એ શરેહ ઉપરથી પાછલથી પાઝંદ ભાશામાં શરેહ થઇ હતી. જે કોઇ શખશો અવસતાના કલામો સામે ધરમથી ઉલટી પોતાની મતલબ પરમાણે ઝંદની શાહદતો લાવે છે તેઓને (જરથોસતના અવસતા પરમાણે ચાલનારા) ઇરાંનીઓ ઝંદીક લોકો કરી કહે છે.''

ઇશવી સન ૧૬૪૩ માં શ્રી કાશમીર શેહેરમાં દબેશતાંન નામની એક કેતાબ[૧] બનેલી છે. તે કેતાબમાં આગલા કદીમ ઇરાંનીઓ એકલા એકજ ખોદાને માનતા હતા તે વીશે તથા તેઓના ધરમ પુસતકોની ખુબીમાં જે લખાણ આવેલું છે તે આ પરમાણે છેઃ—

૧ ઊપલી દબેસતાન કેતાબને માટે કેટલાકો ભુલાવાથી એમ શમજે છે કે તે કેતાબ શેખ મહુમદ મોહોશનફાંનીએ બનાવી છે પણ તે ધારવું કેટલું ખોટું છે તે આટલા ઉપરથી જણાશે કે દબેસતાંન કેતાબનો બનાવનાર મોહોશનફાંની છે એવો જે વીચાર સર વીલીયમ જોનસનો હતો તે વીચારનો કરનલ વાનસ કેનડાંમે એક મોતેબર રદીઓ મુંબઇની "લીટરરી સોસાયટી'' નામની મંડલીનાં બીજાં પુસતકમાં આપીઓ છે, જેમાં તેણે સનેની ગણતરી ઉપરથી ખોલલી રીતે દેખાડી આપેલું છે કે એ માહાભારત કેતાબનો બનાવનાર મોહોસનફાંની હોયજ નહીં પણ "શાહા મોબેદ'' નામનો પારસી હોવો જોઈએ. એ વીદવાનના મતને પાછલથી સર વીલીયમ ઉસલી પણ ઈરાંનની મુસાફરીવાલાં પોતાનાં ત્રીજાં પુસતકને શફે ૫૬૪ મે બાહાલ રાખી ગયો છે, તેમજ મરહુમ ફાજેલ મોબેદ ફરદુનજી મરજબાંનજીએ દબેસતાંનનો ગુજરાતીમાં જે તરજુમો કીધો છે તેના દીબાચામાંબી એ કેતાબનો બનાવનાર શાહ મોબેદ હતો એમ જણાવીલું છે.

"ઇરાંનીઓનો સહુથી પેહેલો મહજબ એ હતો કે એકજ પરમેશવર જેણે પોતાની શક્તીથી આ દુનયાં પેદા કીધી છે, અને જે પોતાની દુરઅંદેશીથી આ દુનયા ઉપર રાજ ચલાવે છે તેને માંનવો, તેનાથી બીહીને ચાલવું, તથા તેનીજ સેતાએશ કરતા રેહેવું અને અવશતાઓ અંદની કેતાંબો મધે ખોદાતાલાએ તમામ એલમ તથા હુનરો સહીતજાહેર કીધેલા છે, તે મધે કોઇ બીના છુપી નથી, અને કેટલીક હકીકતો ભેદમાંબી રહેલી છે, પણ તેનો ખુલાશો શમજાવયાથી કોઇનાં પણ ધયાનમાં ઉતરી શકે છે."

"સારેસતાની" નામનો વખાણાયલો એક ગરંથકાર જે ઇ૦ સ૦ ૧૧૫૩ માં બગદાદ શેહેરમાં મરણ પામીઓ હતો તેણે બનાવેલાં "ઉલ મલલ વ નહલ" નામના પુસતકમાં જરથોસતીઓ મુરતી પુજક નહી પણ ખોદાને માનનારા છે તે વીશે તે એમ લખે છે કે:—

"માજીલોકો (માજદીયસનાંન લોકો) મુરતી પુંજક નહી પણ એક ખોદાને માનનારા છે."

મુલ્લાં મહમદ નામના એક કાબેલ મુસલમાને "નફાએસ ઓલકનુન" નામની એક અરબી કેતાબમાં જરથોસતીઓ માતર ખોદાઇ ફરમાંનો ધરાવે છે તે બાબે વીચાર જણાવતાં એમ લખેલ છે કે:—

"જરથોસતીઓ ઉપર ઇસવરી પુસતકો ઉતરેલાં છે" (યાને એકલા એક ખોદાને માનવાના ફરમાનો તેઓ ધરાવે છે.)

અબદુલ અજીજ નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર જે દીલ્લી શેહેરનો રેહેવાસી હતો તેણે "તફસીરે ફત હુલ અજીજ" નામની ફારસી કેતાબ જે ઇ૦ સ૦ ૧૮૧૧ માં બનાવી છે તેને શફે ૧૮૯ માં જરથોસતી લોકો ખોદાઇ ફરમાન ધરાવનારા છે તે બાબે એમ જણાવેલ છે કે:—

"મજુસી (માજદીયસનાન) લોકો અસલથીજ આસમાની કેતાબ રાખતા આવશા છે, (યાને એકલા એક ખોદાને માનવાનું ફરમાંન ધરાવનારાછે) અને તેઓની દીનમાં માણસને બેહોસ નહી કરે અને તંદરોસતી બખશે એટલોજ સરાબ પીવો રવા કહેલો છે."

"મી૦ થોમસ કાઇટલી" નામનાં એક અંગરેજ વીદવાંન ગ્રંથકારે "આઉટ લાઇનસ ઓફ હીસતરી" એવે નામનું એક પુસતક સને ૧૮૫૯ માં છપાવી બાહેર પાડીયુ છે તેના બીજા બાબને સફે ૧૨ મે મધય અને પુરવ એસીયાના પુરાતમ શેહેનશાહતમાંનાં બેકતરીયા (બલખ) નાં રાજ વીશેનું જે વરણન આપવામાં આવયું છે તેમાં જરથોસતી ધરમની સતુતી કરતાં તે એમ લખે છે કે:—

"જરથોસતે સમજાવેલા (માંજદીયસની) ધરમને લગતા કાયદા અને કાનુનો બેકતરીયામાં (બલખમાં) ચાલવા લાગયા હતા. તે પછી આરમોનીયન મુરતી પુજકો બેકતરીયાનાં જરથોસતી ધરમ ગુરૂઓ સાથે જોડાઇ ગયા હતા. જયારે આરમોનીયન અથવા બેબીલોનીયન રાજની હકુમતની પડતી થઇ અને હખામનીયન વંશના ઇરાંનીઓએ ઈરાનનુ રાજ ફરીથી સથાપીયું તયારે જરથોસતી ધરમની સતા પાછી ચાલુ થઈ અને લોકોમાં તે ધરમ એકવાર ફરીથી ફેલાતો ચાલીયો હતો. જયારે તે બીજા દેશોમાં ફેલાતો હતો તયારે મહમદના ચેનાઓએ ખુનરેજી ચલાવી તેનો અંત આણયો હતો. તે ધરમ હીંદુસથાનમાં વશનારા પારસીઓ કે જેઓ મુસલમાનોનાં જુલમને લીધે પોતાનો દેશ તરક કરી આવી વશયા છે તેઓમાં હજુર શુધા પાલવામાં આવે છે.

જરથોસતે ફેલાવેલા તે સાદા અને ચુતરા ધરમમાં રોસની યાને સુરીય અને આતશની (નુરી કેબલા તરીકે) મદદ લઇને તે સુખ અને જીંદગી બખસનાર ધણી અહુરમજદની બંદગી કરવા ફરમાવેલું છે. હીંદુસથાનમાં પાલવામાં આવતા ધરમની ગુચવણીભરી મુરતીપુજા અને માનસીક સાસતરના જેવી ખરાબ અસર હેઠલ તે (જરથોસતી ધરમ) હજુ આવયો નથી."

(ભાગ પેહેલાની બીનાં છપાઇ ગયા પછે પેગમબર જરથોશતની તારીફમાં મલેલી બીજી નવી બીના.)

"મી૦ સેમયુલ ઇલીયટ" નામના એક અંગરેજ વીદવાન ગ્રંથકારે "લીબરટી ઓફ રોમ" એવે નામનું એક પુસતક શને ૧૮૪૯ માં છપાવી બાહેર પાડયું છે તેને સફે ૮૨) મે જરથોસત અને તેના માજદીયસની ધરમની વખાણમાં તે એમ લખે છે કે:—

"જરથોસતની જીંદગીનો હેવાલ એક માતર ધરમના સુધારા તરીકેજ પુરો થતો નથી. તે કયા જમાનામાં થઇ ગયો છે, તે આપણે હજુર સુધી ચોકસપણે જાણી શકતા નથી. પણ તેણે પોતાની જીંદગીમાં શું શું કરીયું હતું અને પોતાની પાછલ શું શું મુકી ગયો છે તે આપણે જાણીએ છીએ. એક માહાન પુરૂસ તરીકે પરખ્યાત થએલો તેમજ એક પાદશાહી વંશમાંથી ઉતરી આવેલો તે એક મીદીયન હતો. તેણે આખા બેકતરીયા (બલખ), મીદીયા તેમજ પારસનાં પરાંતોમાં ધરમ તેમજ રાજમાં સુધારો કરવા માટે ઘણીક વેદનાંઓ ખમી હતી. તે કાંઇ પોતાના દેશીઓને મીઠી મીઠી વાતો બોલી ખુશી કરવા અથવા તો આકાસ કે જેની તરફ તે બહુ ધયાનથી જોઇ વીચાર કરવા શીખયો હતો તેમાંથી કંઈ નવી દંતકથાઓ લાવી લોકોને વેહેમમાં નાખવાની મતલબથી જનમ પામયો ન હતો. રોશનીના મુલ તરીકે અહુરમજદની આરાધણા ચાલુ કરવાની અને અંધારાના મુલ તરીકે અહેરેમન તરફ મજબુત રીતે ધીકાર બતલાવવાની તેની નેમ હતી "આ દુનીયામાં સચાઇના કાએદાઓ જાહેર કરી હું મારા લોકોના સુખનું સાધન થઇ પડુ" એવી રીતે તેણે અહુરમજદની આગલ બંદગી કરી મોરાદ ચાહી હતી. એક સુધારાવાલો થવા કરતાં પોતાનાં જાતભાઇઓની હાલત અને રીતીઓને બંધ બેસતો થઈ કામ લેવામાં તેણે વધારે ડાહાપણ વાપડયું હતું. જરથોસત ઊંચા ખાનદાનમાં અને વલી રાજકુટુંબમાં જનમેલો હોવાથી જે લોકોને પોતાનો ધરમ સમજાવતો હતો તેઓ ઉપર સેહેલાઇથી ફતેહ પામતો હતો. તે પેહેલવેહેલો પાદશાહ (કયાની ગુસતાસપ) આગલ ગયો અને તેને કહેવા લાગો કે "હું ખોદા તરફથી માણસ જાતને માટે ધરમ સહમજાવવા આવયો છું" એમ કહી તેણે મદદ માંગી; પાદશાહે (ગુસતાસપે) જરથોસતનું કેહેન ખુશીથી કબુલ રાખયું. જરથોસત ઘણું કરીને ઇરાનીઓનેજ પોતાનો ધરમ સમજાવતો હતો અને સાચુ બોલા પોતાની ફરજો અદા કરવાનો બોધ દેતો હતો. તેના કેહેવા પરમાણે દરએક રાજકરતા અહુરમજદની તરફનો પરતીનીધી હોવાથી તેના કાએદાઓને દરેકજણે માન આપવું જોઇએ. પાદશાહ જોકે માણસોનાં તેના પોતાનાં કામ માટે જવાબદાર નથી તોપણ અહુરમજદની તરફથી તેને રાજ ચલાવવાની જે સતા આપવામાં આવી છે તેનો અહુરમજદના તાબેદાર તરીકે તે જવાબદાર છે. "સરદારોનો સરદાર તે અહુરમજદ હોવો જોઇએ કે જે સહુથી વધારે ભલુ કરનારો છે" આ જરથોસતના બોલો ઉપરથી એ જાહેર કબુલાતને કાંઇ ઠઠા મસકેરી ધારવાની નથી; તેના ધરમમાં સચાઇથી ભરપુર કાયદાનો સમાવેસ છે, તેમાં મજબુત ઠેરાવ એ છે કે સદગુણી પાદશાહની આબાદાની ચાહવી અને જુલમગાર પાદશાહની ખાણાખરાબીના સરાપ દેવા જગેજગ બેયાન કરવામાં આવયું છે. જે કંઇબી અમલમાં મુકી શકાએ એવું હોએ તેના કરતાંબી વધારે ભલી ચીજો વીશેની ખાહેશ તેના લખાણમાં જણાવેલી છે, પણ તેણે જે વીચારો ઇરાંની શેહેનશાહતના અમલ તલે રહીને તેની આપખુદી સતા સામે જણાવીયા હતા તે વીચારો સચાઇથી ભરપુર હતા એમ હજીબી આપણે સઘલાઓએ માની લેવાનું છે. તેના ધારવા મુજબ જે પરમાણે અહુરમજદ બેહસતના રાજમાં રાજ કરે છે તેનોજ નમુનો હાથમાં લઇને, આખી ઇરાનની પરજાનું બંધારણ કરવાનું હતું. ઈરાનની પરજાઓમાં-

થી હલકી વરણનોને તેણે તેઓની હલકો પદવીપરથી ઊંચી પંકતીએ ચહાવી "એહુનો સુખના સાધનો છે" એમ તેણે ખુલ્લી રીતે જણાવયું હતુ. "જેણે ગરીબોને મદદ કીધી તેણે અહુરમજદની સહુથી વધારે આરાધના કીધી" એવું કહી તે માણસની જરથોસ્તી વખાણ કરતો હતો. એણે પોતાની જીંદગી સુધારા કરવામાંજ કાહાડી દરએક પંકતીનાં લોકોના મન ઉપર નીતીઓ ઠસાવી હલકી પંકતોનાં લોકોને ઊંચી પંકતી ઉપર લઈ જઈ મેલીયાં હતાં. તે પછી દરએક ઈરાંની પવીતરાઈ વાપડવા માટે અને ભાઇ બંધીથી રહેવા માટે બધાએલો હતો "પવીતરાઇ વાપડવામાં તે પોતા તરફની ફરજો અને ભાઇબંધી ધરાવાથી તે પોતાનાં ભાઇ બંધો તરફની ફરજો સંપુરણ રીતે અદા કરશે" એમ તે (યાને જરથોશત) માનતો હતો અને એણે પોતાનાં લોકોના ધરમની હાલત સુધારવા માટે જે કાલજી બતાવી છે તેના કરતાં તેઓનાં સંસારી સુધારા કરવા માટે તેણે કાંઇ ઓછી બતાવી નથી. લોકોનાં વેહેવારમાં ધરમનો જે ભાગ સહુથી વધારે સંબંધ રાખતો હતો તેમા તેણે મુખ્ય કરીને ફેરફાર કીધો હતો, અને ધરમમાં વધારે સાદી કીરીયા કરવાની રીતીઓ દાખલ કરવામાં કદાચ તે આખી દુનયાંમાં સવતંત્રપણું વધારે અંસમાં ધરાવનાર હતો."

ભાગ ૩ જો આતશની બાબદમાં.

(આતશની ખુબી વીશે, તથા જરથોસતીઓ આતશની સનમુખ ઉભારહીને બંદગી કરે છે તેથી તેઓ કંઇ આતશપરસત ગણાતા નથી તે વીશે ઘણાક વીદવાંનો મતો આપી ગયા છે—જેમાનાં કેટલાંક મતો હમો હમારા "પુરાતમ આતશખાના" નામના રેશાલામાં જણાવી ગયા છે તે ઉપરાંત બીજા વધુ દાખલા જે મલી આવેઆ છે તે હેઠલ જણાવીએ છે)

પ્રોફેસર ડાકટર એલ. એચ. મીલસે ગાથાનાં કીધેલા તરજુમાવાલાં પુશતકનાં દીબાચામાં એકગમ આતશ વીશે જણાવતા તે એમ લખે છે કેઃ—"ઓદાઇ પવીતરાઈ અને ઓદાઈ શકતીની એક જાહેર નીશાન તરીકે આતશને ગણેલો છે."

માં॰ જેમસ ડી. મેકકબ નામનો એક અમેરીકન ગ્રંથકાર "પીકતોરીઅલ હીસતરી ઓફ ધી વરલડ" એવે નામના એક કીનતી પુસતકમાં આતશ વીશે એમ લખે છે કેઃ—

"આતશે સહુથી સુંદર એક આકાશી તતવ તરીકે અને એક ફાએદાકારક શકતી તરીકે ઈરાંનીઓનું સહુથી ઘણું ધીયાન ખેંચાયું છે અને તેઓના ધરમ ગુરુઓ કે જેઓની ફરજ પવીતર આતશ કદીઓ બુજાઇ નહીં જાએ તે માટેની સંભાલ લેવાની છે, તેઓની સંભાલથી તેઓનાં આતશકદેહામાં પવીતર આતશ કે, જે આકાસમાંથી સલગાવેલો કેહેવામાં આવે છે, તે વગર હરકતે વરસોના વરસો સુધી અને જમાનાના જમાનાઓ સુધી બલતો ચાલુ રાખવામાં આવયો છે. આતશને ફુક મારીને અપવીતર કરવો એ સહુથી મોટામાં મોટો ગુનોહ તેઓ (ઈરાનીઓ) માને છે, અને મુરદાંને આતશમાં બાલવું એ પણ તેઓ ઘણુંજ નાપસંદ ગણે છે. જયારે આતશને કાંઇ પણ ચીજ અરપણ કરવી હોય તયારે જરા ચરબીવાલો ભાગ તે ઉપર મુકવા સીવાએ કંઇપણ તે ઉપર બાલવામાં આવતું નથી."

પરોફેસર મેકસ મુલર નામનો જાણીતો કાબેલ અંગરેજ વીદવાનનાં અધીપતીપણા હેઠલ "પુરવ તરફનાં પવીતર પુસતકો" એવે નામનાં દફતર પેહેલાના દીબાચાને, સફે ૨૨) મે જરથોસતીઓને બીનમાહીતગાર લખનારાઓ આતશપરસતનો કલંગ લગાડે છે તેનાં ખોલાશામાં એમ લખે છે કેઃ—

"અવસતાના ઘણા ભાગોમાં આતશ વીશે બેશક મોટાં માન સાથ બોલવામાં આવયું છે, પણ જેઓ જરથોસતીઓને આતશપરસત દાખલ ગણે છે, તેઓએ જાણવું જોઇએ કે જરથોસતનો મઝહબ પાલનારા ખરા જરથોસતીઓ એ (આતશપરસતીનાં કલંકનાં) નામને ધીક્કારે છે."

એજ વીદવાને ધરમની ઊતપંતી તથા વરધી વીસે પોતાનાં ભાસાણવાલાં પુસતકમાં આતશ વીશે એકગમ એમ લખીયું છે કે: —

"અગની (આતસ) વીસે અતીઘણી જુની વાતો અથવા કથાથી અજાએબ થવા જેવું કંઈ નથી અને જો સરવે કથાઓમાંની જુની કથાઓમધે અગનીમા કંઇક અનદીઠ (યાને જે ચીજ નહી દેખી શકીયે તે) અને બેમાલુમ તોપણ ના નહી કહેવાએ એવી ખોદાઇ શકતી સમાયલી જણાવવામાં આવી હોય તો તેથી આપણને અજાયબ થવાની કંઈ જરૂર નથી."

"મી૰ ગલેડવીન" નામનો વીદવાન ગ્રંથકાર પોતાના "આઇને અકબરી" નામની ફારસી કેતાબના અંગરેજીમાં કીધેલા તરજુમામાં પાદશાહ અકબર આતશ વીશે જે વીચાર ધરાવતો હતો તે વીશે એમ લખે છે કે:-

"નામદાર અકબરનું ચેરાગ અને ઘણું કરીને આતશ ઉપર ઘણું મોટું એકીન હતું, કેમકે તેને તે મોટી રોશની (યાને ખોદા)નાં કીરણો ગણનો હતો."

આતશ વીશે બાઇબલમાં એમ જણાવે છે કે:—"ઊગમન દશાના લોકો એમ જાણે છે કે અગની (આતશ) જે છે તે પરમેસવરની ઇધાંની છે અને "કાલદીયન" લોકો તથા માજદીયસની પારસી લોકોબી અગનીને પરમેસવરની ઇધાની જાણીને તેને પોતાનાં દેહેરાંમાં (આતશખાણામાં) રાખે છે."

મી૰ કાલીદાસ પંડીત દેશાઇ નામના એક હીંદુ પંડીતે "મુકત મુકતી શાશતર" એવે નામનું એક પુસતક શને ૧૮૮૬ માં છપાવી બાહેર પાડયું છે તેમાં તે આતશ વીશે સફે ર૦૧) મે એમ લખે છે કે:—

"ઇસવરના નુરમાંથી પેદા થયલી અગની (આતશ) ની જયોતી છે, તેથી આતશ તેની ઓલખાણ આપનાર છે. આતશ સનમુખ ઊભા રહી શુખર લોબાન વગેરેની હવન કીરીયા કરવી, શનાન, ધીયાન, શૌચવીધી, પવીત્રતા, દયા, માફી, માતરાચારો, અરજવ (માંગી લેવું) વગેરે છોડવાં નહીં, એવી જરથોસતીઓની ઘણીક રસમો આરીયનોને મલતી છે. આ ઉપરથી જરથોસત પેગમબરે કરમ ઉપાસનાને ગ્નાન વગેરેની ખુબીઓ બતાવીને પોતાના ધરમની પરજામાં ચલાવી, તોપણ સરવ ચીજનો પેદા કરનાર ઇસવરછે, એમ તેણે જણાવવુ હતુ."

સતરમી સદીમાં ભેદી વીદયાના લખાણ કરનાર "રાબરટ ફલડ" નામનાં ઇંગરેજ ગરહસથે આતશ વીશે ઘણો શરશ ખોલાસો પોતાના પુસતકમાં કીધો છે:—તેમાં તે જણાવે છે કે "માણસ તથા આ દુનયાને માટે આતશને ઉતપન કીધેલો છે અને તેનો દરજજો બુલંદ છે; પણ શું એટલામાંજ તેની ખુબી સમાયલી છે? અય દુનયાના આચાકામ મધેના અવીચારી મનુશ! તારાં પોતાનાં શરીરમાંના ઝલકાટથી ભરેલો ચેરાગ શું એટલીજ બુલંદી ધરાવે છે? આ માટી રૂપી દેહમાં શું રોશની પ્રકાશતી નથી? અય ખુદરતી વીદયાના વાકેફગારી ધરાવનારા વીદવાનો! તમે તેનું વરણન કરો. આતશનાં કામોની નોંધ કરો. એ બાબત પ્રકૃતીની સાંકલમાં વીટલાયલી છે, એમ વીચારી સઘલી ચીજોના બાહેરના તેમજ માહેલા છેક બીતરના ભાગમાં તેની અસર થાય છે, એમ વીચારો. તું તથા તારી દુનયાં ફકત વચેના વસતુ છે અને બાહેરની તેમજ અંદરની બંને બાજુઓ એક સરખી છે, તેથી શું તેની ચમતકારીક સચાઇઓ તું સમજી શકશે! તારા દીલમાં ભય રાખી આતશની (તેના ભેદને માટે) આરાધના કર. જેમ દીલમાં ધાસતી સાથે, વાકું મોહડું રાખી તેને કેબલા તરીકે નમયા પછી એક માજી તેથી દુર થતો હતો તેમ તારૂં મોહડું તેની સનમુખ કરવાથી તું દુર રાખ. એક મુરતી પુજા તરીકે નહીં ગણાતા જયારે પુરાતમ ઇરાંનીઓ તથા તેમના ઉસતાદ માજીઓએ તેની પરશતેશ કીધી તયારે તેમાં અજાયબ થવા સરખું કંઈ નથી. ચમતકારોથી ભરેલ આ માહાભારત તતવની ખુબી જોઈ તેઓએ (યાને જરથોસતીઓએ) તેને નમી આરાધ-

વાનો તેમજ અતયંત સચાઈથી ભરેલા કેબલા તરીકે માનવાનો ઠેરાવ કીધો હતો; એટલું છતાં પણ માણસજાતે પોતાની ફીલસુફીથીજ નહીં પણ પોતાની સરવેથી સાધારણ બુધીથી તેને અશક્ય દેવતા ગણ્યો છે.”

“પ્રોફેસર ડાકટર રાહોદ” નામના એક જરમન વીદવાંને “અહુરમજદના કાયદાઓ શાથનો જીહોવાના કાયદાઓનો મુકાબલો” એવે નામનો એક રેશાલો છપાવી બાહેર પાડીઓ છે તેમાં તે આતશ વીશે પોતાનો વીચાર આપતાં એમ લખે છે કે:—

“અહુરમજદની બંદગીને માટે આતશને પવીતર જગયાઓ યાને આતશકદેહામાં રાખીને કેબલા તરીકે માનવાનો છે, જેમ કીધાથી મોબેદોની ગંભીર બંદગીનું ફળ સપર પેહેલું હાંસલ થાય છે. આ બાબદના મુલ વીચાર વીશે આપણે તકરાર કરી ચુકયા છીએ કારણકે આ જગીઆએ (યાને આતશખાનામાં) તો ઘણું કરીને ફકત અહુરમજદની જાહેર બંદગીનુંજ ફરમાન હોય એમ લાગે છે પણ પોતાને માટે ખાનગી બંદગી દરેક માજદીયસનાન રાતરે કોઈબી જગયા ઉપર કરે છે. એ આતશની પરસતેસ એટલી બધી પવીતર ગણવામાં આવે છે કે જે મોબેદ એ પવીતર આતશની જાલવણી કરીને તેને સદા રોશન રાખે છે તેને પોતાના ખરાબ દમથી આતશ અપવીતર નહી થાય તે માટે પોતાના મોહોડાં આગલ એક “પનામ” (પદાન) આડું રાખવું પડે છે, અને તેનાથી (મોબેદથી) આતશને પોતાના ખુલા હાથથી અડકી શકાતું નથી તેમજ આતશ ઉપર મુરદાં જેવી અપવીતર તથા નજીસ જણસો (હરેક જાતની નસા ભરેલી ચીજો) નાખીને અપવીતર કરવા માટે તેને (નસો બાલનારને) મોહોતની શીખસા ફરમાવી છે. હોરમજદી આતશપરસતી તપાસીને જોતાં ખુદરતી રીતે આપણને મુસાનાં પુસતકોમાં જણાવેલી જીહોવા (યાને ખોદા) ની આતશપરસતી યાદ આવયા વગર રેહેતી નથી જીહોવા પણ રોશણીમાં રેહે છે, તેનો મલીમાજ રોશણી છે અને અહુરમજદની માફક આતશમાંથી જાહેર થાય છે. તેના (જીહોવાના) ધરમગુરૂઓ પણ છ જાતના આતશો કબુલ રાખે છે જેમને તેઓ (જીહોવાનાં ધરમગુરૂઓ) જુદાનોના અપવીતર આતશથી જુદા ગણે છે; જેમાં પેહેલો એરોને આપેલા પેહેલા ભોગની વખતે આકાશ ઉપરથી ઉતરેલો પવીતર આકાશી આતશ જે હંમેશાં બલતો રહે છે તે. એ ઉપરથી આપણે સવાલ કરશું કે જીહોવાની આરાધના જે અહુરમજદની આરાધનાને મલતી આવે છે તે શુ ફકત અકસમાતથીજ ઉતપન થઇ હશે?”

“એડીનબરો રીવીવુ” નામનાં અંગરેજી ચોપાંનીયાંના અકટોબર સને ૧૮૮૫ વાલા અંકમાં “ઈરાનના અસલી રેહેવાસીઓ” એવે નામનાં મથાલાંવાલી બાબદમાં પારસીઓ આતશને ખોદાઈ નુર તરીકે ગણી માને છે તે વીશે એમ જણાવે છે કે “પારસીઓને આતશની પુજા કરવાનો જે દોશ દેવામાં આવે છે તે ખોટો છે. હાથે કરીને દવેસભાવથી અથવા તો અજાણપણાથી તેમને એ બદલામી લગાડવામાં આવે છે. જરથોસતે આતશને કાંઈ પુંજા કરવાને બનાવાઓ નથી, પણ તેમની સનમુખ ઉભા રહી તેની સવછતાને વખાંણી ખોદાને યાદ કરવાને બનાવીઓ છે. પારસીઓ કદી બીડી પીતા નથી. તેઓ આતશને હોલવતા નથી. અને પાણી અથવા આતશને ખરાબ કરતા નથી. તેઓ જે કુસતી બાંધે છે તે જરથોસતી ધરમની એક ખાસ નીશાન છે. તે ઉનના ૭૨ તારોની બનાવવામાં આવે છે. એ ૭૨ તાર ૭૨ યજસનીના ૭૨ હાછે. તે બાંધતાં ખોદાને યાદ કરી શારાં કામો કરવાની ફરજ બતાવેછે અને વંદાદાદના પુસતકમાં સુગડાઈ, સફાઇ તથા નીતીનાં લખાંણો છે.”

કરનલ હેનરી એસ. આલકાટે મુંબઇના ટાઉનહાલમાં પારસીઓના ધરમ વીશે કરેલાં ભાશાંણ વેલા પારસીઓને જુદદીનવાલાઓ આતશપરસત કહે છે તેના રદીઆમાં તે વીદવાને એમ કહી સમજાવીજ હતું કે:—

"પારસીઓને આતશપરસત કહેવામાં આવે છે પણ તે તદનજ ખોટું છે. તેઓ તો આતશ તેમજ સુરજ તથા આંવાંઅરદુઇશુર જેમાં સઘલી રોશનીઓનું ગેબી નુર તથા સઘલા જીવજંતુઓની ઉતપંતી સમાયલી છે, એમ વીચારીને અહુરમજદનું નામ આપી તેનો કેબલો કરે છે."

જરથોસતીઓ આતશને ખોદાઈ નુર તરીકે ગણી ખોદાની બંદગી કરે છે ને વીશે "તવારીખે તબરી" નો બનાવનાર અબુ જાફર નામનો એક નામીચો મુશલમાન અરબ ગરંથકાર પોતાના પુશતકમાં એક ઠેકાંણે એમ લખ્યો જાએ છે કેઃ—

"પાદશાહ કેખશરૂ પોતાના બાપના ખુનનુ વેર લેવાને પેહેલાં અફરાશીઆબની શોધમાં નીશફલ થયો તયારે પાછો ઇરાનમાં આવીને પોતાની સતા ચોકસ કીધી અને તેઆર પછી પરવરદેગારની બંદગી કરવા કીજે તેણે આજર બાએજાનના આતશખાના તરફ પોતાનું મોહોડું ફેરવીઊં (યાને તયાં ગયો.)" (તબરી ફીરદોસીની આગમજ થઇ ગયો છે.)

ઈરાન દેશનાં શેહેનશાહ નાસરૂદીનનો હીંદુસથાન ખાતેનો માજી એલચી નામદાર "મીરજા હુસન કુલીખાંન" તારીખ ૧૪મી મારચ સને ૧૮૮૬ ને દીને મરહુમ શેઠ કાવશજી બેહેરાંમજી બનાજીના આતશબેહેરાંમ શાહેબનું મકાંન જોવા આવયો હતો. તે વેલા જરથોસતી ધરમ બાબે વીચાર જણાવતાં પારસીઓ આતશને એક નુરી કેબલા તરીકે ગાન આપે છે અને જેવો તેઓને આતશપરસત કહે છે તે ખોટું છે તે બાબે એ નામવરે એમ જણાવયું હતું કેઃ-

"જેઓ પારસીઓને આતશપરસત કહે છે તેઓ એક મોટા ગુનાહ કરેછે કારણ કે પાક યજદાંની બંદગી અને અહુરમજદની પરસતેસ કરનારાઓને એમ કેહેવાથી ખુદ યજદાં અથવા અહુરમજદને એક મોટું અપમાન કરયા બરાબર છે, અને એમ બોલનાર પુરૂશ પોતે યજદાંપરસત નથી એમ પોતાને સાબેત કરી આપે છે. કુલ જહાંનમાં આતશની બરોબરી કરનારી બીજી કોઈપણ ચીજ નથી અને આતશનો કેબલો ખરેખર યજદાંનો કેબલો છે. યજદાં સરવે વખતે અને સરવે ઠેકાંણે હાજર હોય છે પણ તેને કોઇ જોઈ શકતું નથી તેમજ આતશ (ગરમી) સદા કાલ સરવે ઠેકાંણે છે પણ તેબી જાહેર નથી. ગરમી વીનાં દુનીયાં હયાતી ભોગવે એ માનવુંજ ખોટું છે, માટે તે ગરમીનું મુલ (આતશ, ખુરશીદ) યજદાંની શકતી અને તવાંનાઇનું ખરું પરતીનીધી છે. ખોદા છે તયાં લગી ગરમી છે અને ગરમીથીજ દુનીયા સરજાઇ છે અને ચાલુ છે. માટે એ ગરમીના મુલ (આતશ, ખોરશેદ)ની સેતાયસ ઘટતી અને તદન વાજબી છે. અને તેટલા માટે આતશ-ખુરશીદની સામે ઉભા રહી બંદગી કરવી એ ખોદાઈ દરગાહમાં બંદગી કરયા બરોબર છે. અને તમો જરથોસતીઓ તમારા જેહાનઆશકાર તરીકા પરમાણે ચાલી યઝદાંપરસત અને અહુરમજદપરસતનું માન ભરેલું નામ જાલવવાને ભાગ્યશાલી છો. ઇરાનમાં દાનેશવરો પોતાની દાનેશ તથા વીદયાના સબબથી આતશ (ગરમીનાં મુલ) ને વાજબી કારણ આપે છે, એવું માન દરેક ખોદાપરસતે આપવું ઘટારત અને સજાવર છે. આટલું કહી એ નામવરે ઘણા ગંભીર અવાજે એક ટુંક દુઆ કીધી હતી અને ખોદા પાસથી ખરા અંતકરણથી ચાહયું હતું કે કદીમ ઈરાનનાં નામનો આતશ સદા રોશન રહે." આ દુવા તેમના સેક્રેટરીએ ગુજરાતીમાં સરવેને કહી સંભલાવી હતી.

"લારડ બીશપ મીયુરીને" "ઝોરાસટર એનડ ક્રાઇસટ" એવે નામના પોતાના રસાલામાં આતશની બુલંદી વીશે ૪૦ મે સફે લખયુ છે કેઃ—

"હજરત જરથોસતે પેગમબરી દાવો ઊઠાવેઆ બાદ, માતર એખલા એકજ ખોદાની પરસતેશની રીતીજ સજીવન કીધી હતી એટલુંજ નહીં પણ આગલા ઇરાનીઓની બંદગી કરવાની જે સઘલી પાકીજેહ રાહ રીતીઓ હતી, તે રાહ રીતીઓબી એ જરથોશતે પોતાના જમાનામાં પાછી સજીવન કીધી હતી. એ રીતીઓમાં સઉથી ખાસ રીતી તે આતશને કેબલો ગણીને ખોદા-

તાલાની બંદગી બજાવવા બાબેની હતી. કે જે ખોદાતાલા અસલી ઈરાંણીઓના માહ બુલંદ એતેકાદ મુજબ, તમાંમ જાતની રોશની અને નુરમાંજ સદાકાલનો ગરકાવ છે. આગલા વખતમાં આતશની પાશબાની કરનાર ઇરાની ધરમગુરૂઓને "સોસીએનતો" કરી કેહેતા હતા, કે જે પુંજારાઓને હીંદુઓના ધરમ પુસતક "વીદા"માં "આથરવાન" કરી જણાવેલા છે. હીંદુઓના "રીગવેદ" પુશતકમાં આથરવાનને આતશનો શલગાવનાર, અથવા આતશને રોશન કરનાર તરીકે જણાવેઓ છે. હવે આગલા જમાનાના રોમન લોકોબી, અસલ ઈરાન સરજમીનમાંથીજ જુદા પડીને, યુરોપના ભાગ તરફ આવી વશેલા જણાએ છે. અને પેલા બરાહામોન લોકોનું ટોલું ઇરાનથી નીકલીને હીંદુસથાન તરફ આવયું હતું, તેનીબી ઘણા આગમજના વખતમાં એ રોમન લોકો જુદા પડેલા દીશે છે, અને એ રોમન લોકોબી આતશની કેબલા તરીકે પુંજા કરતા હતા. તેઓના પુંજારીઓને "ફલેમાઇનસ" કરી કેહેતા હતા. અસલ "ફલેર" બોલનો માએનો આતશને સુલગાવવું, અથવા રોશન કરવાનો અથવા બલતું કરવાનો થાએ છે, અને એ ઉપરથી આતશને રોશન રાખનાર, અથવા આતશની પાશબાની કરનાર સખસોને "ફલેમાઈનસ" કરી કેહેતા હતા. એવા શખસોની પાશબાની હેઠલના આતશને, કંઈબી જાતની પાક ક્રીઆના અથવા ભણતણના કામ સીવાએ, કોઇબી બીજાં કામસર કોઇને આપવામાં, કે વાપડવા દીધામાં આવતા નહીં હતા. કોઈબી જાતની ગલીચ કે અપવીતર ચીજથી અથવા મરણ પામેલી લાસના અડકવાથી, અથવા કોઇ મરણ પામેલાંઓની ખોર આગલથી તેવા આતસને શદા દુર રાખતા હતા, તથા તે આતશના પાશબાનોબી એવીજ ચીજથી સદા અતરંગ રેહેતા હતા. જેઆરે આ આતશના પુંજારીઓ કંઇ ક્રીઆ કામ કરતા હતા તેઆરે પોતાનાં હાથમાં પેલો "વીલગાકામીટેકયુલા" નામનો રોપો અથવા દાંખરી રાખતા હતા, કે જેને જરથોસતી લોકો ધારાઆ મેલે "બરશમ" કરીને કહે છે. અને એ આગલા વખતના રોમન લોકોના પુંજારીઆ એટલી બધી ચોખાઇ અને પવીતરાઇ વાપડતા હતા કે, બદનપરના કાપેલા બાલ અથવા નખોબી ખાડા ખોદીને જમીનમાં દાટતા હતા. હવે પારસી લોકોના વંદીદાદની ૧૭મી ફરગરદમાંબી એવુંજ ફરમાન જણાવેલું છે,—અને દાદાર અહુરમજદે જરથોસતને એમ ફરમાવેલું છે કે, "એ જરથોસત, કાપેલાં બાલ તથા નખ દુરની જગાપર લેઇ જઇને, ખાડો ખોડીને દાતવાં જોઇએછે." આગલા વખતના રોમન લોકો, જે પુંજારીઓને "ફલેમેન" કરી કહેતા હતા, તેવા શખશોને હીંદુ લોકો "બરાહામીન" કરીને કહે છે એ એક બીજાને અછી રીતે એક મલતું આવે છે, અને "બરાહામાં" અથવા "ફલામા"નો અરથબી આતશ અથવા બલતાંનો થાય છે. એક નીરમલ અને પાકીજેહ આતશનું નુર અથવા-રોશની તે પરવરદેગારના અશલ નુરના કેબલા તરીકે ઘણીજ બરોબર રીતે માનને લાયક છે, કે જે પરવરદેગાર પોતેબી એક શદાકાલનું ઝલકતું નુર છે. જે ધરમગુરૂઓ અથવા પુંજારાઓ તે આતશની પાશબાની કીજે રહે છે, તે પુંજારીઓએબી ગોયા ખુદ પોતાને હીલતા ચાલતા આતશના શોભા તરીકે ગણીને શરવે પરકારે પોતાનાં તન-મનને પવીતર અને સફાઇદાર હાલતમાં રાખવાં જોઇએ છે. તે પાક ખોદાતાલાના નુરને સદાકાલ ઝલકતું અને સફાઇદાર રાખવા કીજે. જે સઊથા સારી તથા શુક્કી અને સુગંધી ચીજોની અગત હોએ છે, તે અગતની ચીજો પુરી પાડવા કીજે, તથા બંદગી અને ક્રીઆ કામો કરવા કીજે, પેલા પુંજારા અથોરનાનોએબી પોતાના તન-મનને શદા નીરમલ અને પવીતર હાલતમાં રાખવાં જોઇએ છે. પારસીઓની આતશની આરાધનાં તે મુરતી પુંજા છે, એમ વીચારવાથી હું ઘણો વેગલો છું. જે કોઈ પારસીઓને માથે આ અતી ઘણા હીના ગુનાહનો વાંક મેલે છે, તેવા સાબેત તો કરી શકતા નથી કે પારસીઓ આતશ અથવા આફતાબને ખોદા હોય તેમજ માને છે. માટે આવો વાંક મુકનાર બદબોઈના અતીઘણા ધીકારવા જોગ અપરાધનો ખચીતજ ગુનેહગાર થાય છે."

વરતમાન પતરોનાં મત.

આ વરશનાં ઝોરાસટરીઅન કેલેંડરમાં એક નવીજ બાબદ આવી છે તે એકે જરથોસતી ધરમની તરફેણમાં પ્રખ્યાત અંગરેજો, ફરેંનચો જરમનો અને મુસલમાન લખનારાઓએ આપેલાં મતો એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી જે વણ એક જાણીતા પારસી ધરમગુરૂ છે તેવણે લીધાં છે. મજકુર ધરમગુરૂએ કેટલીક મેહેનત અને શોધથી એ સંગ્રહ લખેલો લાગે છે, તેથી એ કેલેંનડરના ખપમાં વધારો થશે.

ટાઈમસ આફ ઈનડીઆ—તા૦ ૩ જી અકટોબર ૧૮૮૮.

હાલનાં કાલેંનડરમાં એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી જેવણ એક ભણેલા પારસી ધરમગુરૂ છે તેવણે મેહેનત લેઈ જરથોસતી ધરમ વીશે એક ઘણોજ બોધકારક રેસાલો લખીઓ છે. જરથોસતી ધરમની મોતેબરી વીશેનો ટુંકો અને અસરકારક હેવાલ, જરથોસત પેગંમબરની વીદવતા ભરેલી ફીલસુફી અને બીજા ધરમી બાબદોની સારાં મંડલમાં લાયક રીતે પીછાન થાઈ છે. એવી કલપના કરવામાં આવી છે કે પારસી બાલકો સારૂ સવપેલી નીશાલ માટે ચોપાનીઆના આકારમાં મજકુર હેવાલ ફરીથી પરગટ કરવામાં આવશે. જેઓએ એ રેસાલો વાંચીઓ છે તેઓ તેનાં ખરાંપણાં અને અગતીઅતા વીશે સારી ગવાહી આપે છે.

મુંબઈ ગેઝટ—તા૦ ૧૫ મી અકટોબર ૧૮૮૮.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી—પારસીઓના પેગમબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીધવાંનોએ આપેલાં મતને કંઈ સંખ્યાબંધ પુસતકો, ચોપાનયાંઓ અને નયુસપેપરોમાંથી ખોલી કાહાડીને તેમના સામતા સંગ્રહનું એક ચોપાનયું એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી નામનાં એક ઉલતમંદ અને એકમારગી અથોરનાને બાહાર પાડયું છે. આ ચોપાંનયાંને ચાર ભાગમાં વેહેંચવામાં આવયું છે અને એ ચાહરે ભાગોની બાબતો એક સરખી અગતની અને ઉપયોગી છે જેવી કે પેગમબર જરથોસતની તારીફ, આતશ તથા માનશ જાતને ધરમ પાલવાની બાબત. એરવદ દાદાભાઈ દોરડીએ આ શુધાં બે તરણચોપાંનીઆંઓ રચીઆં છે જે બધાં એવાં તો ઉપયોગી છે કે તેઓની તરફથી હવે પછીના નીકલતાં બીજાં એવાંજ કોઈ ઉપયોગી ચોપાંનયાંની રાહા હમો આતુરતાથી જોયા કરશુ.

મધુરવચન—ડીશેમબર ૧૮૮૮.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી—જરથોશતી ધરમની મોતેબરી અથવા પેગમબર જરથોશત અને તેની દીન વીશે જુદાં જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મતોનાં સંગરહવાલું ચોપાંનીઉ તેના બનાવનાર એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી તે પરીંશની પધરામણી, દાદગાહે નોશરવાંન તથા પુરાતમ આતશબાનાંનાં કરતા તરફથી મલયુંચ તે માન શહીત કબુલ રાખીએ છીએ. જવાન છોકરા અને છોકરીઓને તન મનની અપાતી કેલવણી શાથ ધરમનીતીની કેલવણી આપવાની અગત દરએક કોમવાલાઓ શમજે છે કે જેથી ઉધરતી વયે પોત પોતાના ધરમોના કલામો અને ફરમાનોથી વાકેફ થાય અને ધરમ ઉપર વધારે ઓશતવારીથી તેઓનો એતેકાદ મજબુતી પકડે. આવો મોતેબર વીચાર ધરાવી, જરથોશતી કોમના ઉધરતી વયેના જવાન મરદ અને અબલાઓને ધરમ ઉપદેશ કરવાના હેતુથી, જુદા જુદા વીદવાનોનાં મતોનો શંગરહ કરી એરવદ દાદાભાઈએ જે ચોપાનીઉં છપાવી બાહેર પાડીઉંચ તે કામને જરથોશતી કોમ તરફથી આશરો આપવો ઘટે છે. આ ચોપાંનીઆંમાં શમાશ કરેલી બાબદોને રચવામાં જરથોશતી મહજબની ઘણીજ ચોપડીઓ, ચોપાંનીઆંઓ તથા વરતમાન પતરોની ફાઈલોની મદદ લીધી છે જેમ કરતાં અલબતાં ઘણી મેહેનત પડી હશે તે છતાં આ ચોપાંનીઆંની કીંમત માતર ચાર આના રાખીચ જેથી સરવે જરથોસતીઓને આ ચોપાંનીઆંનો લાભ પોતાનાં ફરજંદોને આપવાને બની શકશે. એરવદ દાદાભાઈએ પોતાના હમદીન ભાઈઓના ફાયદા માટે મેહેનત લીધીચ તે શતુતી પાતર છે. આ ચોપાંનીઆંવાલી બાબદના પાંચ ભાગ કરીઆમાં આવીઆચ જે મધેના પેહેલા ભાગમાં—અશો પેગમબર જરથોસતની તારીફ બાબે તથા જરથોશતી ધરમની ખુબી વીશે પરકોમના પુરવીન મહરસાથીએ જે મતો આપીઆંચ તેનો સમાશ કરીઓ છે, બીજા ભાગમાં જરથોસતીઓ એકજ ખોદાને માનનાર છે તે બાબેની ઉમત સાબેતીઓ આપી છે, તરીજા ભાગમાં આતશની ખુબી વીશે તથા જરથોસતીઓ આતશની સનમુખ બંદગી કરે છે તેથી તેઓ આતશપરસત ગણાતા નથી એવી મોતેબર સાહાદતો ટાંકી બતલાવી છે, ચોઠા ભાગમાં હરેક માણસ જાતે ધરમ પાલવાના અગત છે તથા તેથી અગણીત ફાયદા થાય છે તે બાબે લંબાણ વીચારોનો શમાશ કરીઓ છે તથા પાંચમાં ભાગમાં જરથોશતી લોકો ઈરાંનથી હીંદુશથાન આવી વશીઆ તેની અગાઉ થોડાક મોબેદો હીંદુસયાનમાં આવીઆ હતા તેઓને લગતી કેટલીક જાણવા જોગ હકીકત પરગત કરી છે. આ ચોપાંનીઆંમાં શમાવેલી બાબદો જરથોશતીઓને વાકેફ થવા માટે ઘણી અગતની છે. જરથોશતી છોકરા અને છોકરીઓની નીશાલના ઉપરીઓને ભલામણ કરીએચ કે બાલકોને ઈનામો આપતી વખત, આ ચોપડીઓનોબી ઉપીયોગ કરીઆમાં આવે તો જરથોશતી મહજબની માહીતી મેલવવાને ઉધરતી વયના વીદયારથીઓને શારૂ ઉતેજન મલે.

અખબારે સોદાગર, સમાચાર દરપણ તથા મુંબઈ ચાબુક—તા૦ ૨૨ મી ફેબરવારી ૧૮૮૯.

"જરથોશતી ધરમની મોતેબરી"—એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી નામના એક ઉમંગી અને મેહેનતુ મોબેદ જેઓ "પુરાતમ આતશખાના" નામે એક ચોપાંનીઆંના કરતા દાખલ જાણીતા છે તેઓએ પોતાના પારસી ભાઈબંધોને માટે હાલમાં મથાલે મેલેલાં નામનું એક બીજું મોટા કદનું પર) સફાનું ચોપાનીયું પરગટ કીધું છે. તેમાં કંઈ અવસતા વાણીને આધારે કે આજની વીદીયાની રોશની ઉપરથી જરથોશતી મજહબની બુલંનદીનું બયાંન કીધું નથી, પણ માત્ર "પેગમબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાનોએ આપેલાં મતો" નો જુદાં જુદાં પુસતકો ઉપરથી સંગ્રહ કીધોછે. હવે આવા સંગ્રહની પારશીઓને જરૂર નથી એમ અમે કેહેવા માંગતા નથી; બલકે એવાં એક સપુરણ અને ભરશોદાર સંગ્રહના દફતરની મોટી જરૂર છે એમ કહીશું તો ચાલશે. એરવદ દાદાભાઈ દોરડીનું નાનું પુસતક તેવા એક કીમતી ગ્રંથની ગેરહાજરીમાં અંગરેજી ભાશાથી અથવા જરથોસતી મહુજબ બાબેના ઉતંમ લખાંણોથી બેનશીબ રહેલા પારશીઓને માટે જાણવાંજોગ સારથી ભરપુર છે. જેના તેઓએ કેટલા ભાગો બનાવીને પેહેલાંમાં "પેગમબર જરથોશતની તારીફમાં" જુદા જુદા અરવાચીન કે પરાચીન પણ સઘલા જુદદીન યાને પરકેમવાલા લખનારાઓ શું શું કહી ગયા છે તેના ટુકા ઉતારા કરી લીધા છે; તેમજ બીજા ભાગમાં "જરથોસતી ધરમની તારીફમાં" તેઓ શું શું લખી ગયા છે તે ઉતારી લીધું છે. આ છેલો ભાગ પેહેલાં કરતાં ઘણો મોટો છે, અને તેમાં એરવદ દાદાભાઈએ પારશીઓના ધરમ વીશે કોઈ પણ લખનારનું લખાણ પડતું નાખેલું અમે માનતા નથી. આ એરવદ સાહેબે આટલી બધી ખંત અને જેહેમત લીધી છે તે માટે અમો તેમને શાબાશી આપીયે તો તે ફોકત કેહેવાશે નહીં; પણ જયારે વાંચનારને અમો જણાવીશું કે આ એરવદને અંગરેજી ભાશાનું મુલતયું ગ્નાન નથી અને તેઓએ જે કંઈ ઉતારા લીધા છે તે માતર મજકુર લખનારાઓનાં અને તેમનાં લખાણોનાં ગુજરાતી ભાશામાં થયલા ઉતારાઓ અથવા નોંધો ઉપરથીજ લીધા છે ત્યારે તે સઘલું ભેગું કરવાની એરવદ દોરડીની જેહેમતની એક અવાજે કદર બુજશે.

ગરત ગોફતાર તથા સતય પ્રકાશ—તા૦ ૩૧ મી મારચ ૧૮૮૯.

જરથોશતી ધરમની મોતેબરી—ઉપનું ચોપાંનીઉં તેના બનાવનાર એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી તરફથી હમુને મલ્યું છે જેની પોહોંચ માન સાથ સવીકારતાં હમને સંતોશ ઉપજે છે કે જયારે જરથોશતી ધરમ ઉપર કેટલાએક ચોબાવલા જુવાનોનું મગજ દામાદોલ ભરેલું હાલના જમાનામાં આપણે જોઈએ છે તો તેવા વખતમાં જરથોશતી ધરમની મોતેબરી વીશે દાખલા દલીલ શાથનું ચોપાંનીઉં એક પગ આશીરવાદને લાયકનું થઈ પડશે. ઘણાઘણાં કાબેલ વીદવાનો તરફથી સપેંનતમાન જરથોસત પેગમબર સાહેબે ફરમાવેલી ભલી માજદીયસની દીન વીશેના પરકેમના ફીલસુફોએ તેઓનાં મહાભારત વીચારો દરશાવેલાં વાંચવાની આપણે આશા રાખીશું પણ તે અરસામાં હ્યપતનમાં આ એક ગરીબ એરવદ શાહેબ તરફથી પોતાના મોબેદીના ધંધામાંથી ફુરશદ મલતાં તેણે કીધેલી મેહેનતના આ શુંદર ચોપાનીઆં માટે સંતોશ માની લઈશુ ઘણીક પુરાતમ કીતાબોમાંથી દાખલા દલીલો ચુટી કાહાડીને જે સંગરહ કરવામાં આવયો છે તે એટલો તો મુસતકીમ છે કે માજદીયસની દીન ઉપર પુરતું એકીન ધરાવનારાઓ હીંમતથી કહી શકશે કે આ સંગરહ હાલનાં જમાના કરતાં હવે પછીની ઉભરતી ઓલાદના અંદર એક સતંભ જેવો થઈ પડશે. આ ચોપાંનીઉં દરેક જરથોશતીઓને વાંચવા લાયક છે એટલુંજ નહીં પણ ખરૂં પુછાવો તો અભીઆશ કરવા લાયક છે અને તે શાથે હમો આગલ વધી એટલુ પણ ઈછીશું કે અગર જો આ એરવદ સાહેબ મેહેનત લઈને પોતાથી ન બને તો તેવા બીજા કાબેલ ગરહસથો પાસે એને અંગરેજીમાં તરજુમો કરાવી બાહાર પાડશે તો જરથોશતી ધરમ વીશેનાં મોતેબર વીચારો આપણી ભલી રાજ કરતી કોમના વાંચવામાં આવવાથી જરથોસતી ધરમ અને ખુદ જરથોસતીઓ વીશેના માન અને દરજજામાં વધારો થશે. જેટલા દાખલા અંદર સમાવામાં આવયા છે તે જોકે થોડા છે તોપણ સંતોસકારક છે અને એરવદ દાદાભાઈનો એવોજ રીતનો પોતાનો ફુરસદનો વખત એવાં મહાભારત કામમાં રોકી તેથી પણ વધારે દાખલાઓનો સમાસ કરી એક દલદાર સુંદર ચોપાંનીઉં બાહાર પાડશે તો અલબતાં એવનના રંજનો ગંજ મલીઆ વગર રેહશે નહીં એમ હમો હીંમતથી કહીયે છાયે.

ભરૂચ મીત્ર—તા૦ ૩જી એપરેલ ૧૮૮૯.

"જરથોસતી ધરમનો મોતેબરી." મારી પયારી બેનો, જાઈ અને નાજાં, આપરા અશો પેગમબર જરથોસત અને તેમના નેક મહુજબને લગતું એક નાનું ચોપાંનીઉં મારા હાથમાં આવયું છે તે ઉપર તમારૂં ધેઆંન ખેંચવાની રજા લેઉં છું. આ ચોપાંનીઆંનુ નામ "જરથોસતી ધરમની મોતેબરી" કરીને છે, અને જોકે તે આસરે પચાસએક પાનાનું, નાના કદનું છે, તોપણ તે આપરા ધરમની ખરી મોતેબરીજ રજુ કરે છે. આ ચોપાંનયાંનાં કરતા એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી છે, જેમને હાથના પુરાતમ આતશખાનાને તમે હમેશ વખાણો છો. આ મોબેદ બીચારો અંગરેજી ભાશા બીલકુલ સમજતો નથી, તોપણ તેણે સઘલાં ગુજરાતી દફતરો, ચોપાનીયાંઓ અને વરતમાન પતરોની કંટાલા ભરેલી ફાઈલો ઉઠલાવી તે મધેથી જુદદીન વીદવાંનો આપરા મહુજબની તારીફમાં શું શું લખી ગયા છે તે ભેગું કીધું છે. તમો બેનોને તો ગઈ કાલનુ વરતમાન પતર આજે વાશી પડે છે, તયારે આ મોબેદને બીચારાને વરશોની જુની ફાઈલો ઉઠલાવતાં કેટલો કંટાલો ઉપજયો હશે ? પણ વીદયાનો શોખ નવરોજ છે, જેને આપણે કંટાલો સમજયે છીએ તેને શોખીલા વીદવાંનો "મોહોબતની મેહેનત"ને નામે પીછાને છે, અને આ ગરીબ મોબેદ સાહેબે પોતાના મહુજબ ઉપરની મોહબતને ખાતર એટલી તસદી ખેંચી હોય એમ મને લાગે છે. હું આ પુસતકને આપરાં નાનાં બાલકો માટે ઘણું અગતનું ગણુ છું. પણ જો તે બાલકોના હાથમાં અમથું મેલવામાં આવે તો તે કાંઈ બાલકો ઉલટથી વાંચવાનાં નથી. મારી પીરોજા, રોદાબે અને જાલ આગલ દર રોજ રાતના રાતના માતર એક એક પાનું હું વાંચી સમજાઉં છું, પણ તે ઉપર અમુને એક કલાક લાગે છે. દરએક ફકરો કીયા વીદવાંનોનાં લખાંણ ઉપરથી લીધો છે, તે વીદવાંનને લગતી વીગતો, તે કયા જમાનામાં થઈ ગયો, તે કયા દેશનો રેહેવાશી હતો, તેને લગતી ભુગોલ અને તવારીખના ગ્નાન શાથ જયારે એ ફકરાઓને લગતી હું શમજ આપુંછું, ત્યારે તેઓ

જાણે અરેબીયન નાઈટસની વારતા સમજતા હોય એવી ઉલટથી સાંભલે છે. આવી અગતની પણ લુખી બાબદો બાળકોના મન ઉપર ઠસાવવાનો એજ ખરો રસતો છે. વલી એવી રાતે સમજાવતી વેલાએ તેઓ જે નીરદોશ સવાલો કરે છે તેથી અમુને ઘણી ગમત પડે છે. મારી ખાતરી છે કે, માતર આ ચાર આનાવું ચોપાનીઉં તમો બેનોને પણ આપણા પુરાતમ મહજબનો સારો ખયાલ આપી શકશે. દરએક જરથોસતી માતાને હું આ ચોપાંનયાંની ભલાંમણ કરતાં અચકાતી નથી, અને જો જરથોશતી નીશાલોમાં ઈનામો આપવાનું મારા હાથમા હોય તો ગુજરાતી બીજી ત્રીજી ચોપડીઓને બદલે હું આ ચોપાંનયું મોટી ખુશી શાથ આપું. મેં તમો બેનો ઉપર તમુને પસંદ પડતી ચોપડીઓ વાંચવા મોંકલવાની કબુલાત આપો છે, પણ દલગીર છું કે પેહેલીજ વાર મને કબુલાત તોડવી પડશે, કેમકે માતર ચાર આના જેટલી નજીવી કીમતનું આ ચોપાનીઉં તમો જેવાં બેનોએ ખરીદીને પોતા પાસે રાખવું જોઈએ. અલબતાં તમુને એ ચોપાંનીઆંમાં જોદણીની અને એબારતબંદીની કેટલીક ખાંમીઓ જણાશે, પણ તમારે જાણવું જોઈએ કે, જાહાજી કેળવણી વગરના એક ગરીબ મોબેદની એ એક કમીની કોશેશ છે અને તેમાં તેવણે પોતા તરફનું કંઈ પણ આપવાને બદલે નામીચા વીદવાંનોનાં મતો ભેગાં કીધાં છે. હાલ એજ અરજ"

કૈસરે હિન્દ—તા૦ ૭ મી એપરેલ ૧૮૮૯.

જરથોશતી ધરમની મોતેબરી અથવા પેગંબર જરથોશત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મતોનો સંગરહ કરી લખનાર એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી. તે પુરાતમ આતસખાનાનાં કરતાં, મુંબઈ, વરતમાન છાપાખાનું, ૧૮૮૯

ફકત બાવન પાનાનું આ એક નાધકડું ચોપાંનયું છે પણ તે એક ગરીબ મોબેદ સાહેબના ખરા ઉદયોગનું પરીણામ છે. એરવદ દાદાભાઈ ઈંગરેજી ભાશા બીલકુલ સમજતા નથી, તે છતાં તેવણે આ ચોપાનયું અજબ જેવાં ખંટીપણાંથી તઈઆર કીધું છે. તેમાં યુનાની, ફરેંચ, લાટીન અને ઈંગરેજી ભાશાના પુસતકોની જગે જગ સાહદતો ટાંકવામાં આવી છે, જે સઘલું તેવણને વરસો સુધી ચાલુ અભયાસ પછી ગુજરાતી ભાશામાં પરગટ થએલી દીન ધરમની ચોપડીઓ, ચોપાંનયાંઓ અને વરતમાન પતરોની ફાઈલો મધેથી મલી આવયું છે. તવારીખે કદીમ ઈરાંન, કે તવારીખે સાસાનીઆન, તજકરતોલ હોકમા, કે તવારીખે મલુકે, તવારીખે જરથોશતીયાન, જેવાં પુરાતમ પુસતકોને આ ખંટીલા એરવદ સાહેબ ભુલયા નથી, કે નથી તેવણે જરતોસત નામું, જરથોસતી ધરમના રેસાલા, હેવાલે જંદ અવસતા, દીને માજદાયશની, ફેરાગતે દીને જરથોસતી, ફરમાને જરથોસત, દબેસતાન, દશાતીર, ગુલજારે નશીયત, જેવાં જાણીતાં પણ હાલ ભુલાઈ જતાં પુસતકોને વીશારયાં વલી તે ઉપરાંત જરથોશતી અભયાસના અંકો, પારશી પરકાશ, પારશી મીતર, જગત મીતર, બામદાદ, ઈતયાદી પતરો યા પરખયાત જુનાં પુસતકોના પોઠા ઉઠલાવવામાં એ એરવદ શાહેબે આલસાઈ કીધી નથી. એ સઘલું જાણે વલી થોડું હોય તેમ હાલમાં ચાલુ વરતમાંન પતરો અને માસીક ચોપાંનયાંઓનો પણ તેવણે જગેજગ લાભ લીધો છે. જેઓ એમ કહે છે કે ગુજરાતી ભાશાના પુસતકોમાં ઝાઝો દમ નથી, તેમને આ નાનાં ચોપાંનયાંની મારફતે એરવદ સાહેબે બતલાવી આપયું છે કે એ ભાશામાં વીદયા હુનરના પુસતકોની ગમે એટલી ખુટ હોય તોપણ દીનદુસત જરથોસતીઓ અગરજો પોતાના પુરાતમ ધરમ માટે એ ભાશાની મારફતે જ્ઞાન લેવા માગતા હોય તો તેમને માટે બારણું ખુલ્લું પડેલું છે. આટલા બધા ખંતીલા અભયાસ પછી એરવદ દાદાભાઈએ આપણી સાંમે રજુ કીધેલાં ચોપાંનયાંના પાંચ ભાગ કીધા છે, જેમાં ભાગ પેહલો પેગંમબર જરથોશતની તારીફ ઉપર રોકેલો છે. પણ આ તારીફ જરથોશતીઓને મોઢથી નથી, તે આ પુસતકની મુખય ખુબી છે. તમામ જુદદીન વીદવાંનો અને આલમાઓ આ અશો પેગંબર માટે શું શું લખી ગયા છે તે સીલસીલાબંધ વાંચતા કોઈ પણ ચુસત જરથોસતીનું હઈડું હરખાયા વગર રહે નહીં. એજ રવેશે બીજા ભાગમાં જુદદીન વીદવાંનોની જરથોશતી ધરમ વીશેની તારીફ સમાવવામાં આવી છે. આ બે ભાગ દરેક જરથોશતીએ ફરી ફરીથી વાંચવા જોગ છે એટલુંજ નહીં પણ પોતાના અશો પેગંમબર અને તેનાં શાચા મહજબને ખાકી ઈનશાનો તરફની સરટીફીકેટની કશી પણ જરૂર હોય તો તે માતર આજ ચોપાંનીઆં મધેથી પુરતી રીતે મલી શકશે. કેવા કેવા આલમાંઓની આ પુસતકમાં સાહદતો તાંકવામાં આવી છે તે માતર પુરાતમ જમાનાના પલીની, પલુતારક, આગાઠીયસ અને સતરેબોના નામ ઉપરથીજ જણાશે. વલી નામીચા યુરોપીઅન આલમાંઓની સાહદત તરીકે ડાકટર સટાનલી, લારડ બાયરન, બરકલે, હાઉગ, સર વીલીયમ જોનસ, કોબ, ઈતયાદીનાં નામો જોવામાં આવે છે. અલબતા અંગરેજી ભાશાના અજ્ઞાનપણાંને લીધે એ નામો આપવામાં કેટલીક કકોડી ખામીઓ જોવામાં આવે છે પણ તે સઘલું તેમની હાલત ધયાંનમાં લેતાં સેહેલથી દરગુજર થઈ શકે છે. ઉપલા બે ભાગો, આ ચોપાંનયાંમાં મુખય અગતના જણાય છે તે ઉપરાંત તરીજો ભાગ આતશની બાબદ ઉપર રોકેલો છે, જે તેમની "પુરાતમ આતસખાના"માં આપેલી વીગતો પછી તેમને મલેલી તદન નવીજ વીગતો છે. માણસ જાતને ધરમ પાલવાની અગતવાલો ચોથો ભાગ ઝાઝો દમ જેવો નથી, અગરજો એરવદ સાહેબ ચાહેતો તે બાબત ઉપર એવું એક જુદું ચોપાંનયું લખી શકે એવી વીસતરણ બાબદ છે, અને પાંચમાં ભાગને પરચુટણ નામ આપયું છે. પણ છેહલા બે ભાગ વગર આ ચોપાંનયું એટલું અગતનું થઈ પડયું છે કે ઉપલા બે ભાગો નહીં હતે તો આ ચોપાંનયાંની અગત ઓછી થતે નહીં. ફકત ચાર આનાની કીમત રાખી તેના કરતાએ પઈસા કમાવાના લોભ કરતાં પોતાના મહજબની સેવાનો વીચાર વધુ રાખેલો લાગે છે, અને અમો જાણીને ખુશી છીયે કે દીનદુસત જરથોસતીઓ તરફથી તેને ઘટતો આશરો મલે છે. દરેક જરથોશતીને અમારી ભલામણ છે કે પોતાના પેગંમબર અને મહજબની આ લાભક સતુતીનું પુસતક ખરીદવું એટલુંજ નહીં પણ પોતાની પાસે સંભાલવી જાલવી રાખવું, કે તેમને અભાણ જુદદીનો તરફથી થતા તેમના મહજબ ઉપરના ટીકા વેલાએ વીદવાન જુદદીનોની હીમાયત રજુ કરવાને બની આવે. જરથોસતી બાલકો માટે અમો આ ચોપાનયું વધુ જરૂરનું વીચારીએ છીએ. કેમકે આવું વાંચન તેના કુમલાં મગજ ઉપર ઠસવયાથી મુકતી ફોજવાલાઓ અને મીશનરીઓના ભમાવવા વીશેની તેમને માટે ધાસતી રેહેશે નહીં. નાનાં જરથોસતી બાલકોને ઈનામ આપવા લાયકની આટલી સસતી અને તોપણ આટલી કીમતી ચોપડી અમોએ જવલેજ જોઈ હશે. છેહલે એરવદ દાદાભાઈને પોતાના મહજબની આ સેવા માટે મુબારકબાદી ઈછતાં એક અથોરનાન તરીકે તેવણ પોતાની ફુરસદના વખતનો આવો

સારો ઉપયોગ કરે છે તે વીશે શાબાશી આપી અમો ઉમેદ રાખયે છીયે કે તેમના એ શુભ દાખલાની તેમના બીજા અથોરનાન ભાઈબંધો નકલ કરતાં શીખશે. શું આપણા ભણેલા એરવદ શાહેબો મધેથી, એરવદ જીવણજી જેવા ઉપયોગી ગરહસથ, એરવદ દાદાભાઈની આ આઈતી મેહેનતનો લાભ લેઈ, વધારે શુધરેલી ઢપે અસલ અંગરેજી ફકરાવો ભેગા કરી આ કીમતી સંગરહનો ઈંગરેજી તરજુમો બહાર પાડી નહીં શકે ? વગર શમજે જરથોશતી ધરમ ઉપર મુજાહેતમ કરનાર ઈંગરેજ મીશનરીયોને ચુપ કરવાને આ ચોપાંનયાંનો ઈંગરેજી તરજુમો વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

મુંબઈના જામે જમશેદ—તા૦ ૮ મી એપરેલ ૧૮૮૯.

જરથોશતી ધરમની મોતેબરી—ગુલ અફશાનના કદના છપણ સફાની આ ચોપડી તેના બનાવનાર એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી તરફથી મલી છે. જેવોએ પુરાતમ આતશખાના અને દાદગાહે નોશરવાંન ચોપડીઓ વાંચી હશે તેવો મી. દોરડીને તરત ઓલખી શકશે. અમારા પારશી વાંચનારાઓમાંથી જેઓ મી૦ દોરડીની આ ચોપડી વાંચશે તેઓ જરથોસતી ધરમ વીશે મોટા મોટા વીદવાંનોએ આપેલાં આ મતોથી હરખાયા વીના રેહેશે નહીં. મી૦ દોરડીએ આ ચોપડી લખતાં જે જે પુસતકોની મદદ લીધી છે, તેની ફકત ટીપજ આ ચોપડીનું ઉપયોગીપણું દેખાડી આપે છે. આ ચોપડીની કીમત ચાર આંના રાખી છે જે કીમતે ધોબીતલાવપર આવેલાં મુંબઈ વરતમાંન પરેસમાંથી મલશે.

ગુલ અફશાન—એપરેલ શને ૧૮૮૯.

“જરથોસતી ધરમની મોતેબરી” એ નામનો રેશાલો એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડીએ રચી પ્રગટ કરયો છે. તેમાં “પેગંમબર જરથોશત અને તેનો દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં મતો”નો સંગ્રહ જુદાં જુદાં પુસતકો ઉપરથી કરવામાં આવયો છે. તે મતો યુરોપીયન તેમજ મોહમેદન વગેરે લખનારાઓનાં પણ છે; અને પારકા ધરમવાલાઓએ પારશી ધરમ વીશે આપેલાં ઉચાં મતો, પારસી કોમનાં લોકો ગરૂરીસાથ વાંચશે. તેવાં છુટાં છુટાં મતો તેઓએ ઘણાં વાંચયા હશે પણ તેમનો સામટો જથો આપવાની કોશેશ આ પેહેલ વેહેલીજ છે. તેમ કરીને આ એરવદ સાહેબે પોતાની કોમની એક સેવા બજાવી છે, જેનો બદલો તેઓ તરફથી તેમને મલવાની હમો આશા રાખયે છીયે. એરવદ દાદાભાઈ એક સાધારણ મોબેદ છે; છતાં પોતાના બીજા ભાઈબંધોની પેઠે પોતાનો વખત નકામો ન કાહાડતાં આવાં ઉપયોગી કામો પાછલ રોકે છે તે બીજા મોબેદોએ નકલ કરવા જોગ છે. તેમની આ કોશેશ પેહેલ વેહેલીજ નથી. એની અગાઉ બે તરણ ચોપાનયાં તેઓએ બાહાર પાડયાં હતાં, જેઓમાં “પુરાતન આતશખાનાં” વીશેનો રેશાલો નોંધ કરવા જોગ છે. તેવણ કેલવણી પામેલા વરગના નથી, અને તેથી પોતાનાં લખાણો ગુજરાતી ભાશામાં પ્રગટ થયેલાં પુસતકો, ચોપાનયાંઓ અને પતરોને આધારે ઘણું કરી તેઓ કરે છે, જેથી સવભાવીક રીતે જે કાંઈ અપુરણતા રેહવી જોઈયે તે તેમાં દેખાય છે; પણ તેથી તેમને ઉતેજન ઓછું મલવું જોઈતું નથી. તેમના આ રેશાલામાં હજરત જરથોશત અને તેના ધરમની મોતેબરી વીશેનાં મતો જોડે, કેટલાક ફકરા તવારીખ રૂપી તેમજ કેટલાક મતભેદના પણ ભેલાયલા જોવામાં આવે છે, જે નહીં આવયા હોત તો ચાલી શકત. પારશીઓમાં ધરમ સંબધી જ્ઞાન વધારવાની હાલ કોશેશ થાય છે, તેને આ રેશાલાથી આડકતરી એક મદદ મલશે; અને તેટલા માટે તેઓમાં તેનો ફેલાવો થયલો જોવા હમો ઇછયે છીયે.

મુંબઈ સમાચાર—તા૦ ૪ મે ૧૮૮૯.

“જરથોસતી ધરમની મોતેબરી” નામનું મોટાં કદનું એક ચોપાંનયું એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડીએ બનાવી બાહેર પાડયું છે તેની પોંહોંચ કબુલ કરતાં તેના તરફ સંતોષ દેખાડયા વગર હમોને ચાલતું નથી એરવદ દાદાભાઈ એક મોબેદ અને મોબેદી પેશો કરનારા છે. તથા ઉંચી કેલવણીનો દાવો ધરાવતા નથી તોપણ પોતાની ફુરસતનો વખત પારસી ધરમ તથા સંસારના વાંચણોમાં રોકી તેઓમાંથી અગતના સાર ખેંચી પોતાના હમદીનોનો સેવામાં ધરતા આવયા છે. “પુરાતમ આતશખાના” વીશેનો તેમનો નીબંધ પારસીઓ માટે ખરેજ ઉપયોગી હતો અને હમો જાણીને ખુશી છએ કે તેની તરણ આવરતી કાહાડવા જેટલો આશરો પારશીઓ તરફથી તેમને મલીયો છે “જરથોસતી ધરમની મોતેબરી” વીશેનો તેમનો હાલનો નીબંધ પણ તેવોજ ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા હમો રાખયે છીયે. એ નીબંધમાં જરથોશતી ધરમ તથા સત જરથોશત પેગંમબર વીશે ખરીસતી, મુસલમાન વગેરે જુદા જુદા લખનારાઓએ આપેલાં ઉચાં મતોનો સંગરહ કરવામાં આવેઓ છે, તે ઉપરાંત ધરમ પાલવાની અગત વીશે, આતશ વીશે તથા પરચુટણ બાબત વીશેનાં મતો પણ એકઠાં કરી આ ચોપાંનયાને કુલે પાંચ ભાગ અને બાવન સફામાં તેમણે પુરૂં કરયું છે. જરથોસતીઓ આ ચોપાંનયામાં સંખયાબંધ ઉતારા વાંચી મગન થયા વગર રેહેશે નહીં કે તેમની પવીતર દીન અને પાક પેગંમબર વીશે જુદદીન જેવાઓ પણ કેવા ઉતમ વીચારો આપી ગયા છે. એરવદ દાદાભાઈના ચોપાંનયાંમાં હંઈ તહીં કંઈ સમજ ફેરની ચુકો નજર પડે છે તોપણ તેઓએ લીધેલી મેહનત અને ઉપજાવેલાં પરીણામોની કીંમત તેથી ઓછી થઈ શકશે નહીં. પારસીઓને ઘટે છે કે આ ચોપાંનયાંની નકલો છુટથી ખરીદી એવા એક ઉલટમંદ અને મેહનતુ મોબેદ સાહેબને તેમની ભલી કોશેશમાં ઉતેજન આપવું.

યજદાં પરસત—તા૦ ૫ મી મે સને ૧૮૮૯.

“જરથોસતી ધરમની મોતેબરી” આ નામનું એક ચોપાંનયું તેના લખનાર એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડોની ઉલટ અને જેહમતને માટે તેમને મુબારકબાદી આપવા જોગ છે. જરથોસતીઓના પેગંમબર અને તેમના મજહબ વીશે જુદા જુદા યુરોપીયન આલમાંઓ જે કંઈ કહી ગયા છે તે સઘલું આ ગુજરાતી પુસતકમાં એરવદ દાદાભાઈએ ઉતારી લીધું છે એમાં

તેઓએ નવું કશું કીધું નથી, તેવણે જે જે ઉતારા કીધા છે તે ગુજરાતી દફતરોમાં અતીયાર આગમજના થઈ ચુકેલાં લખાંણો અને ઉતારાઓમાંથી તેવણે આ ચોપાંનયું બનાવી કાહાડયું છે પણ જે ઉલટ અને ઉમંગથી આ કામ થયું છે તે તરફ જોતાં આપણા એરવદ સાહેબની મેહેનત માન યુકત છે. અમે એ ગરહસથ શાથ અમારા વાંચનારાઓનો આગલ એકથી વધારે વાર પીછાન કરાવેલી છે—કેમકે આ કંઇ તેમનું પેહેલુંજ લખાણ નથી માટે આ વખતે વધુ લંબાંણ નહીં કરતાં એટલીજ ઉમેદ રાખીયે છીયે કે જે કામ એરવદ દાદાભાઈ દોરડીએ ગુજરાતીમાં બનાવયું છે તે કોઈ તેમનાં કરતાં વધારે ભણેલો અને અનુભવી પણ તેમના જેટલીજ ઉલટ અને ઉમંગવાલો ગ્રહસથ ઈંગરેજી ભાશામાં સંગ્રહ કરી પરગટ કરે. કોઇ છે એવો!

નુરે એલમ—જુન શને ૧૮૮૯.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી અથવા પેગંમબર જરથોશત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ આપેલાં—તેમાં ઉપલાં નામનું એક પુસતક આજ લાંબો વખત થયો અમોને મલી ચુકેલું હતુ; પણ વખતની કેતાઈ તેમજ અમારા પતરનાં નાનાં કદને લીધે તે આજ સુધી અમારે તયાં એમજ પડી રહયુ હતું. માટે તેની પહોંચ કબુલવામાં તેમજ અમારી તરફના તેના બાબમાં વીચારો જણાવવામાં જે ઢીલ થઈ છે તેને માટે ગ્રંથકરતા તરફથી અમો દરગુજર ચાહીએ છીયે. આ પુસતક જો કોઈ વારતા, નાટક, ગાયણ, કાહાની—કીસો, અથવા તો તેવું કંઈ દીલ રીઝવનારૂં હોત તો અમો ખાતરીથી માનીયે છીયે કે, તે આજના પારશી કુટુંબમાં હરખથી વંચાયું હોત, પણ તેમ નહીં હોવાથી હમો નથી માનતા કે તેવાજ હરખથી એ પુસતક વ ચાયું હોય.

જરથોશતી ધરમની મોતેબરીનું પુસતક એક જાતનો સંગ્રહ છે, જે સંગ્રહ રચવા ખાતર તેના કરતાને વરતમાન પતરોની ફાઈલો ઉપરાંત નહાના મોટાં ચોપાંનયાં અને ગ્રંથો મલી લગભગ ૧૦૦ પુસતકો ઉઠલાવવા પડયાં છે, જેની પાછલની મેહેનત તરફ જોતાં તેમજ તેનો કરતા એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી, કે જે એક ગરીબ પણ ઉમગી મોબેદ છે, તેની હાલત તરફ જોતાં ખચીત તે બીચારાને તેની મેહેનત, ખરચ અને તેના વખતના ભોગને અછો બદલો મલતો ઘટે છે. એરવદ દાદાભાઈ એક સાધારણ મોબેદીનુ કામ કરનાર અથોર મોબેદ છે. નથી તેમનામાં કશુ ઈંગરેજીનુ યા બીજી ભાસાનુ જ્ઞાન તે છતાં તેમનો સોખ અને લાગણી તેમજ ખંત નદન જુદીજ તરાહના છે. ગોયા પારશી ધરમના જુના પુસતકોના આજ કેટલુક થયુ તેવણ કીડાજ થઈ પડેલા જણાય છે, અને જુ મીશાલ તેવણ તેની પાછલ લાગી રહેલા જણાય છે. હમો કહીએ છીયે કે-જો તેઓ વીદયા અભયાસમાં આગલ વધેલા હોત તો પારશીઓ વચે એક ફીલસુફનો દાવો ધરાવી શકત. આગલા વરશમાં તેમણે "પુરાતમ આતસખાનાઓ" નામનો એક રેશાલો બાહાર પાડયો હતો તે તેમજ આ હાલનુ પુસતક તેમના અભયાસની તેમજ તેમની મન અથવા યાદદાસ શકતીનો અછી ગુવાહી આપે છે. પોતાના ગરીબ ઘરનું પોતાના ધંધામાંથી ગુજરાંણ કરવા ઉપરાંત ફુરસદને વખતે સેંકડો જાતના તહરેવાર જાતના પુસતકોની ખોલ કરવી, તેમાંથી અગતીયની બાબદો ચુટી કાહાડવી, તેને એબારતમાં ગોઠવવો એ ખચીત ભારે મેહેનતનુ કામ છે, અને તેવું એક બીકટ કામ એક મોબેદ જેવો ટુક કેલવણીના ભંડોળ વાલો ગરીબ માણસ બજાવી દેખાડે એ ખચીત આજના આપણા વીદવાંન દશતુરો, કેલવાયલા મોબેદો, અને ઊંચે દરજજેના કેલવણી લીધેલા પારશીઓને ઘણુજ શરમાવનારૂ છે. આજના દસતુરો ખાલી તરજુમાઓ કરવામાં વખત કાઢે. આજના મોબેદો કેલવાણી લઈ બાપીકો ધંધો તજી દેય, અને આજના બેહેદીનો વીધયા અભયાસ કરી નાટકો, ગાયણો, કાહાણી—કીસ્સાઓ અને એવાંજ મોજ સોખ અને દીલ રીઝાંવનારાં પુસતકો રચવામાં પોતાની સકતી બરબાદ કરે છે, તેમજ આજના પારશીઓ વીધવાનોમાં તેમજ જાહેર લખનારાઓમાં ખપવા છતાં આગલ રહી પોતાના ધરમની બરબાદી કરવા નીકલે છે, ધરમ પુસતકોને ખોટાં પાડવાની હામ ભીડે છે, અને છેવટે અવસતા ભાશાની બરબાદી કરવાને મેદાન પડે છે તેવા સખશો માટે એરવદ દાદાભાઈનો દાખલો તેઓની પોઠ ઉપર એક મજબુત ચીમકી છે.

જો આજના દશતુરો, મોબેદો, અને વીધવાનમાં ખપતા બેહેદીન શાહેબો એરવદ દાદાભાઈ જેટલીજ લાગણી, ઉલટ અને ખંત ધરાવતા હોય તો આજે પારશીઓ સેહેલાઈથી પોતાની કીરતી વધારી શકે; પણ તેમ નહીં તો તેઓ માતર એરવદ દાદાભાઈનું આ પુસતકજ વાંચે તો તેનાંથી પણ તેઓ પોતાને અનેક જાતના લાભો કરી શકે, પોતે નહીં જાણતી બાબદો જાણી શકે તથા પોતાના ધરમ તરફની લાગણીમાં વધારો કરી શકે.

એરવદ સાહેબની આ પુસતકની રચના તેમજ તેની સારી છપાઈ તરફ જોતાં તેમાં જે કેટલીક વાકય રચનાની ભુલો જોવામાં આવે છે તે તો એ એરવદ સાહેબની હાલત જોતાં માફ થઈ શકે એવી ભુલ જે; તોપણ જો થોડીક વધુ મેહનતે તે ભુલ સુધારવામાં આવી હોત તો લખનારને વધારે જેબ આપત; તોપણ અમારે કબુલ કરવું જોઈએ કે અમારી યાદદાસત પ્રમાણે તેમના આગલાં લખાંણો કરતાં આ લખાણની ભાશા વધારે સરસ છે. અમે ઉમેદ રાખીએ છીયે કે તેમના હવે પછીના લખાંણમાં આપણ એથી સરસ ભાશા જોઈશુ. આજકાલ પુસતકોનો ખરો સાણગાર તેની ભાશા ગણાય છે. એકવાર ગ્રંથ કરતાનો ઉપકાર માનાં, આ બાબદની શેવટે ઈછીએ છીયે કે એરવદ સાહેબ પોતાની એવી કોશેશો ચાલુ રાખતા રહી પારશી ધરમ ઉપર સદા વધુ અને વધુ અજવાલુ પાડતા રહે, અને તે કામને માટે અશો અહુરમજદ સદા તેમની મદદે રહે એવી અમારો દુવા તેમને આમીન થાઓ!

ભરૂચ સમાચાર—તા૦ ૪ થી જુલાઈ શને ૧૮૮૯.

જરથોસતી ધરમની મોતેબરી—એના કરતા એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી તરફથી અભીપ્રાય અરથે મલી છે. આજ કાલ મોબેદોની સ્થીતી લગાર લચકાતી જાય છે તેવા વખતના એક મોબેદને આવી ઉલટ બતાવતાં જોઈ બહુ ખુશી ઉતપેન થાય છે. એમાં સેકડો ફીલશુફીના—અને તેબી પારકા ધરમવાલાઓનાં—મતનો સંગ્રહ કરયો છે. જેમાં જરથોસ્ત અને તેની દીનની બાબજા તારીફ છે. પણ એરવદ સાહેબે હીંદુ લખનારાઓના શા માટે મત લીધા નથી. નરમદાશંકર, મધુ-

શાહાસ વગેરે અચ્છા વીદવાનો સારાં મતો આપી ગયા છે તે નામગદય વગેરે કેતાબોમાંથી મળી આવશે. સંગ્રહ કરતાનો ઉદેશ એવો છે કે જે આજનાં જવાંનયાંઓ પોતાના ધરમઉપરથી યકીન ઉઠાડી પારકા ધરમ ઉપર આશા રાખવાને લલચાએ છે, તેઓને પારકા ધરમવાળાઓજ પોતાના જરથોસતની દીન વીસે શુ બોધ આપે છે તેજ સમજાવવુ. પણ અફસોસ કરવા જોગ છે કે કરતાની આકાંક્ષા તે પ્રમાણે ફળીભુત થતી નથી. એ એરવદ સાહેબે બીજા કેટલાક નીબધો બાહાર પાડી પોતાના શુભાશાનુ પરીણામ પ્રદરશીત કરી આપયુ છે.

આનંદી—મે શને ૧૮૯૦.

"જરથોસ્તી ધરમની મોતેબરા" આપણી પવીત્ર જરથોસ્તી દીન અને આપણા બરહુદ પેગમબર જરથોસત વીશે જુદા જુદા વીધવાનોએ જે મતો આપેલાં છે તે મતો જુદાં જુદાં પુસતકો ઉપરથી સંગ્રહ કરીને એરવદ દાદાભાઇ ખરશેદજી દારકીએ પ્રગટ કીધાં છે. આ ઉલટમંદ એરવદ જો કે અંગરેજી ભાશાનુ જ્ઞાન ધરાવતા નથી તો પણ પોતાનો ફુરસદનો વતખ આવી શોધો ઉપર રોકીને ગુજરાતી પુસતકો, ચોપાનયાંઓ વીગેરે ખોલીને તેમાંથી જે મલી આવે છે તેનો આ મુજબ એકંદર સંગ્રહ કરીને તે પ્રસીધ્ધ કરે છે કે એ ખચીત તારીફ લાયક છે. એજ મુજબ એરવદ દારકીએ આગલ "પુરાતમ આતશખાંનાઓ" નામનું એક ચોપાનીયુ પ્રગટ કીધુ હતુ અને વલી આ બાજી ફોરોમાં તેઓએ જુદાં જુદાં વીદવાનોએ આપણા મહજબ તથા પેગમબર વીશે જે મતો આપેલાં છે તેનો સગ્રહ કરીને તે એકઠો પ્રગટ કીધો છે. જે સંગરહ ખચીત દરેક જરથોસતી હોશ સાથે વાંચશે. જુદે જુદે ઠેકાણે છુટી છવાઇ નોંધો જે થઇ હતી તેનો એકદર સંગ્રહ એકી વખતે વાંચતા તેની અસર વધારે થાય છે. આ ચોપડીની કીમત ફકત ચાર આના છે અને તે ખરીદવા લાયક છે.

જ્ઞાન વરધક—જુન શને ૧૮૯૦

આ ચોપાનીઆની પેહેલો નકલ ખરીદ કરનારા સાહેબોની નામની ટીપ.

	નકલ.
દસતુરજી શાહેબ ડાકટર જામાસપજી મીનોચેરજી જામાસપઆસાના	૧૬
શેઠ નોસરવાનજી માંણેકજી પીટીટ	૧૦૦
ખાંન બાહાદુર શેઠ નવરોજી માંણેકજી ઓરી (મરૂ)	૧૦૦
શેઠ ફરામજી દીનશાહજી પીટીટ	૫૦
શેઠ કાવસજી દીનશાહજી એડીનવાલા	૫૦
શેઠ દીનશાહજી હોરમસજી શોપારીવાલા	૪૦
શેઠ સોરાબજી સાપુરજી બંગાલી સી. આઇ. ઈ.	૨૫
શેઠ બમનજી દીનશાહજી પીટીટ	૨૫
શેઠ કાવસજી દાદાભાઇ દુબાસ	૨૫
શેઠ દાદાભાઈ રાનજીભાઇ કરનજીઆ...	૨૫
સર જમશેદજી જીજીભાઇ તરાનસલેસન ફંડમાંથી	૨૦
શેઠ રૂસતમજી ડોસાભાઇ શેઠનાં	૨૦
શેઠ ધનજીભાઇ બેહેરામજી મેહેતા (કલકતા)	૧૫
શેઠ શાપુરજી બેહેરામજી કારતક	૧૦
શેઠ પાલનજી નવરોજી પાવરી	૮
મુલનાં ફીરોજ મદરેશાનાં ફંડમાંથી...	૬

વગેરે વગેરે વગેરે વગેરે